

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ÇANAKKALE SAVAŞLARININ
OSMANLI İÇTİMAİ HAYATINDAKİ AKİSLERİ

HAZIRLAYAN

Büşra KESER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİNOP 2019

ÇANAKKALE SAVAŞLARININ
OSMANLI İÇTİMAİ HAYATINDAKİ AKİSLERİ
BÜŞRA KESER
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

T.C
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇANAKKALE SAVAŞLARININ OSMANLI İÇTİMAİ HAYATINDAKİ
AKİSLERİ

BÜŞRA KESER

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Hasan BARLAK

SİNOP-2019

22.10.2019

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Çanakkale Savaşlarının Osmanlı İçtimai Hayatındaki Akisleri" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezin/raporunun kâğıt ve elektronik kopyalarının Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Sinop Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezin/raporunun tamamı her yerden erişime açılabilir.

22.10.2019

Büşra KESER

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

Büşra KESER tarafından hazırlanan “ÇANAKKALE SAVAŞLARININ OSMANLI İÇTİMAİ HAYATINDAKİ AKİSLERİ” başlıklı bu çalışma, 22.10.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Hasan BARLAK

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Cenk DEMİR

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

22 / 10 / 2019

Doç. Dr. Gülçin DİLEK
Enstitü Müdürü
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA

OSMANLI DEVLETİ'NİN SOSYAL DURUMU.....	20
1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA ASKER ALIMI	20
2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SOSYAL HAYATA ETKİSİ.....	24
3. OSMANLI SAVAŞ EKONOMİSİ VE SİVİL YAŞAM	30

İKİNCİ BÖLÜM

ÇANAKKALE SAVAŞLARI VE OSMANLI İCTİMAİ HAYATI.....	35
1. ÇANAKKALE SAVAŞLARININ ASKERİ VE SİYASİ ÖNEMİ.....	35
2. ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE SOSYAL HAYAT VE CEPHE ARKASI.....	37
2.1. Cephede Sosyal Hayat ve Siperlerin Durumu	37
2.2. Askerlerin Sosyal İhtiyaçlarının Karşlanması ve Sağlık Hizmetleri	41
2.3. Savaşın Cephe Gerisinde Sosyal Hayat	51
2.4. Türk Askeri'nin Psikolojik Durumu ve Maneviyatı	54
3. ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE EKONOMİK DURUM VE PROPAGANDA FAALİYETLERİ.....	57
4. ÇANAKKALE CEPHESİ'NE ASKER NAKLİ.....	60
5. SAVAŞ YILLARINDA EĞİTİM VE ÖĞRETİM.....	62
5.1. Çanakkale Savaşlarında Öğretmenler ve Öğrenciler	66
5.2. Çanakkale Savaşlarının Eğitimcilere Ve Eğitim Kurumlarına Etkisi	79

SONUÇ	82
KAYNAKÇA.....	84
EKLER	95
ÖZGEÇMİŞ	108

ÖZET

Çanakkale Cephesi'nin, I. Dünya Savaşı'nda açılan cepheler arasında ayrı bir yeri vardır. Bu cephedeki savaş 1915-1916 yılları arasında kapsamaktadır. Çanakkale Savaşları hem Türk hem de dünya tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. İnsanlar, savaşın devam ettiği cephelerde ve cephe gerisinde ölüm, hastalık ve açlık gibi pek çok sorunla başa çıkmaya çalışmıştır. Çanakkale Cephesi, İtilaf devletlerinin önce denizde daha sonra karada uğradığı yenilgilerle savaşın uzamasını ve daha kanlı bir yola girmesini beraberinde getirmiştir. Bu kanlı süreç savaş gerisinde yer alan ve aslında savaşın içinde, cephe arkasında olan halkı ciddi anlamda etkilemiştir. Toplum giderek yoksullaşmış, hastalıklar artmış ve bu kapsam dâhilinde devlet daha askerlik çağına gelmemiş gençleri dahi savaşa çağırarak durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti girdiği bu savaşta maddi ve manevi bütün imkânlarını seferber etmiş, asker ve sivil oldukça zor bir sınava tabii tutulmuştur. Ülkede bozulan ekonominin yanında sosyal hayatta da bir çöküş yaşanmıştır. Ekonomik kayıpların yanında cepheye asker sevkiyatında da sıkıntılar yaşanmış, sıhhiye yardımı yapmakta zorlanılmıştır. Savaş yıllarında temel tüketim maddelerinin temin edilmesi bile halk için neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu zorluklar içinde savaşan askerler her şeyini ortaya koyarak mücadele etmişlerdir. Çanakkale cephesi çok büyük bir asker kaybını beraberinde getirmesine rağmen gönüllü asker sayısı giderek artmaya devam etmiştir. Çanakkale Savaşları her iki tarafın da ağır maddi kayıpları ile sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti açısından savaş cephede yaşanan kayıplar dışında Osmanlı toplum hayatını da derinden etkilemiş ve iktisadi, sıhhi, psikolojik ve ailevi pek çok sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Genç nüfusun savaşa çağırılma zorunluluğu ise ülkedeki eğitim düzenini oldukça sarsmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Cephesi, Sosyal ve Ekonomik Hayat, Eğitim, Kadın ve Çocuk

ABSTRACT

The Gallipoli front line has a special role among the front lines opened during the World War I. The war covers the years between 1915 and 1916 on this front line. The Gallipoli Wars have had a very important role in both Turkish and World history. People have tried to deal with many problems such as death, illness and hunger both on the front lines of the war and behind the front lines. The Gallipoli front line led to the prolongation of the war and a more bloody path with the defeat of the Entente States at sea and after on the land. This bloody process deeply influenced the people behind the war, who were actually in the war and behind the front line. Society has become increasingly poor, diseases have increased, regardless in this context the Ottoman Empire has had to invite even young people who have not yet reached the military age. The Ottoman State mobilized all its material and spiritual elements in this war, and the soldiers and civilians were subjected to a very difficult test. In addition to the deteriorating economy in the country, there has been a collapse in the social life. Along side of economic losses, there were also difficulties in sending troops to the front line and it was trouble to provide medical assistance. Even the provision of basic consumer goods for people became almost impossible for the public in the war years. The Turkish nation has exhibited a successful struggle through these challenges thanks to its determination, faith, and patriotism. Although the Gallipoli front line brought a huge loss of soldiers, the number of volunteer soldiers has gradually increased. The Gallipoli Wars resulted in heavy material losses on the both sides. The war had a profound impact on the life of the Ottoman society as well as the economic, sanitary, psychological and familial problems for the Ottoman Empire. The necessity of the young population to be the first subject of the war has badly effected the education system in the country.

Key Words: World War I, Gallipoli Front Line, Social and Economic Life, Education, Women and Children.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
Arşv.	Arşiv
ATAM	Atatürk Araştırma Merkezi
ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı
BEO	Bab-1 Ali Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviri
DH. EUM	Dahiliye Emniyeti Umumiye
DH. EUM. KLU	Dahiliye Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi
DH. KMS.	Dahiliye Kalem-i Mahsus
DH. MF.	Dahiliye Maarif Nezareti Defteri
DH. MKT.	Dahiliye Mektub-i Kalemi
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Dos.	Dosya
DUİT	Dosya Usulü İrade Tasnifi
Haz.	Hazırlayan
i.	İrade
Kls.	Klasör
MF. MKT	Maarif Nezareti Mektub-i Kalemi
MHM. HMŞ	Mühimme Defteri Hukuk Müşavirliği Kalemi

s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
TTK.	Türk Tarih Kurumu
Yay.	Yayınları

ÖNSÖZ

Tarihte adından söz ettirmiş ve günümüz siyasetine de etki eden büyük savaşlar vardır. Batı'da "Büyük Savaş" diye adlandırılan, Osmanlı'da ise "Harb-i Umumi" diğer tabiriyle "Cihan Harbi" adıyla anılan Birinci Dünya Savaşı, ilk gerçek küresel savaş olmuştur. Sadece dönemin önde gelen dünya güçlerinin değil bütün devletlerin XIX. yüzyıl boyunca sürdürdükleri sömürge yarışının, daha geniş alanlara hâkim olma çabalarının ürünü olan I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ciddi insan kayıpları yaşanmış, devletlerin ekonomik krizleri halkı yoksulluğa sürüklemiş, savaşların uzun sürmesiyle çıkan ve yayılan hastalıklar ise insanların ölüm oranlarını giderek arttırmıştır. Devletlerin karşılıklı savaş tehditleri, silahlanma süreci, ekonomik ve jeopolitik alanlarda rekabetin artması, var olan uluslararası sorunlara yenilerinin eklenmesine sebep olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte devletlerin izlediği siyaset ve çıkarları doğrultusunda bloklaşma halinde gruplar oluştu. Osmanlı Devleti savaş dışında kalıp tarafsızlığını korumayı tercih edebilirdi. Ancak Avrupa devletleri stratejik bir siyaset izleyerek Osmanlı Devleti'nin özellikle jeopolitik konumundan yararlanmak istiyorlardı. Osmanlı Devleti ise gelişmeler doğrultusunda savaşın bir parçası olmak zorunda kaldı. Bloklaşmalar İtilaf devletleriyle (İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, ABD ve diğerleri) İttifak devletlerini (Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti, Bulgaristan) karşı karşıya getirdi. Osmanlı Devleti'nin de savaşa girmesiyle birçok bölgede yeni cepheleler açıldı ve bu da savaşın hızla yayılmasını beraberinde getirdi. Askeri çarpışmalar dışında savaşın Osmanlı içtimai hayatına da çok yönlü tesirleri oldu. Çalışmamızda Çanakkale savaşlarının Osmanlı toplum hayatına derinden etki eden bu yönleri inceleyeceğiz. Çalışma sürecim boyunca bana her şekilde destek olarak tezin hazırlanmasında büyük emeği geçen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hasan BARLAK'a teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Tarihteki en büyük savaşlardan biri olan Birinci Dünya Savaşı'nın, insanlık tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Bu savaş Osmanlı Devleti'nin sonunu getirdiği gibi uluslararası güç dengelerinin değişmesinde de oldukça etkili olmuştur. Her milletin tarihi ona Şuur kazandıran veya milli benliğini ortaya çıkaran önemli olaylara Şahit olmuştur. 1914'te başlayıp 1918'e kadar devam eden Birinci Dünya Savaşı da Türk tarihi açısından oldukça önemlidir. Bu savaş askeri yönüyle olduğu kadar siyasi ve sosyal yönleri ile de Osmanlı toplumunda derin izler bırakmış ve savaşa dâhil olan milletlerin, özellikle de Türklerin modern dünyadaki yerinin belirlenmesinde doğrudan etkili olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın önemli cephelerinden biri olan Çanakkale, harbin gidişatını belirleyici rolü olan çatışmaların yaşandığı çok zorlu bir cephe dir. anakkale Cephesi yalnızca askerleri değil, cephe arkasında yaşayan sivil halkın yaşantısını da sosyal, psikolojik ve ekonomik yönden ciddi manada etkilemiştir. Dönemin Şartları bakımından oldukça sıkıntılı bir süreçten geçen Osmanlı Devleti, cephenin lojistik ihtiyaçlarını karşılamayacak durumdaydı. Arkasında ekonomik yönden zayıf ve kıtlık içinde yaşayan bir millet yer alıyordu. Diğer taraftan bu millet milli Şuuru ve iman gücü ile Çanakkale Cephesi'nde bambaşka bir duruş ve yetenek sergilemiştir. Savaş devam ederken Osmanlı Devleti, temel gıdalar, sağlık hizmetleri ve cephane eksikliği sebebiyle oldukça zorluk çekmekteydi. anakkale'de askerin temel ihtiyaının karşılanmasında çekilen zorluğa rağmen, cephe arkasındaki milletin fedakârlığı ve vatanseverliği sayesinde büyük bir başarı sağlanmıştır. Çalışmamızda Çanakkale Cephesi'nin içtimai yönü üzerinde durarak, savaşın Osmanlı toplum hayatındaki etkilerini açığa çıkarmayı amaçlamaktayız. Tezimiz iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde I. Dünya Savaşı'nın sosyal yönüne değinerek Çanakkale Cephesi üzerinde değerlendirmelerde bulunacağız. İkinci bölümde ise Çanakkale Savaşları'nda Osmanlı içtimai hayatını ele alıp, cephe arkasındaki halkı ve aile psikolojisini açığa çıkarmayı amaçlamaktayız. Dönemin olumsuz Őartlarını göz önünde bulundurarak, hangi zorluklarla savaşıldığını, yokluktan nasıl bir varlığın vücuda getirildiğini göreceğiz. Konumuza giriş yapmadan önce kısa bir değerlendirme ile kullandığımız kaynaklar hakkında bilgi verelim.

Arşivler:

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi)

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, 1916 yılından günümüze kadar varlığını devam ettiren Türkiye'nin tek askeri arşividir. Arşivde 1853-1856 Kırım Harbi'nden başlayarak günümüze kadar olan dönemleri kapsayan muharebe, harekât, istihbarat ve lojistik konularındaki belgeler bulunmaktadır. Arşivin ana çalışma konusu ise askeri tarihtir. Tarihi bir olayın en önemli kaynağı ise dönemin resmi belgeleridir. Çalışmamızda bu arşivden Türk askerinin cephe ve cephe gerisindeki sosyal ve ekonomik yönden yaşadığı hadiseleri aktaran önemli belgelere ulaşılmıştır. Bu belgeleri en iyi şekilde açıklamaya çalışarak çalışmamızı daha güvenilir bir hale getirmeye çalıştık.¹

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Modern anlamda ilk arşivcilik devrin Maliye Nazırı Safveti Paşa'nın 1845 yılında Enderun'daki tarihi vesikayı ve defterleri bir düzene koymasıyla başlamıştır. Asıl modern arşivcilik ise 1846 yılında Hazine-i Evrak Nezareti'nin kurulmasıyla başlamış ve bu kurum Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin çekirdeğini teşkil etmiş, 1984 yılında da Devlet Arşivleri kurulmuştur.² Çalışmamızda Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden yararlandığımız kaynaklar daha çok Çanakkale Savaşları'nın başlangıcı, askerlerin genel durumları gibi siyasi ve savaş şartları ile ilgili belgelerdir.

Kızılay Arşivi

Kızılay, savaşlarda, savaş yollarında, depremlerde, yüzlerce afet bölgesinde, açlık ve yoksullukla mücadele edilen topraklarda 150 yıldır insanlığın hizmetinde yer almıştır. Asrı aşan bir süreçte hayatına devam eden Kızılay, hem ülkemiz hem de dünya tarihine tanıklık etmiştir. Kızılay Arşivi de geleceğe ışık tutacak binlerce bilgi, belge ve objeyi beraberinde getirmiştir. Ülkemizin en köklü kurumlarından biri olan Kızılay, ülkemizin en önemli arşiv belgelerine sahiptir. Kızılay Arşivi, 1868 yılı Mecruhin ve Mardayı Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti'nden, Türk Kızılay'ına kadar bir süreci

¹*Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi Tanıtım Broşürü*, Ankara, 2018. https://www.tsk.tr/Content/pdf/yayinlar/tanitim_brosuru.pdf, 11.10.2019.

² *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Proje Yöneticisi: Yusuf Sarınoy, Yayın Komisyonu: Mustafa Budak v.d., haz. Yusuf İhsan Genç vd., T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul, 2010, s. XXXIV-XXXVII.

kapsamaktadır. Savaş dönemlerinde üstlendiği sorumluluk ve arşivlenen belgeler sayesinde tarihî pek çok bilgiye ulaşmamızı sağlamıştır.³

Çanakkale Zaferi, Türk Kızılay'ı tarihinde de önemli bir yer tutmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın etkileri ülke sınırlarında hissedilmeye başlamadan önce Hilal-i Ahmer Sıhhiye-i Askeriye ile humma lekeli ve benzeri salgın hastalıklarla mücadele etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle, Hilal-i Ahmer Cemiyeti önemli bir rol üstelendi. Büyük bir fedakârlık örneği gösteren Hilal-i Ahmer Cemiyeti, hastaneleri, hastane vapurları, hemşireleri, çayhaneleri ve esirlere yardımlarıyla tüm gayretlerini gözler önüne sergiledi.⁴

Sürelî Yayınlar:

Bir toplumun sosyal hayatını en iyi anlayabilmenin yolu döneme ait sürelî yayınlar olmuştur. Sürelî yayınlar dönemin en iyi kaynaklarından. Sürelî yayınlar verdikleri günlük bilgiler dışında asker anıları, hatıratlar ve asker mektuplarını paylaşarak ilgili döneme ışık tutarlar. Çalışmamızda sürelî yayınlara da yer vermeye özen gösterdik. Bu cümleden olarak “Tanin, İkdam, Servet-i Fünun, Tasvir-i Efkar” gibi gazeteler önemin önemli haber kaynaklarıdır. Gazetelerinin yanı sıra döneme ait önemli hatıratlara ulaşıp, anılardan da yararlanılmıştır. Hatıra niteliği olmasa da döneme ait edebi eserleri de incelemeye özen gösterdik. Çanakkale Savaşı'nda cephe arkasındaki köylerin, kasabaların ve şehirlerin sosyal ve ekonomik durumunu öğrenmek için bu tür kaynaklardan yararlanılması zaruridir.⁵

Matbu Eserler:

Ansiklopediler ve Kitaplar

Birinci Dünya Savaşı'nı ve Çanakkale Cephesini ele alan eserler arasında sıklıkla kullandığımız kaynak eserler bulunmaktadır. Kaynak eser kullanımını gerçekleştirirken özellikle dikkat ettiğimiz husus söz konusu çalışmaların güvenilir olması idi. Belli tanımlamaları yaparken Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nden (DİA)

³ <http://kizilaytarih.org/tarihce.html>, 12.10.2019.

⁴ <http://kizilaytarih.org/tarihce.html>, 12.10.2019.

⁵ Lokman Erdemir, *Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri*, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2009, s. 22-23.

yararlanılmıştır. Kitaplarda ise daha çok ATESE'nin yayımladığı ve savaşların tarihine ışık tutan eserleri kullanmaya özen gösterdik.

Tezler ve Makaleler:

Konu bakımından oldukça güncel ve önemini hiçbir zaman yitirmeyecek olan Çanakkale Cephesi üzerine yazılan yüzlerce makale ve birçok tez bulunmaktadır. Çalışmamızda daha çok akademik değer taşıyan makaleleri inceleyip onlardan faydalanmaya çalıştık. Dönemin içtimai hayatı hakkında verilmiş bilgileri inceleyip çalışmamıza aktarmaya gayret ettik.

XX. yüzyıla doğru ilerleyen süreçte sosyal, siyasal ve ekonomik yönden dünyadaki dengeleri değiştiren iki önemli gelişme yaşandı. Biri Fransa'da meydana gelen Fransız İhtilali, bir diğeri ise İngiltere'de gerçekleşen Sanayi İnkılabıdır. Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik akımı ile Balkanlarda dalgalanmalar meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti bu dalgalanmalardan dolayı toprak ve insan kayıpları yaşamıştır. Sanayi Devrimi ile yaygınlaşan sömürgecilik faaliyetleri ise Avrupa'da tüm dengeleri değiştirmiştir. Avrupa'daki büyük devletler ekonomik bakımdan rekabet içine düşmüş ve yaşanan çekişmeler gittikçe şiddetlenmiştir. Bunların arkasından da siyasi bunalımlar ve devletlerarası bloklaşmalar meydana gelmiştir.⁶

Dünyadaki sanayi hareketi hızlı bir şekilde devam ederken sömürüye maruz kalmamış topraklarının çoğu Osmanlı Devleti sınırları içinde yer almaktaydı. Buna karşılık Avrupa devletleri Osmanlı topraklarının paylaşılması için hesaplar yapıyor ve Osmanlı Devleti'ni "Boğazın hasta adamı" olarak ifade ediyorlardı. Osmanlı Devleti'ni paylaşma fikrini ilk olarak Türk düşmanlığı ile ün yapan Çar I. Nikola ortaya attı. O, bu fikirle İstanbul'u geçici olarak işgal etmeyi teklif etse de, o dönemde Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması İngiltere'nin işine geldiğinden buna yanaşmadı. Zaman içinde

⁶ Ali Fuat Öreñç, *Yakınçağ Tarihi (1789-1918)*, Akademi Titiz Yay., İstanbul, 2013, s. 233. XIX. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen hızlı sanayileşme ve bunun sonucunda başlayan sömürgecilik yarışı, I. Dünya Savaşı öncesinde iki grup rakibin ortaya çıkmasına sebep oldu. Diğer yandan Osmanlı Devleti içinde yer alan milliyetçilik akımları devleti zora sokmuştu. Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın siyasi birliklerini tamamlamasıyla sömürgecilik yarışı yeni boyutlar kazandı. Diğer yandan XX. yüzyılın başında sömürge haline getirilmemiş toprakların çoğunluğu Osmanlı sınırları içinde yer almaktaydı. Detaylı bilgi için Bkz. A. Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.

dengelerin değişmesi ise yeni sömürge taleplerini beraberinde getirirken, gelecek büyük bir savaşın habercisi oldu.⁷

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti için XIX. yüzyıl tam bir değişim ağı idi. Aslında bu yüzyılda Osmanlı Devleti bir önceki dönemden daha güçlüydü. Osmanlı Devleti bu zaman diliminde siyasi, sosyal ve ekonomik yönden önemli değişimler yaşamıştır. XIX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin kurumları, önceki yüzyıla göre ciddi değişiklikler göstermiştir.⁸

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen devlet otoritesindeki zayıflama, ordu yapısındaki bozulmalar, toprak ve vergi sistemindeki aksaklıklar, Osmanlı Devleti'nde bir takım ayaklanmalara da sebep olmuştur. Bu düzensizlikler Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda başlasa da şiddetli olarak tesirini XIX. yüzyılda göstermiştir. XIX. yüzyılda yaşanan bu sancılı süreçte halk, özellikle de köylüler olumsuz etkilenmiştir.⁹ Ayrıca kapitülasyonlar Osmanlı Devleti'nin ekonomisini giderek bozmuş, siyasi yönden Avrupa'da gergin çekişmeler yaşanmıştır. Osmanlı Devleti de bu süreçte yenileşme hareketleriyle Avrupa'ya ayak uydurmaya çalışmıştır. Fakat bunu tam anlamıyla gerçekleştirememiştir. Bu arada Avrupa devletleri arasında bloklaşmalar gerçekleşmiş ve Avrupa hızla bir dünya savaşına doğru ilerlemiştir. Osmanlı Devleti hazırlıksız da olsa bu savaşın bir parçası olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sonunda birçok imparatorluk yıkıldı ve yerine yeni devletler kuruldu. Osmanlı Devleti de bu yıkılan devletler arasında yer aldı. Osmanlı Devleti'nin yıkılışı, Anadolu'da tamamen Türk unsurunun yer aldığı yeni bir cumhuriyetin kurulmasını beraberinde getirdi.¹⁰ I. Dünya Savaşı'nın başlaması tek bir sebebe bağlanmayacak kadar derindir. Fakat görünürdeki temel sebep 28 Haziran 1914'te vuku bulan Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük François Ferdinand'ın bir Sırp tarafından Saraybosna'da ldrlmesiydi. Bu durum karşında Avusturya, Sırbistan'a savaş ilan etmiş, ardından gelen bloklaşmalarla pek çok devlet savaşa sürüklenmiştir. Olayların bu

⁷ ren, *a.g.e.*, s. 233.

⁸ Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, TTK Yay., Ankara 2014, s. 1.

⁹ Mustafa Karabulut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum", *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Gz 2016, Yıl 1, sayı 2, Adıyaman 2016, s. 50-51.

¹⁰ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, TTK Yay., Ankara 2014, s. 59.

duruma gelişinin ardında 1908 Bosna-Hersek buhranından beri gerginleşen münasebetler rol oynamıştır.¹¹ XIX. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa devletlerinin sömürge durağı Balkanlar olmuştur. 1908’de meydana gelen Bosna-Hersek bunalımı adeta I. Dünya Savaşı’na hazırlık olmuş, dönemin en önemli olayları arasında yer almıştır.¹² Bosna-Hersek İlhakı I. Dünya Savaşı’nda oluşan bloklaşmalara alt zemin hazırlamıştır. Bir tarafta Avusturya-Macaristan’a destek olan Almanya yer alırken diğer tarafta Rusya’ya destek olan Sırbistan Osmanlı Devleti’nin karşısına çıkmıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun yayılma emelleri ise İtalya’yı belli bir ittifaktan uzaklaştırmıştır.¹³

Birinci Dünya Savaşı’nın başlama sebebi yukarıda belirttiğimiz gibi Macaristan veliyahdının bir Sırp tarafından öldürülmesi idi. Ancak savaşın arka planında tetikleyici olarak milliyetçilik ve liberalizm gibi yeni fikirler ve çıkar ilişkileri mevcuttu. Bu doğrultuda artan sömürgecilik yarışı devletler arasında şiddetli çatışmalara sebep olmuş, kimi zaman dostluk ilişkisinin önünü açmıştır. Avusturya, Prusya, Rusya ve İngiltere gibi büyük devletler Avrupa’nın küçük krallıklarına karşı cephe almaya başlamıştır.¹⁴ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Sırbistan arasında gelişen gerginlik diğer Avrupa devletlerine de sıçramıştır. Almanya iki devlet arasındaki sorunun tarafsız çözülmesi yönünde siyaset uygulamak istese de Rusya buna engel olmuş ve Sırbistan’ı teşvik etmiştir. Almanya da kendi müttefiki olan Avusturya-Macaristan’ı destekleyeceğini belirtince taraflar şekillenmeye başlamıştır. Fransa, kendi müttefiki olan Rusya’ya yardımı zorunlu görmüştür. Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında başlayan savaş diğer devletlerin de katılımıyla İtilaf ve İttifak grubu şeklinde bir bloklaşmaya dönüşmüş ve bir Avrupa savaşı halini almıştır.¹⁵

Birinci Dünya Savaşı’na oldukça hazırlıksız yakalanan Osmanlı Devleti, daha önce Balkan Savaşları’nda aldığı ağır yenilginin yaralarını henüz saramamıştı. Devlet

¹¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Timaş Yay., İstanbul, 2014, s. 95.

¹² Bosna-Hersek bunalımının altında yatan temelde iki sebep vardı. Bunlardan birincisi; 1878 de imzalanan Berlin Antlaşması sonrasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun bu bölgeyi ilhak etmek istemesi, diğer sebep ise Rusya’nın boğazlar yoluyla sıcak denizlere inmek istemesidir.

¹³ Rusya sıcak denizlere inmek için İngiltere ile yakın ilişkiler kurarak 1908’de gerçekleştirilen Reval görüşmesinde İngiltere’nin kendisinin boğazlarda üstün duruma geçmesini itiraz etmeyeceği bir siyasi strateji izlemiştir. Cemal Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, ATASE Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014, s. 32. Ayrıca 1908 Bosna-Hersek’in ilhakı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Akbay, *I. Dünya Harbi’nde Türk Harbi*, ATASE Yay., Ankara, 1991.

¹⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 94-95.

¹⁵ Akbay, *a.g.e.*, s. 25.

ekonomik ve askeri yönden zor durumdaydı. Buna rağmen Avrupa’da oluşan kutuplaşmalar içinde kendine bir yer edinip siyasi yalnızlıktan kurtulmak istemiştir. Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa ve Rusya’nın ittifak yaptığı itilaf cephesinde yer almak istemiş fakat teklifi kabul edilmemiştir. Rusya’nın İstanbul ve Boğazlarla ilgili tarihi emelleri düşünüldüğünde, Rusya ile ittifak en son düşünülmesi gereken bir seçenek olmuştur. Buna rağmen I. Dünya Savaşı’ndan önceki aylarda ve günlerde Osmanlı Devleti’nin Rusya ile ittifak teşebbüsüne geçtiği görülmüştür.¹⁶ Rusya Osmanlı Devleti’ni Almanya’nın kucağına bırakmamak için görüşmelere yanıt vermemiş oyalama yoluna gitmiştir.¹⁷ Osmanlı Devleti yoğunlaşan Alman baskısıyla beraber Almanlara büsbütün yakınlaşmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün korunması, Almanya ve müttefikleri tarafından yazılı olarak garanti altına alınmıştı. İtilaf devletleri arasında da Osmanlı topraklarının gizli paylaşımları sürüyordu.¹⁸

Osmanlı Devleti ittifak yönünü İngiltere’ye çevirmişti. Osmanlı-İtalya arasında bir çekişme olduğundan, Osmanlı Devleti topraklarını koruma adına İngiltere ile ittifak yapmak için görüşmelere başlamıştı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin İngiltere ile görüşme yapmasını gerektiren diğer faktör ise Rusların Boğazlar üstündeki isteklerinin etkisi olmuştur. Osmanlı Devleti tarafından yapılan bu nazik teklifi İngiltere, reddetmiştir.¹⁹

Haziran 1914’te Cemal Paşa Fransız donanmasının manevralarını izlemek üzere Fransa’ya davet edilmişti. Fransa’da bulunduğu zaman içinde Cemal Paşa’ya Osmanlı adına Fransa’ya ittifak teklif etme yetkisi verilmişti.²⁰ Cemal Paşa da bu konuyu Paris’te dış işlerinden sorumlu müdür Margurie’ye açınca şu cevabı almıştır: “...Sizinle siyasi bir ittifak veya bir anlaşma yapabilmemiz için müttefiklerimizin buna muvafakat etmesi lazımdır ki bunun lazım olup olmayacağı şüphelidir...”²¹ Cevaptan anlaşıldığı üzere teklif

¹⁶ Mehmet Biçici, “Hatıratlarla Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na Girişi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Sayı 13 (3), Gaziantep, 2014, s. 699.

¹⁷ E.E. Adamof, *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu’nun Taksim Planı*, haz. Hayri Mutluçağ, çev. Hüseyin Rahmi, Belge Yay., İstanbul, 1972, s. 100- 101.

¹⁸ Sevgi Çetinkaya, “Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na Girişi”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 1995, s. 45.

¹⁹ Akbay, *a.g.e.*, s. 34-35.

²⁰ Biçici, *a.g.m.*, s. 701-702.

²¹ Cemal Paşa, *Hatıralar; İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, haz. Behçet Cemal, Çağdaş Yay., İstanbul, 1977, s. 140-141.

reddedilmiştir. Devletler kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerinden vaziyet, Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanında yer almaya sürüklemiştir. Görüldüğü gibi üçlü itilaf grubunda hiçbir devlet Osmanlı ile aynı safta yer almayı göze almamış ve kendi siyasi çıkarlarına göre hareket etmiştir.

Osmanlı Devleti itilaf grubu tarafından reddedildiğinden ve yalnızlık konumundan kurtulmak için Almanya'nın kendilerine yakınlaşmasını fırsat bilmiş ve Almanya ile ittifak görüşmeleri yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yakınlaşmasında, Almanya sömürgeleri arasında Müslüman toprağının olmaması önemli bir unsurdur. İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletler, Osmanlı topraklarını paylaşmak ve Müslüman unsurları devletten koparmak için, kışkırtıcı davranışlarda bulunmuşlardır. Almanya ise bu tür davranışları fırsat bilip Osmanlı'ya güven verici hareketlerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti de Alman sermayesinin ve siyasi gücünün ülkeye girmesi için davetkâr bir tutum içinde olmuştur.²² Almanya doğan boşlukları doldurmak adına Osmanlı Devleti'ne yanaşmıştır. Almanya bu fırsatı değerlendirerek Osmanlı Devleti'nin o dönemki sadrazamı olan Said Halim Paşa'ya ittifak teklifinde bulunmuştur. Said Halim Paşa ittifak teklifini padişaha sunmuş, aynı zamanda Enver Paşa'yı, Halil Bey'i ve Talat Paşa'yı yanına çağırarak Almanya'nın yapmış olduğu teklif hakkında fikirlerini almak istemiştir. Talat Paşa gizli ittifak görüşmesini hatıratında şu şekilde dile getirmiş ve fikirlerini beyan etmişlerdir.²³ “... *Mevcudiyetimizi muhafaza için Türkiye'nin böyle bir Avrupa devleti ile ittifakı elzemdir. Türkiye ancak ilim sanat, sanayii ve ticaret bakımından bu derece ilerlemiş bir devletin yardımı ile kendi mevcudiyetini ve terakkisini temin edebilir... Sadrazam bu meseleyi gizli tutmamızı rica etti... Biz derhal bu teklifin bir harp tehlikesinden doğmuş olduğunu anladık... Bizim düşüncemiz, bir umumi harbin çıkmayacağı ve bu ittifaka girmekle devletimizi her türlü tehlikeden korumuş olacağı merkezinde idi.*”²⁴

İttifak çalışmaları devam ederken, görüşmeler sadrazamın isteği üzerine gizli olarak sürmüş ve 2 Ağustos 1914 tarihinde sadrazam Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında gerçekleşmiştir.²⁵ Fakat Talat Paşa'ya göre de anlaşma, savaş ilanından önce

²² Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, Dergah Yay., İstanbul, 1984. s. 180-184.

²³ Biçici, *a.g.m.*, s. 704.

²⁴ Enver Bolayır, *Talat Paşa'nın Hatıraları*, Önsöz, H. Cahit Yalçın, Güven Yayınevi, Baskı I, İstanbul, 1946, s. 23-24.

²⁵ Yusuf Hikmet Buyur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, kısım IV, Ankara, 1952, s. 639-640.

yapılmıştır.²⁶ Osmanlı Devleti ile Almanya arasında imzalanan bu gizli ittifak ile her iki devlet savaştan doğacak olumsuzluklara ve ihtilallere karşı kendilerini koruma altına almıştır. Anlaşmada imzası bulunan temsilciler, “Sadrazam Said Halim Paşa, Şeyhülislam Hayri Efendi, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Adliye Nazırı İbrahim Bey, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Maliye Nazırı Cavit Bey, Bayındırlık NazırıMahmut Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Süleyman Elbüstani Bey, Posta Telgraf Nazırı Oskan Efendi ve Maarif Nazırı Şükrü Bey”dir.²⁷ Anlaşma 31 Aralık 1918 tarihine kadar hükmünü sürdürecektir. Her iki taraf birbirini ihbar yapmadığı sürece anlaşma devam edecektir. Bu anlaşma gizli tutulacak ve fakat iki tarafların izniyle ancak yayınlanabilecektir.²⁸ Anlaşmayı Cemal Paşa, imzaladıktan sonra öğrenmiştir.²⁹

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği dönemde Osmanlı Devleti parlak bir durumda değildi. Osmanlı Devleti'nin yönetimi İttihat ve Terakki³⁰ Cemiyeti'nin elindeydi. Trablusgarp Savaşı ve ardından gelen Balkan Savaşı Osmanlı Devleti'nin harici ve dâhili siyasetini oldukça yıpratmıştır. Savaşların ardı kesilmeden yönetim yeni savaşa gözünü dikmişti. Aslında devletin savaşacak gücü yoktu. Fakat İttihat ve Terakki yönetimi Alman hayranlığı ve kaybettiği prestiji kazanma ümidi ile Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı'na sürükledi.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin altında yatan sebeplerden biri olarak ileri sürülen diğer bir düşünce ise “Pan-İslamist”³¹ faaliyetlerdir. Pan-İslamizm, Avrupa devletlerinin sömürge faaliyetleri karşısında tüm Müslümanların çıkarlarını korumayı ve Müslüman toplumlarda refah sağlamayı hedeflemiş bir zihniyettir. Osmanlı Devleti I.

²⁶ Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul,2000, s. 32.

²⁷Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, c. II, İstanbul, 1971, s. 119. Ayrıca bkz. Talat Paşa, *a.g.e.*, 31.

²⁸ Kazım Karabekir, *I. Cihan Harbine Neden Girdik ?*,I-II, Yakın Tarih Serisi, İstanbul, 1994, s. 75-76.

²⁹ Cemal Paşa, *Hatıralar; İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, Haz. Behçet Cemal, Çağdaş Yay., İstanbul, 1977, s. 144.

³⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili bilgi için bkz. M. Şükrü Hanioglu, “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *DİA*, C. XXIII, İstanbul, 2001, ss. 476- 484.

³¹ Pan-İslamizm diğer bir ifade ile İttihad-ı İslam terimi, ana kaynağını Fransız-İngiliz ve Rus diplomatik yazışmalarının oluşturduğu bir kavramdır. Osmanlı Devlet'inde ise bir kavram ve düşünce olarak ilk kez Yeni Osmanlıların Avrupa yayınlarında kullanılmıştır. Bu fikir süreç içinde geliştirilerek İstanbul gazetelerine de aktarılmıştır. Zamanla bir ideolojiye dönüşen İttihad-ı İslam anlayışı II. Abdülhamid zamanında belirginleşmiştir. II. Abdülhamid İttihad-ı İslam'ı bütün Müslümanların çıkarları doğrultusunda hareket etmek amaçlı olarak emperyalizme karşı caydırıcı bir silah olarak kullanma siyaseti gütmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Metin Hülagü, “I. Dünya Savaşı Sırasında Pan-İslamist Faaliyetler”, *Osmanlı*, C. II, Yeni Türkiye Yay., s. 555-556.

Dünya Savaşı'na girince, Pan-İslam politikasını uygulamaya koymuştur. Böylelikle ilan edilen savaşla beraber Osmanlı hükümeti sınırları içinde yaşayan Müslümanların dini duygularını canlandırılmaya çalışmıştır. Ayrıca İngiltere, Fransa, Rusya gibi emperyalist devletlerin himayesi altında olan Müslümanlarında dini duygularını canlandırmayı hedeflemiştir. Müslümanlar arasında dini-siyasi bir hissiyatın uyandırılması, sömürge devletlerine karşı, Osmanlı Devleti ile Almanya'nın yanında toplu ve tesirli bir dayanışma sağlayacaktı.³² Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914'te Almanya ve Avusturya-Macaristan ile ittifak antlaşması imzalamış, seferberliğini ilan etmiştir.³³ 4 Ağustos 1914 tarihinde ise İngiltere Almanya'ya, 14 Ağustos tarihinde de Avusturya-Macaristan Rusya'ya savaş ilanında bulunmuştur.³⁴

Osmanlı Devleti'ni savaşa sürükleyen olay, İngiliz donanmasından kaçan Goben ve Breslau adında iki Alman gemisinin Çanakkale Boğazı'na sığınmasıdır.³⁵ Osmanlı Devleti ilk başlarda tarafsızlığını ilan etse de, Almanya ile gizli ittifak yaptığından aslında hükümet savaşa gireceğini biliyordu. Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını ilan eden belgeye baktığımızda şu ifadelerin yer aldığını görürüz:

Bâb-ı Âlî, Dahiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umumiye Dairesi İkinci Şube,

Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Basra, Bağdad, Beyrut, Hicaz (Medine'den), Haleb, Hudavendigâr, Diyarbakır, Suriye, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuretülaziz, Musul, Van, Yemen (Beyrut'dan) vilâyet[ler]ine Urfa, İzmit, Bolu, Canik, Çatalca, Zor, Asir, Karesi, Kudüs-i Şerif, Kal'a-yı Sultaniye, Menteşe, Teke, Kayseri mutasarrıflık[lar]ına, Medine-i Münevvere Muhâfızlığı'na Avrupa harb-i hâzırında Hükümet-i Osmaniye tamamen muhafaza-i bî-arafîye karar vermiştir. Binâberîn her iki tarafın leh ve aleyhinde alenî tezâhürâtdan ictinâb edilmesi lâzım gelir. Harbin sûret-i cereyânı hakkında buraca da doğru ve kat'î ma'lûmât istihsâli kâbil olamamakla beraber Ajans Ottoman'ın telgrafnameleri ba'demâ Nezâretce ve Matbûât

³² Hülagü, *a.g.m.*, s. 555-556.

³³ Kazım Karabekir, *I. Dünya Savaşı Anıları*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2011, s. 49.

³⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yay., İstanbul, 2014, s. 47-55.

³⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK Yay., Ankara, 1993, s. 384.

İdaresince görülerek çekdirileceğinden şâyân-ı itimad addolunmalıdır. Ondan mâadâ neşriyât ve işâ'âta sûret-i kat'ıyyede itibar edilmemesi."³⁶

Fî 4 Ağustos [1]330 (17 Ağustos 1914)

Nâzır namına

Osmanlı Devleti tarafsızlığını ilan edecek belgeyi yayınlamıştı ancak, savaşın kaçınılmaz olduğu açıktı. Kaldı ki Goben ve Breslau gemilerinin Çanakkale Boğazı'nda tutulması da bütün dikkatlerin Osmanlı üzerine çekilmesine sebep olmuştur. Bu tutum karşısında sessiz kalmayan İngiltere ve Fransa yirmi dört saat içinde gemilerin ya teslim edilmesi ya da buldukları karasularını terk etmeleri gerektiğini bildirdiler. Osmanlı Devleti'nde bu bildiri karşısında devlet erkanı bir araya gelerek görüşmeler gerçekleştirdi. Görüşmeler sonucunda, İngiltere ve Fransa'nın isteklerine karşı, gemileri satın alma düşüncesi çıktı. Osmanlı Devleti çok geçmeden gemileri satın aldığını duyurarak iki Alman gemisine Osmanlı bayrağını çekti. Alman askerlerine de Türk elbisesi ve fes giydirmişlerdi. Ayrıca Goben ve Breslau adındaki Alman gemilerinin isimleri "Yavuz" ve "Midilli" olarak değiştirildi.³⁷ Aslında bu davranışlar, Osmanlı Devleti'nin savaşa fiilen katıldığıının işareti gibiydi.

Savaş öncesinde Karadeniz'de bir Rus donanması mevcuttu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Rus donanmasına bağlı gemiler Karadeniz'de devriye gezmeye başladı. Rusların amaçları Köstence-İstanbul hattını kontrol etmek ve Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de yaptığı kömür ve diğer sevkiyatları engellemektir. Osmanlı donanmasının yaptığı Karadeniz Baskını, savaşa doğrudan müdahale edebilmek için tasarlanmıştı. Liman Von Sanders Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş sürecini daha fazla uzatmaması gerektiğini Enver Paşa'ya bildirmişti. Bu yüzden Enver ve Cemal Paşa'nın talimatlarıyla Karadeniz Baskını için harekete geçilmiştir.³⁸ Enver Paşa'nın yazılı emri üzerine 27 Eylül 1914'te Osmanlı filosu Karadeniz'e çıkmış ve 29 Ekim 1914'te Sivastopol, Odesa, Kefe, Novorosisk liman ve şehirlerini bombalamıştır.³⁹

³⁶ *Osmanlı Belgelerinde I. Dünya Harbi I*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 130, İstanbul, 2013, s. 44.

³⁷ Erdemir, *a.g.e.*, s. 35.

³⁸ Ozan Tuna, "Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanları'nın Bombalanması (29 Ekim 1914)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 36, Güz 2014, Ankara, s. 212-213.

³⁹ Durmuş Yalçın (ve diğerleri), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s. 81.

Dönemin gazetelerinde ertesi gün seferberlik şöyle dile getirildi. “*Memleketimizde Seferberlik ilanı: Dünkü tezahürat memleketimiz bitaraflığını muhafaza edecektir... telgraflarda görüleceği vechile Almanya tarafından Rusya’ya karşı harb ilan edilmesi üzerine büsbütün vahim bir renk ve şekil almış ve hukuk- u menafini, şan ve şerefini muhafaza ve müdafaaya kararlı olan her devlet gibi Devlet-i Aliyye de bazı tedabir-i ihtiyatiyeye mecburiyet his etmiştir. Bu cümleden olmak üzere Meclis-i Mebusan ve ayan Teşrinisanid bila davet içtimai etme şartıyla, tatil edildiği gibi, 7. Kolordu ile 21. ve 22. Fırkalar müstesna olarak kıtaat-ı berriye ve bahriyenin hal-i sefer-i berriye vaz’ı için irade-i seniyye-i Hazreti Padişahi sadır olmuştur.*”⁴⁰ Dönemin gazetelerine yansıyan bu seferberlik ilanında Avrupa ile siyasi ilişkilerin getirdiği karışıklık tüm Avrupa’yı etkilemiş ve Osmanlı Devleti ile Almanya arasında imzalanan gizli antlaşma sonucu meclis tatil edilmiştir. Padişah, kara ordularının ve denizde donanmanın seferberliğe hazır olması için irade çıkarmıştır. Seferberliğin ilan edildiği gün İstanbul sokaklarında, devlet kurumlarında, işlek sokaklarda “*Seferberlik var. Asker olanlar silah altına. Seferberliğin birinci günü Temmuzun 21. Pazartesidir*” ifadelerinin yer aldığı kağıtlar asılmıştır. Diğer taraftan davullar ile işlek sokaklarda duyurulmuştur. Ertesi gün ise gazetelerde ilan edilen tertiplerin üç gün içerisinde askerlik şubelerine başvurmaları istenmiştir. Gelmeyenlere ağır ceza uygulanacağı belirtilmiştir.⁴¹ Seferberlik ilan edildikten birkaç gün sonra 7 Ağustos gününde sansür uygulanmaya başlanmıştır. Sansür talimatlarına göre gazete çıkmayacak, hiçbir ek yazı gazetelerde çıkarılmayacak, her gazete gününde bir kez çıkacak ve ajansın onayından geçmeyen gazeteler hiçbir yerde yayınlanmayacaktı. Telgraf haberleşmeleri Türkçe, Arapça ve Fransızca dilleriyle yapılacaktı. Talimatlarla sansür edilecek konular ise; Osmanlı ordu ve donanması, ülkenin iç ve dış politikası, yabancı ilişkiler, ülkenin mali ve ticari durumu, ticari gemilerin hareketleri (yalnız Osmanlı değil dış devletlerin de dahil), ordunun ve memleketin sağlık durumu, ve harici

⁴⁰ *Tasvir-i Efkar*, 21 Temmuz 1330 (3 Ağustos 1914). Ayrıca dönemin diğer gazetesinde ise “*Berri ve bahri kuvva-yı askeriyemizin kısmen hal-i seferberliğe vaz-ı hususuna irade-i seniyesadır olmuştur.*” *İkdam*, 21 Temmuz 1330 (3 Ağustos 1914). Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti’nin kara ve deniz kuvvetleri askerlerinin seferberliğe hazır şekilde bekledikleri dönemin gazetelerine yansımış bulunmaktadır.

⁴¹ “Seferberliğe dahil evvelki gün duvarlara ilsak edilen beyannameler”, *Tasvir-i Efkar*, 22 Temmuz 1330, (4 Ağustos 1914): Cemil Conk, *Cemil Conk Paşa’nın Çanakkale Hatıraları*, Çanakkale Hatıraları, II, haz. Metin Martı, İstanbul, 2002, s. 109. Ayrıca bkz., Mehmet Fasih, *Kanlısırt Günlüğü: Mehmet Fasih Bey’in Çanakkale Anıları*, haz. Murat Çulcu, İstanbul, 1997, s. 23-24.

ya da dahili kötü tesir yapacak haberler.⁴² Osmanlı Devleti, 11 Kasım 1914'te İtilaf Devletlerine resmen harp ilan etmiş ve savaş boyunca on cephede savaşmıştır.

Kafkas (Doğu) Cephesi: Karadeniz'den İran'a kadar uzanan ve Türklerin Ruslarla savaştığı, bu cephede "Sarıkamış Faciası, Ermeni Tehciri" gibi önemli olaylar yer almıştır. Cephe Sovyet Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile kapanmıştır.

Kanal Cephesi: İngilizlerle savaşılmış ve coğrafi şartlar yüzünden kısa sürede kapanmıştır. Irak Cephesi: Basra körfezini işgal eden İngilizler, bütün Irak'ı işgale girişmiş, Osmanlı Devleti, burada İngilizlere üstünlük sağlama durumunda olup Kutu'l-Amare zaferini gerçekleştirmiştir. Fakat İngilizlere kısa sürede yardım gelmesiyle Osmanlı ordusu Irak Cephesi'nde de başarısız olmuştur.

Filistin-Suriye Cephesi: Osmanlı-İngiliz kuvvetleri arasında gerçekleşmiştir. Türklerin Süveyş Kanalı'na yaptıkları taarruz başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Yemen-Hicaz Cephesi: İngilizler Hicaz cephesinde Şerif Hüseyin ile bedevi Arapların desteğini almış ve Osmanlı Devleti'ni burada ciddi bir sıkıntı ile karşı karşıya bırakmışlardır.

Çanakkale Cephesi: İtilaf devletlerine karşı savaşılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kesin zafer kazandığı bir cephe. Bu cephedeki başarı ile I. Dünya Savaşı iki yıl daha uzamıştır.

Yardım Cepheleri; Galiçya, Makedonya, Romanya olmak üzere üç cepheden meydana gelmiş ve Osmanlı Devleti müttefiklerine yardım göndermiştir.⁴³

Birinci Dünya Savaşı'nda açılan Çanakkale Cephesi savaşın tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çanakkale Savaşları 1915-1916 tarihleri arasında kara, deniz ve hava harekâtı olarak gerçekleşmiş, cephe coğrafi strateji bakımından oldukça önem arz etmiştir. Çanakkale Savaşları'nda harekât alanı, Marmara ve Boğazlar havzasında 25-28

⁴² *İkdam*, 25 Temmuz 1330 (7 Ağustos 1914). Ayrıca; Yusuf Hikmet Buyur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III, kısım I, TTK Yay., Ankara 1952, s. 64. Kazım Karabekir, *I. Cihan Harbi'ne Neden Girdik*, II, Emre Yay., İstanbul, 1994, s. 170.

⁴³ Görgülü, *a.g.e.*, s. 64.

derece boylam ve 39-41 derece enlemler arasında, Çanakkale Boğazı'yla doğusunda Biga, batısında Gelibolu Yarımadalarını içine alır.⁴⁴

Jeopolitik ve stratejik öneme sahip olan Çanakkale ve İstanbul Boğazları üzerindeki hakimiyet mücadelesi önemli bir geçmişe dayanmaktaydı. Boğazlara hakim olmak demek, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki siyasi planlarını yıkmak ve iktisadi hayatına el koymaktır. Ayrıca Akdeniz ve Karadeniz'e kıyısı olan devletler ticari, siyasi ve bazı askeri faaliyetleri ve deniz ulaşımını kontrol altına almak gibi ayrıcalıklara sahip idi. Boğazlara hakim olan devlet diğer devletlerin iktisadi ve ticari yaşamına müdahale yeteneği kazanabilirdi. Bu yüzden tarih boyu boğazların verdiği ayrıcalıklara sahip olmak isteyen büyük devletler arasında hakimiyet mücadelesi oldu.⁴⁵ Boğazları Akdeniz ve Karadeniz kıyıları arasında yer alıyordu ve Asya ile Avrupa arasında stratejik önemde bir köprü vazifesi görüyordu. Almanya'nın doğu politikası, İngiltere'nin sömürge toprağı olan Hindistan yolunun güvenliğini sağlama düşüncesi, Rusya'nın sıcak denizlere inme arzularının gerçekleşmesi hep boğazlar üzerindeki kontrollerine bağlı idi.⁴⁶

Çanakkale Cephesi I. Dünya Savaşı'nda en önemli cephelerden biridir. Önemi arz eden nokta ise yukarıda bahsettiğimiz coğrafi konumu nedeniyle işlek boğaza sahip olmasıdır. İtilaf devletleri hemen işe koyularak Boğazları ve İstanbul'u ele geçirip Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak istemiştir. Aynı zamanda müttefikleri olan Rusya'ya yardım göndermeyi de amaçlamışlardır. Böylelikle İngilizler tarafından Çanakkale Cephesi'nin açılmasına karar verilmiştir. İngilizlerin Çanakkale Boğazı'na cephe açma düşüncesi Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinden önceki zaman dilimine dayanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda aldığı yenilgiyle İngilizler planlarını değiştirdi. Churchill, 1914 yılında savaş konseyinde Çanakkale Cephesi'ne bir harekât düzenlenmesi konusunda komutanlardan rapor vermelerini ve plan hazırlamalarını istemiştir. Hazırlanan raporlarda ise eğer harekât kazanılırsa İngiltere'nin büyük kazançlar sağlayacağını dile getirmişlerdir.⁴⁷ Churchill'in

⁴⁴ *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi, Yayın Kurulu Başkanı Necdet Tuna, Ankara, 2014, s. 5.

⁴⁵ Erdemir, *a.g.e.*, s. 39.

⁴⁶ Şükrü Erkal, *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi Deniz Harekatı (Boğaz'ın Zorlanması)*, Çanakkale Muhabereleri 75. Yıl Armağanı, Ankara, 1990, s. 37.

⁴⁷ Mete Tunçoku, "İngiliz Gizli Belgelerinde 18 Mart Çanakkale Zaferi ve Çanakkale Muharebeleri" *Çanakkale Muharebeleri 75. Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1990, s. 30-31.

Çanakkale Seferi'nin kazanılmasıyla ilgili beklentileri oldukça fazla idi. Eğer savaş kazanılıp boğazdan geçiş sağlanırsa, stratejik, diplomatik ve ekonomik bakımdan İngiltere fayda görecekti. İstanbul müttefiklerin kontrolüne geçecek, Asya ve Avrupa arasında Türklerin sağladığı cephe bağlantısı kesilerek Kafkas cephesindeki Rus kuvvetinin cephe yükü azalacaktı. Boğazın geçilmesiyle Osmanlı Devleti barış yapmak zorunda kalacaktı. Ayrıca Boğazı ele geçirip deniz trafiğine açılmasıyla birlikte İngiltere, Fransa ve Rusya ordusunun top ve mühimmat bakımından daha iyi bir şekilde desteklenmesi sağlanacaktı.⁴⁸ Churchill bu hedefler doğrultusunda Çanakkale üzerine sefer hazırlıklarını hızlandırmıştır.

İtilaf Devletleri tarafından Çanakkale Cephesi'nin açılma sebepleri; Bulgaristan'ın İttifak devletleri yanında yer almasını engellemek, Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı başarılı bir harekât gerçekleştirmesine imkan sağlamak ve kara birliklerinin yetersizliğinden dolayı deniz taarruzu ile üstün gelmek gibi başlıklarda toparlanabilir. Eğer harekât başarıyla gerçekleşirse Türk ordusunun ikiye bölüneceğini İstanbul ve Boğazların İtilaf devletlerinin kontrolüne gireceğini, Tuna'da bir geçit açılıp Ruslarla da irtibat kurulacağını hesaplamışlardır. Bu hesaplar yanında Rusya'nın ekonomi kaynağı olan tahıl ambarlarına da sahip olma imkanı elde edeceklerini ve Karadeniz ticaret gemilerinin serbest kalacağını düşünmüşlerdir.⁴⁹ İngiltere, İngiliz filosunun Marmara Denizi'ne sokulması gayesiyle Gelibolu Yarımadası'nı kuvvetli bir orduyla ele geçirmek istedi.⁵⁰ Yunanistan'ında savaş için planları vardı. 1911-1912 yıllarında hazırladığı planda⁵¹ Gelibolu'ya ortak bir harekâta katılabileceğini bildirmişti. Tabii Yunanistan bu

⁴⁸ Fahir Armaoğlu, "Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri", *Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu Çanakkale, 14-17 Mart 1990*, XVI, Sayı 64, TTK Yay., Ankara, 1993, s. 13.

⁴⁹ Figen Atabey, "İngiliz Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri'nin Deniz Harekatı", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi Özel Sayı*, ATASE Yay., Ankara, 2010, s. 153-154.

⁵⁰ *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekatı Haziran 1914-Ocak 1916*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yay., Ankara, 2014, s. 26-27.

⁵¹ Yunan donanması için gerekli olanlar iki ya da üç parça muhabere kruvazörü, bir mayın araştırma filotillası, birkaç kruvazör ve destroyer gerekliydi. Fakat Türkiye ile Yunanistan arasında harp olduğuna göre, Çanakkale boğazı için hazırlanmış olan Yunan planı kendisini hiçbir şansa bırakmamıştır. Bu plan mayın tarlaları temizlenmedikçe, hiçbir donanmanın Marmara'ya giremeyeceğini, mayın tarlalarını koruyan alanlar zapt edilmedikçe bunların temizlenemeyeceğini dile getirmişti. Olası durumda asker sevki için yardım alırlarsa boğazın ikinci bir şekilde kontrol altına alınması gerektiğini söylemiş. Yunan planı için detaylı bilgi bkz. Oglanger C.F. Aspinall, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı: Seferin Başlangıcından 1915 Mayısına Kadar*, I, haz. Metin Martı, Arma Yay., İstanbul, 2015, s. 65-66.

harekât karşında İngiltere’den işgal altındaki Kıbrıs Adası’nı istedi. Yunanistan bu plan doğrultusunda Bulgaristan’ı da işin içine sokmuştur. Bulgaristan’ın olası bir saldırı konusunda kendisini koruması için de bir güvence istemiştir.⁵² Tartışmalar devam ederken Kafkaslarda Osmanlı ordusu tarafından zora düşürülen Rusya, İtilaf güçlerinden yardım isteğinde bulundu.⁵³ 28 Ocak 1915 yılında toplanan konseyde Churchill’in yaptığı açıklamada “*mesele artık fiiliyat safhasına intikal etmiştir. Yalnız donanma ile mümkün olan süratle, son hedefi İstanbul olan taarruz yapılacaktır.*” denmiştir. Böylelikle Çanakkale Cephesi’nin açılması yönünde siyasi kararlar alınarak hazırlıklara başlamışlardır.⁵⁴ İngiliz bakanı Churchill Çanakkale Boğazı üzerine yapılacak bir harekât için 1914 yılında, İngiliz donanmasının İstanbul’a sokulmasını ve Gelibolu’ya bir Yunan ordusunun girmesini uygun görmüş ve böylece her şekilde Çanakkale’yi ele geçirme hesaplarının içine girmiştir. Fakat hazırlanan plan savaş kurulunda uygun görülmemiş, bu plandan vazgeçilmiştir. Bu görüşler 25 Kasım 1914’te tekrar dile getirilmiştir. Çünkü güneş batmayan ülke olarak bilinen İngiltere donanma gücüne çok güveniyordu.⁵⁵

İtilaf Devletlerinin Çanakkale üzerindeki planlar çerçevesinde, Osmanlı Devleti’nin de Çanakkale’de aldığı tedbirler vardı. Bu tedbirleri siyasi detaya çok fazla girmeden ele alacağız. Düşman savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı’na saldırması durumunda Boğaz’ın kapanacağı ile ilgili bir belge şöyledir:

⁵² Nigel Steel, Peter Hart, *Gelibolu: Yenilginin Destanı*, çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yay., İstanbul, 1996, s.4.

⁵³ Sinan Avcı, “Çanakkale Savaşları’nda Alman Politikası, (Doktora Tezi)”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, İstanbul, 2003, s. 72.

⁵⁴ *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekatı*, s. 27.

⁵⁵ Ayşe Yanardağ, “100’üncü Yılında Çanakkale Savaşları’nın Türk Milli Ruhunun Uyanışı Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XXXIX, say. II, Sivas, 2015, s. 101.

“6 Ağustos 1330 tarihi tezkire-i aliye-i nezaret- penahilerine cevabıdır. Boğaz’ın sefain-i harbiye-i ecnebiye tarafından düçar-ı tecavüz olduğu takdirde derhal kapatılması zaruri ve anifül’z- zikr halden başka ahvalde Seddi Meclis-i Vükela’nın kararına vabeste bulunduğu tabii olmakla ona göre muktezasının ifası siyakında tezkire-i senaveri terkim olundu. Efendim.”⁵⁶

7 Ağustos 1330 (20 Ağustos 1914)

Yukarıdaki belgede görüldüğü üzere düşman gemilerinin saldırması durumunda boğazın kapatılmasına karar verilmiştir. Osmanlı Devleti herhangi bir saldırıya karşı bu ve benzeri tedbirleri almış ve eldeki sınırlı imkanları top yekûn seferber edip mücadeleye girmiştir.

Savaşı genel hatlarıyla değerlendirecek olursak; Osmanlı Devleti’ne savaş açan Ruslar, Sarıkamış faciası sırasında, Osmanlı Devleti’ni diğer cephelerden de sıkıştırarak zora sokmak istemiştir. Bunun üzerine, İngiltere, Bahriye Nazırı Winston Churchill’in liderliği ve planıyla gerçekleşen Çanakkale Harekâtı düzenlenmiştir. Çanakkale’ye ilk taarruzlar 19 Şubat 1915’te Fransız yönetimi ile İngiliz yönetiminin bir olup savaşı başlatmasıyla gerçekleşmiştir. Büyük çapta bir deniz harekâtı girişiminde bulunmak isteyen müttefik donanmasının amacı, Çanakkale Boğazı’nı zorlayarak İstanbul’u ele geçirmektir. 18 Mart 1915’te başlayan bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Fransız ve İngiliz donanmasının gemileri mayınlara çarparak ve sahilden açılmış olan top ateşleri ile batırıldı.⁵⁷ İtilaf grubunun cephede yenilmesinde büyük rol oynayan etkenlerden biri de, İngiliz ve Fransız zırhlılarının kaybıdır. İtilaf devletlerinin yenilgisi, Türk Nusret mayın gemisinin yüksek başarısı sayesinde hızlanmış ve Çanakkale’nin geçilmesi mümkün kılınmamıştır. Sonuç olarak; İtilaf Devletlerinin donanması büyük kayıplar vermiş ve cepheden geri çekilmiştir.⁵⁸ Bu yenilgi ile Batıya ait sömürge devletlerinin Avrupa’nın yenilmezliği düşüncesi büyük çapta sarsılmıştır. Çanakkale Boğazı’ndan geçme

⁵⁶ BOA, BEO, 322947.

⁵⁷ Osmanlı Devleti genel seferberlik ilanıyla beraber boğazlar konusundaki tedbiri elden bırakmamıştır. Seferberlikle birlikte boğazların mayınla kapatılması kararını almıştır. 4 Ağustos’ta ilk mayın dökülmüş sadece ticaret gemilerinin geçebileceği tedbirler alınmıştır. Çanakkale deniz savaşlarının detayları için bkz. Yaşar Semiz, “18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 14, 2003, s. 236-246.

⁵⁸ Bülent Daver, “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasal Hayat ve Siyasi Partiler”, *Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu Çanakkale*, 14-17 Mart 1990, XVI. Dizi, Sayı 64, TTK Yay., Ankara, 1993, s. 112.

girişiminin başarısızlığı üzerine, Fransız ve İngilizler Gelibolu Yarımadası'na 25 Nisan 1915'te kara çıkarması yapmışlardır. Kumkale, Arıburnu, Seddülbahir ve Saros'ta yapılan çıkarmalarda şiddetli çatışmalar yaşanmıştır.⁵⁹ Ağustos ayına gelince de Anafartalar ve Conkbayır'ı Muharebeleri gerçekleşmiştir. Sene sonuna kadar devam eden bu mücadele çok kanlı muharebelere sahne olmuştur. İtilaf orduları Türk kuvvetlerinin yüksek direnci karşısında başarılı olamamış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁶⁰

Birini Dünya Savaşı boyunca ittifak hareketleri yaşanmaya devam etti. ABD savaşa dahil olmasıyla birlikte I. Dünya Savaşı'nı bitirecek bir bildiri yayımladı. Wilson İlkeleri'ni yayınlayan ABD başkanı Wilson'un amacı savaşı sona erdirmek ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmektir. Bu çıkarlarda ABD coğrafi olarak Avrupa kıtasından uzak olduğundan kendi içinde güçlenmiş ve savaştan ikinci karlı çıkan devlet olmuştur. İngiltere ise savaştan karlı çıkan bir devlet olarak sömürgeciliğe devam etmiştir. İttifak grubunda ise Bulgaristan'ın savaşa daha sonra dahil olmasıyla beraber Osmanlı Devleti ile Almanya arasında kara bağlantısı sağlanmıştır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Cephesi'ndeki başarısından dolayı İttifak devletleri umutlanmıştı. Fakat bu umutları çok uzun sürmemiş, gelen yenilgilerle beraber Bulgaristan savaştan çekilmiş, Osmanlı Devleti de savaşı kaybettiğini kabul ederek aynı zamanda ABD'nin yayınlamış olduğu Wilson İlkeleri'ne güvenerek⁶¹ savaştan çekilmiştir. Savaş sonunda düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda (18 Ocak 1919) görüşülen konular içinde Avrupa haritasının tekrar belirlenmesi, sömürge yollarının gözden geçirilmesi, yenilen devletlerin toprak paylaşımı gibi konular yer alırken, bu konferans sonunda İttifak grubu ile savaşı bitiren anlaşmalar yapılmıştır. “Almanya ile Versailles (Versay) 28 Haziran 1919, Avusturya ile Saint Germain (Sen Jermen) 10 Eylül 1919, Macaristan ile Tiriannon (Triyanon) 4 Haziran 1920, Bulgaristan ile Neuilly (Nöyyi) 27 Kasım 1919 ve Osmanlı ile 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması imzalanmıştır.⁶²

⁵⁹ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, C. V, Kitap II, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE), Ankara, s. 62.

⁶⁰ Burak Kandaş, *Çanakkale'de İtilaf Donanması'na Vurulan Büyük Darbe (Mayıs 1915 Harekatı)*, ATAM Yay., Ankara, 2017, s. 1-17.

⁶¹ Wilson İlkeleri ve I. Dünya Savaşı sonuçları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914 -1918)*, C. I-II, Çev. Adnan Çemgil, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1962; Cemal Paşa, *Hatıralar*, çev. Behçet Cemal, Çağdaş Yay., İstanbul, 1977.

⁶² Ercüment Kuran, “Birinci Dünya Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul, 1992, s. 196-200.

1914-1918 yıllarını arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı'na görüldüğü gibi birçok devlet katılmış, savaş dünya siyasi haritasının önemli bir kısmının yeniden çizilmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti dünya savaşında tarafsız kalmaya çalışsa da diğer Avrupa devletlerinin siyasi politikaları ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu dahili ve harici vaziyet devleti savaşa sürüklemiştir. Savaşta her iki taraf da ağır kayıplar vermiştir. Savaşa katılan devletler ve toplumlar bundan sonraki süreçte de bu kayıpların sonuçlarını dikkate alarak siyasi stratejilerini belirlemişlerdir. Savaş sonunda Avrupa, Orta Doğu ve sair bir takım bölgeler büyük siyasi değişimler geçirmiş ve savaşın yaşandığı topraklar ile savaştan etkilenen coğrafyalar pek çok yönden yeniden şekillenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA

OSMANLI DEVLETİ'NİN SOSYAL DURUMU

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA ASKER ALIMI

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl sonlarında asker ve cephane yönünden oldukça zayıftı. Bunun temel sebebi savaşlardaki ağır yenilgiler ve ekonomik zorluklardır. Devlet bir savaş durumunda gerekli cephaneyi temin edebilecek güçte değildi. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girmeden önce Trablusgarp Savaşı'nda (1911-1912) ve Balkan Savaşları'nda (1912-1913) aldığı yenilginin tesirini hâlâ üzerinde hissediyordu. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı'na girilince devlet Almanya ile yaptığı ittifak sayesinde askeri ihtiyaçlarını biraz olsun tamamlamıştı. I. Dünya Savaşı başlamadan önce Osmanlı ordusu, Liman Von Sanders'e ve diğer Alman subaylara göre disiplinsizdi.⁶³ Stanford J. Shaw, Osmanlı ordusunun yapısının ve işleyişinin Alman ordusuyla benzerlik taşıdığını, fakat bunun Liman Von Sanders'in tesirinin sonucu olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Osmanlı askeri işlerinin yönetim, personel ve lojistiğini idare eden Harbiye Nezareti ile askeri operasyonları idare eden Osmanlı Genelkurmayı'nın XIX. yüzyıl boyunca geliştirilen Prusya sistemini model aldığını öne sürmüştür.⁶⁴

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrası zorunlu askerlik benimsenmiş ve askerlik kanunu çıkarılmıştır. Askerlik işlerinin yürütülmesi maksadıyla da asker alma teşkilatı kurulmuştur.⁶⁵ Osmanlı Devleti'nde asker almayı düzenleyen 1846, 1870, 1886 ve 1914 tarihlerinde olmak üzere dört kanun yürürlüğe konulmuştur. Bunlardan ilki 1846 tarihli kura kanunu olup devamındaki kanunlarda memleket, ordular bölgesi ve kolordu bölgelerine ayrılmıştır. Ordu bölgelerinde asker alma komisyonu kurulmuş, her bölge kendinden sorumlu tutulmuştur.⁶⁶ Asker alma 1846 kanununa göre,

⁶³ S. J. Shaw, *a.g.e.*, s. 117.

⁶⁴ S. J. Shaw, *a.g.e.*, s. 119.

⁶⁵ Şenol Çöklü, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri (Arz-ı Asker)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s. 11-14.

⁶⁶ Faruk Ayn, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1994, s. 11, 13, 50.

sadece Müslüman tebaadan kurayla belirleme esası getirilmiştir.⁶⁷ “Yani bir kazadan diğer kazaya intikal eden kuranın muayyen zamanlarında yeni iltihak ettiği kazanın şubesine ilhaki ve yeniden bir kaza ihdasında oraya bir ahz-ı asker (asker alımı) şubesi ilavesi”⁶⁸ kararlaştırıldı. 1886 kanunu ile asker alma faaliyetlerinin altı ordu bölgesine, ayrıca iki tugay ve dört firkaya ayrılmasına karar verildi. Asker alma seferberlik faaliyetlerinin kolay yürütülebilmesi için her bölgeye asker alma şubesi açılması uygun görüldü.⁶⁹ Dönemin sadrazamı olan Mahmut Şevket Paşa’nın isteği üzerine Osmanlı Kara Kuvvetlerinin ıslah çalışmaları için 14 Aralık 1913’te Türkiye’ye getirilen Liman Von Sanders ve heyetinin önerileriyle kanun hazırlıklarına başlandı. Alman subayları, Alman ordu sistemini Osmanlı Devleti’ne taşıdılar ve Alman harp akademilerinde kullanılan talimnameler ve ders sistemleri Türkçeye tercüme edilerek Osmanlı askeri okullarında kullanıldı.⁷⁰

Almanya’dan gelen heyetin görevi tamamen askeri nitelikli olup, görünmeyen sebep ise Osmanlı-Alman ilişkisinin siyasi hususiyetleri idi.⁷¹ I. Dünya Savaşı başlamadan önce ordunun iâşe durumu pek parlak değildi. Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı Devleti’nin Balkan ve Trablusgarp savaşlarından yenik çıkması orduyu oldukça yıpratmıştı. Askerler komutanlara itimat etmemeye başlamış, hastalıklar baş göstermiş, askerleri bitler, pireler sarmıştı. Bunlara örnek olarak Liman Von Sanders’in anılarında şu sözlere rastlarız: “Atlı birliklerde hayvanların durumu feci idi. Bunların birçoğu Balkan Harbi’nde uyuza tutulmuş ve bu tarihe kadar tedavi görmemiş bulunuyordu. Nal bakımı yoktu. Eğer, başlık ve koşum takımları da bakımsızdı. Ahırlar tamamen ihmal edilmiş durumdaydı, eşya depoları ise bomboştur.”⁷² Ordunun bu kötü durumu Alman heyeti tarafından değerlendirilmişti. Sanders, Enver Paşa’ya ordunun düzeltilmesi ve bu kötü durumun giderilmesi için tavsiyelerde bulundu. Enver Paşa bu duruma ilk başta sıcak bakmasa da daha sonra ikna olmuş, I. Dünya Savaşı sırasında düzeltme yoluna

⁶⁷ Tobias Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu’nda Genel Seferberlik Yükümlülüğü 1826- 1856*, çev. Türkis Noyan, Kitapevi Yay., İstanbul, 2009, s. 255.

⁶⁸ ATASE, *BDH*, K. No: 2010, ATASE, *D*. No: 393-490.

⁶⁹ Mehmet Vuramaz, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Asker Alma Sistemi (1826-1970)”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2007, s. 130.

⁷⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 50.

⁷¹ Siyasi politikalarından kast edilen, Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı’na dahil olmadan önce Almanya’nın Osmanlı üzerindeki siyasi çıkarlarıdır. Bilgi için bkz. Liman Von Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, çev. M. Şevki Yazman, Burçak Yay., İstanbul, 1968, s. 13.

⁷² Sanders, *a.g.e.*, s. 23.

gidilmişti. Ali Cevat Borçbakan da anılarında ülkenin hem ekonomik durumunu hem de askeri zorluklarını şu sözlerle anlatmıştır. “1 Şubat 1918 genel durumda bir değişiklik yok... Askerlerimiz çok perişan bir halde dönüyorlar... Bu durum, yürekler acıdır. Adana, Osmaniye, Tarsus ve Mersin hastaneleri binlerce hasta, yaralı ve dermansız ile dolu... Bu durum, felaket içinde ayrı bir felaket oluşturuyor. Bugün Şubatın sekizi belediye kapısında çocuk ve kadınların feryatları var. Çünkü bu gün de, vesika ekmeği çıkarmayacaklarmış.”⁷³

Sıkıntı sadece ordu içinde değildi, askeri hastanelerin durumu da içler acısı idi. Koğuşlar ağzına kadar dolmuş, hastanelerin yatak sayısı az olduğu için kimi hastalar ayakta tedavi edilmiştir. Halsiz kalan bazı askerler ise yardım alamadan ölmüşlerdi.⁷⁴ Seferberlik başladığında nizamiye askerlerinin doğum tarihleri 1891, 1892, 1893’tü. Bu askerler 1911-1912-1913 tarihlerinde askere alınmıştı. 1894 doğumlu askerlerin bir kısmı, seferi kadrolarının eksikliklerinin giderilmesi için Osmanlı Devleti’nde yeni çıkarılan geçici asker alma kanuna göre 1914 yılında orduya katılmıştı. Askerler, kolordu ve tümenlerin telsiz ve telgraf bölümünde ikmal edilmiş ve askerlik hizmetlerini yerine getirmişlerdir. Seferberlik başladığında bir diğer hazırlık da kolorduların sınırlarını belirlemektir. Her kolordu bölgesinde oluşturulan birliklerde asker alma heyeti yer almıştır. Bu heyetler, seferberliğin uygulanmasından sorumlu tutulmuştu. Seferlik için yapılan bu hazırlıklar bölge esasına göre yapılıp, her kolordu insan, hayvan ve araçları kendi bölgesinden karşılamıştı.⁷⁵ Hazırlıkların yanı sıra askere çağırılanların yedi gün içerisinde askerlik şubelerine gitmemeleri durumunda, asker kaçağı sayılacağı ve kurşuna dizilecekleri de ilan edilmiştir. Yedek subaylar kanunu çıkarılarak lise mezunları, üniversite, yüksekokul ve bir kısım medrese öğrencileri de yedek subay olarak orduda görev aldı.⁷⁶ Bu düzenlemelerle birlikte asker alımların başlamasıyla, gençler harbiye

⁷³ Saime Yüceer, *Ali Cevat Borçbakan’ın Hatıraları*, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Bursa, 20005, s. 60.

⁷⁴ Sanders, *a.g.e.*, s. 25.

⁷⁵ Mehmet Arslan, “Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl, 13, Bahar 2015, Sayı 18, Çanakkale, 2015, s. 224.

⁷⁶ İ. Hakkı Sunata, *Geliboludan Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anıları*, haz. Kansu Sarman, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2008, s. 20.

mektebine kayıt olabilmek için koridorları doldurmuştu.⁷⁷ Sonuç olarak 3 Ağustos 1914 tarihinde ilan edilen seferberlik, eksikliklere rağmen 25 Eylül 1914'te tamamlandı.⁷⁸

I. Dünya Savaşı sırasında asker alımıyla ilgili Harbiye Nezareti İkmal şubesi tarafından hazırlanan planlama kolordulara gönderildi. Asker sayısına duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artmıştı. Bu amaç doğrultusunda seferberliğin başlangıcında yeni plan ve hazırlıklar yapıldı. Asker alımı Anadolu, Rumeli ve Irak bölgesine eşit olarak dağıtıldı.⁷⁹ Bu uygulama ile asker dağılımının sadece belli bir bölgeye yığılması engellenmişti.

Osmanlı ordusu Birinci Dünya Savaşı'na girerken orduda bir takım reformlar gerçekleştirildi. Bu reformlar arasında savaş taktiğini açığa çıkaran ve ordudaki sorunları çözme amaçlı olarak yeni düzenlemelere gidilmesi zikredilebilir. Genellikle eskiden ordunun gerisinde emir veren ordu komutanları, artık ordunun ön saflarında yer alarak askere destek olmuştu. Yürüyüş kollarından savaş düzenine geçen birlikler için bir takım düzenlemeler yapıldı. Saldırı ve savunma operasyonları, karşı saldırı, düşmana karşı ateş gücü üstünlüğü gibi hazırlıklar yapıldı. Makineli tüfek ve top kullanımını destekleyen yeni sistemler oluşturuldu.⁸⁰

Osmanlı Devleti Balkan Savaşlarında ortaya çıkan stratejik sorunları giderebilmek için görüldüğü gibi yeni planlar uygulamıştır. Alman subaylarla beraber hareket ederek ordu içinde bir düzen oluşturmaya çalışılmıştır. Balkan Savaşlarının aksine seferberlik sırasında erken toplanma ve savaş düzenini erken oluşturma gibi planlar yapılmış, askeri disiplin uygulanmaya çalışılmıştır. Bu planlamalarda Avrupa askeri düzeni de dikkate alınmıştır.⁸¹

Osmanlı Devleti'nin askeri sorunlarından biri de ulaşım sıkıntısıydı. Bu sorunu giderebilmek için kara ulaşımında yollar düzenlenmiş, demiryolu hatları ile ulaşım kolaylık sağlanmıştı. Cephane taşımacılığını da özellikle deniz ulaşımıyla

⁷⁷ O dönemde gerçekleştirilen bu uygulama aslında şu anda da geçerliliği sürdürmektedir. Yedek subay alımı hem asker ihtiyacını karşılamak hem de gençlere iş imkanı sağlama amaçlı uygulanmaktadır. Bkz. Münim Mustafa, *Cepheden Cepheye (1914-1918) İhtiyat Zabiti Bulduğum Sırada Cihan Harbinde Kanal ve Çanakkale Cephelerine Ait Hatıralarım*, C. III, Çanakkale Hatıraları, İstanbul, 2003, s. 335.

⁷⁸ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, I. Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1985, C. X, s. 287-288.

⁷⁹ Çöklü, *a.g.e.*, s. 62.

⁸⁰ S. J. Shaw, *a.g.e.*, s. 127.

⁸¹ Çöklü, *a.g.e.*, s. 61.

sağlamışlardır. Bunlara rağmen asker sevkiyatı ve cephane yardımı ağır olarak ilerlemiştir. Osmanlı askeri birlikleri ulaşımdan kaynaklanan sorunlara bağlı olarak seferberlik sürecinde çok yavaş ilerlemiştir. Alman subaylarla Osmanlı subayları iki grup oluşturularak İstanbul ve çevresine yerleştirilmiştir. Bu yerleştirilen ordular, Başkumandan vekili Enver Paşa komutasında yer almıştır. Osmanlı Devleti sürekli daha fazla sayıda askere gereksinim duymuş ve mevcut askerlerin ihtiyaçları da artmıştır. Özellikle İstanbul ve Boğazları koruyan asker sayıları iki katına çıkmıştır. Ordu ihtiyaçları, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya ve Avusturya'dan temin edilmiştir.⁸²

Genel seferberlik ilan edilmesiyle asker alma işlemleri bölgesel olarak uygulanmaya başlandı. Hakkında askerlik kararı çıkmış bir kişinin seferberlik durumunda izinli olması yasaktı. Hangi askerlik şubesinin personeli ise, o bölgeden sorumlu kolordunun veya tümenin tertip eri kabul edilecekti. Kayıt işlemleri yapıp kadro eksiği nerde ise oraya sevk edilecekti. Ordunun en donanımlı birlikleri İstanbul'da toplanmıştı. I. Kolordunun İstanbul'da bulunması yerli ve yabancı mercilerin bulunması oldukça önemliydi. Askerde acemilerin eğitim görmesi için kolordu depo taburları ile İstanbul'da kurulması planlanan eğitim merkezlerine gönderilmesi istendi.⁸³ Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na asker ihtiyacı bu genel hatlarla sağlanmıştır. Tabii bu uygulama Çanakkale Cephesi için de geçerli olmuştur.

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SOSYAL HAYATA ETKİSİ

Birinci Dünya Savaşı'nın tesiri, savaşın yaşandığı cephelerde başka neredeyse bütün dünya coğrafyasında hissedilmiştir. İnsanlar ölüm, hastalık, sakatlık ve hayatın normal akışını etkileyecek maddi-manevi pek çok sıkıntı ile karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarının olumsuz etkilerini üzerinden henüz atamamıştı. Asker ve sivil vatandaşlarıyla devlet, son derece ağır koşullarda yeni bir mücadeleye girmiştir. Savaş ülkenin ekonomisini bozduğu gibi, sosyal hayatta da ciddi bir çöküşe sebep olmuştur. Savaşla yaşamak insanları her geçen gün biraz daha zora sokmuştur. Dönemin kalemleri eserlerinde bu savaşın izlerini yazmışlar, mücadele ve ıstırap dolu hatıraların günümüze ulaşmasına vesile olmuşlardır.

⁸² S. J. Shaw, *a.g.e.*, s. 131-132.

⁸³ Çöklü, *a.g.e.*, s. 98-100.

Savaşın etkisi tabii olarak ilk, ordular üzerinde kendini göstermiştir. Askeri birliklerin ihtiyaçları her yönden yeterli ve düzenli bir şekilde karşılanmaya gayret edilmiştir. Ancak en başta gıdaların sağlıklı biçimde cephelere sevk edilmesi pek kolay olmamıştır. Devletler işe savaşın kısa süreceği düşüncesi ile girmişlerdi. Olası cephelere yakın yerlerde, silah, erzak ve gıda yığınağı yapılmamıştı. Bundan dolayı savaş yıllarında değişen koşulların etkisiyle birçok ülkeyi yoksulluk sardı. Bu yoksullaşma, üretimin azalması yüzünden belli yerlerde, belli kesimlerde yetersiz beslenme sıkıntısının yaşanmasına sebep oldu.⁸⁴ Zaten Osmanlı ordusu savaşa moralsiz bir şekilde hazırlanmıştı. Devlet savaşa sınırlı olanaklarla dahil olmuş ve halk da fakirdi. Arda arda girilen savaşlar Osmanlı maliyesinde büyük kayıplara sebep olmuş, sıradan insanların geçim kaynakları tükenmiş ve hükümetin, savaşın sürdürülebilmesi için gerekli borcu vatandaşlardan temin etmek gibi girişimlerde bulunmasına kadar zor çarelere yol açmıştı.⁸⁵

Savaşın gerçekleştiği 1914-1918 arası yıllarda yaklaşık on milyon asker ve yedi milyon sivil hayatını kaybetti.⁸⁶ Savaş geçtiği her coğrafyada en çok da sokaktaki sivil halkta iz bıraktı. Savaşa giren tüm ülkelerde gündelik yaşam alt üst oldu ki, Osmanlı Devleti için de durum aynıydı. Gündelik hayatın sarsıntısı ülke ekonomilerine yansdı.⁸⁷ Ali Cevat Borçbakan bu durumu hatıralarında şöyle aktarmaktadır:

“...Para ile ihtiyaç sağlanamıyor. Vesika ile verilen mısır ekmeği de, alışmayanlar için zor yeniyor. Çayı üzümle içiyoruz, şeker ortada yok... Memlekette pahalılık yürüdü... Limon kadar bir portakal, üç kuruş; hem de yenmeyecek kadar bozulmuş. ...Burada ekmek dağıtımında yapılan haksızlığı anlatmadan geçemeyeceğim. Bütün halkın geleceğini muhtarlara terk etmişlerdir. Onların sözleri ve verdikleri kararlar bozulamıyor... Muhtara başvuranlar ve onun yakınlığını kazananlar ekmek vesikalarını aldılar. Ben buna başvurmadığım içindir ki, sekiz gündür ekmeğimiz kesildi... Bugün Temmuzun 15'i yazın yarısı geçti demektir. Biraz da günlük piyasadan söz edeceğim.

⁸⁴ Alev Gözcü, “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, 2016, s. 136.

⁸⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 122.

⁸⁶ Gözcü, *a.g.m.*, s. 138.

⁸⁷ Pierre Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, çev. Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004. s. 457.

Patlıcan tanesi yüz para, kabak okkası dört kuruş, soğan on, sarımsak (yarı sap olmak üzere) 12, fasulye 14, domates 25, bamyası 30... Bu böyle devam ederse, bir yıla kalmaz bütün millet beslenmekten mahvolur."⁸⁸

Birinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri en fazla kadınlar ve çocuklar üzerinde görüldü. Savaşla birlikte dul kalan kadınlar, artık evin reisi olup ailenin geçimini üstlenmeye başladılar. Kadınların savaş yıllarındaki sorumlulukları büyük olmuştur. Onlar bir yandan çalışma yaşamında ortaya çıkan üretim açığını kapatmaya çalıştılar, diğer yandan da ailelerinin geçimini tek başlarına üstlenmek zorunda kaldılar. Kadınlar cephe gerisinde erkeklerin yaptıkları işleri yapıyorlardı. Onlar bu süreçte ailenin bakımı, korunması, para desteği vb. pek çok konuyla ilgilendiler. Çoğu zamanlarda çocuklarıyla birlikte perişan bir halde ekmek kuyruğunda beklemek zorunda kalıyorlardı. Kadınlar kadar savaştan etkilenen hiç şüphesiz çocuklardı. Savaş yüzünden çocuklar aç, susuz yetim kaldı. Seferberlik ülkenin toplum düzenini bozmuştu. Düzenin bozulmasındaki temel etken ise erkek nüfusun çoğunluğun silah altında olmasıydı. Silah altında olan erkek nüfusta büyük kayıplar yaşanmış, toplumda cinsiyet eşitsizliği ortaya çıkmıştı. Nüfus dengesinin bozulmasında ve nüfusun geriye gitmesinde bir de doğum oranlarındaki azalmalar etkili olmuştur.⁸⁹

Osmanlı Devleti'nin neredeyse bütün kesimlerinde savaşla birlikte toplumsal dengesizlikler de ortaya çıktı. Savaşın yaratmış olduğu gelir dağılımı dengesizliği, herkesi hızla sefaletle sürüklemişti. Bu sefalet de toplumun yozlaşmasını tetiklediği gibi bu durumu fırsata çevirenler de oldu. İstanbul'da yeni savaş zenginleri için son derece canlı bir yaşam belirdi. Savaşla birlikte birçok evde, erkeklerin cepheye gönderilmesi sebebiyle evin geçimini sağlayan paranın kesildiğini söyleyen Zafer Toprak, bu durumun cephe gerisinde kadınlar için de bir ahlaki çöküntüyü getirdiğini belirtmiştir. Toprak'ın, "*Savaşta erkek cepheye, kadın kaldırımında kırılıyor*"⁹⁰ ifadeleri son derece çarpıcı ve acı bir gerçeği ortaya koymaktadır. Savaş zamanında yaşanan kıtlık, ekonomik sarsıntı, gibi olumsuzluklar yüzünden en varlıklı ailelerin bile aç kalma korkusu yaşadığı görülmektedir. Savaş günlerinde ister zengin ister fakir olsun her kesimde ahlaki ve ekonomik çöküntü yaşanmıştır. Memurların maaşı yetersiz kalmış, yaşanan yokluk

⁸⁸ Yüceer, a.g.e., s. 51-56.

⁸⁹ Gözcü, a.g.m., s. 139.

⁹⁰ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 544-546.

hırsızlık olaylarının artmasını beraberinde getirmiştir.⁹¹ Borçbakan, savaş dönemi ekonomisi ve kıtlığı hakkında yine şunları kaydetmiştir:

“Şu savaş neredeyse beşinci yıla giriyor, henüz barıştan bir haber yok. Memlekette müthiş bir pahalılık hüküm sürüyor. Henüz normal bir yiyecek yardımı da sağlanamadı. İstanbul’da Antep milletvekili kilosunu 16 kuruştan aldığı 20 bin kilo şekeri, dışarıya 70 kuruşa sattığını itiraf etmiş... Genel durum neşesiz... Açlık devam ediyor. Yiyecek verilemiyor... Beş gündür hastanedeki asker hastalara da ekmek verilemiyor. Uyuz hastalığının artmasına, askerler arasında gıda eksikliğinin sebep olduğu söyleniyor.”⁹²

Savaşın yarattığı olumsuzluklara bağlı olarak işgal altında olan yerlerden halk daha güvenli bölgelere, kentlere göç etti. Göç sebebiyle ülkede yaşanan karmaşa sosyal hayatı ve gündelik yaşamı derinden etkiledi. Asayiş ve disiplin bozuldu, cephelerden kaçan askerler ile jandarmalar arasında çatışmalar meydana geldi. Eşkiyalık, asker kaçakları arasında bir çeşit meslek oldu.⁹³ Ülkenin tablosu, cephelere giden yollarda daha açık şekilde gözler önündeydi. Asker kaçaklarının yarattığı kaos ortamı, ölen insanlar, devletin içinde bulunduğu durumun göstergesiydi. Savaş sırasında birçok cephede görev yapan Mustafa Kemal Paşa, Silvan’dan Bitlis’e giden yol güzergahı üzerinde olumsuzluklara tanıklık etmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın kaleme aldığı günlüklerde, çocukların içinde bulunduğu üzücü durum hakkında şu ifadeler yer alır: “9 Kasım 1916. Ziyaret Veysel Karani’den hareket olundu... Yollarda birçok muhacir gördük, Bitlis’e avdet ediyorlar. Cümlesi aç sefil, ölüme mahkum bir halde 4-5 yaşlarında bir çocuğu ebeveyni yol üzerinde terk etmiş, bu da bir karı kocanın peşine takılmış. Onları ağlayarak 100 metreden takip ediyor. Kendilerini niçin çocuğu almadıkları için sorguladım. ‘Bizim evladımız değildir’ dediler”⁹⁴.

Osmanlı Devleti savaş sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin katkısıyla sağlık hizmetlerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Cemiyet o dönemde yeni kurulmasına rağmen cephe yakınlarına hastaneler kurup, cephelere yardım gönderiyordu. Açılan hastaneler ateş altında bile hizmet etmeye çalışıyordu. Fakat bütün gayretlere rağmen savaş şartlarının zorluğu ve türlü olumsuzluklar pek çok hizmeti eksik bırakıyordu. Cephelerin

⁹¹ Metin Özata, *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, ATASE Yay., Ankara, 2009, s. 138.

⁹² Yüceer, *a.g.e.*, s. 70-72.

⁹³ Gözcü, *a.g.m.*, s. 140.

⁹⁴ Şükrü Tezer, *Atatürk’ün Hatıra Defteri*, TTK Yay., Ankara, 1971, s. 65-66.

birbirine uzak ve ulaşım yollarının sıkıntılı olması, hastaların, sağlık personellerinin ve ilaçların naklinde sıkıntı çekilmesine sebep oluyordu. Vaziyet sadece bunlarla sınırlı değildi, asker çadırları yıpranmıştı ve askerler hayatlarını çok zor koşullarda sürdürüyorlardı. Bu da askerlerin moral bozukluğuna sebep oluyordu. Çadırların bakımsız kalması ve hava alamaması da salgın hastalıkları beraberinde getiriyordu.⁹⁵

Savaş şartları salgın hastalıkların yayılmasını tetiklemiştir. I. Dünya Savaşı öncesinde yaşanan salgın hastalıklardan Osmanlı orduları da etkilenmişti. 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı tifüs salgınına beraberinde getirmiştir. Salgın hastalığa, merkez İstanbul olmak üzere Üsküdar, Galata-Eyüp bölgesinde sıkça rastlanmıştır. Savaşın getirdiği koşulların bir sonucu olarak meydana gelen tifüs hastalığı ile mücadele edebilmek için özel bir seferberlik ilan edilmiştir. Seferberliğin ilanı ile hastalıklara önlem alınması için planlar hazırlanmıştır. Hazırlanan bu planların bazılarında fakir insanların yıkanabilmesi için özel hamamların kiralanması, yeni gelen askerlerin temizliği ve müşahede altında tutularak tekrar kirlenmelerine meydan verilmemesi gibi hususlar yer almıştır. Savaş sırasında salgın hastalıklar yüzünden binlerce asker ölmüştür. Osmanlı Devleti'nin salgın hastalıklarla mücadelesinin en önemli adımı ise Sıhhiye Nezareti'nin kurulması olmuştur.⁹⁶

Savaş döneminde ortaya çıkan sıkıntıların en önemli sebeplerinden biri de usulsüz uygulamalardır. Özellikle devletin merkezi olan İstanbul'da yaşanan olumsuzluklar ülkenin her yerine yayılmış ve asayiş hızla bozmuştu. Ekmek dağıtımında yapılan haksızlıklar ve usulsüzlükler, buna bağlı olarak yaşanan kıtlık insanları bunalıma sürüklemiştir. Bu usulsüzlük yüzünden ülkenin her tarafından Dahiliye Nezareti'ne şikayetler gelmiştir. Bütün milletin geleceği oradaki muhtarın elindeydi. Tabii bu usulsüzlüklere imkan veren bir durum da vardı. Mesela muhtarın ne kadar ekmek vesikası alacağı ile ilgili hiçbir emir yoktu. Muhtarla kim daha çok yakınlık kurarsa onlar açlıktan kurtuluyordu.⁹⁷

Temel gıda olan ekmek, savaşın etkisiyle askerlerin ve cephe arkasındaki sivil halkın, ulaşmakta oldukça zorlandığı bir yiyecek oldu. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı

⁹⁵ Cafer Ulu, "Savaş Zamanı Osmanlı Sağlık Politikası I. Dünya Savaşı Sonrası Örneği", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün / Bugün / Yarın*, Sayı: 42, Temmuz, İstanbul, 2000, s. 94.

⁹⁶ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, TTK Yay., Ankara, 2010, s. 10, 72, 73, 94.

⁹⁷ Yüceer, *a.g.e.*, s. 30.

toplumu ciddi bir kıtlık yaşadı. Kıtlık İstanbul başta olmak üzere, bütün Osmanlı coğrafyasına yayıldı. Osmanlı Devleti bu durumla başa çıkabilmek için ekmek vesikası uygulamasını başlattı. Harry Stuermer, bu durumdan şöyle bahsetmiştir: “1915 yılı sonbaharından itibaren Osmanlı Hükümeti, büyük şehirlerde belediyelerin halka ekmek dağıtmasını sağladı ve doğrudan Savaş Bakanlığını devreye sokarak Meclis tarafından alabildiğine un alımını sağlamak için önemli bir sermaye oylamaya sunuldu.”⁹⁸

Genel olarak savaşla birlikte büyük bir çöküşe doğru sürüklenen Osmanlı Devleti açlık, kıtlık, hastalık, gıda eksikliği, ordu içi bozulma ve hastane yetersizliği gibi ciddi sosyal sıkıntılar çekmiştir. Tabii bu sıkıntılar ülkede hükümet yönetimindeki bozukluklar, rüşvet ve adam kayırma gibi suçları da açığa çıkarmıştır. Halkta psikolojik olarak büyük etkiler bırakan bu durumlar insanları hırsızlığa itmiş, ekmek kavgasına sürüklemiştir. Savaş boyunca büyük can ve mal kaybı yaşanmıştır. Bazı ülkelerde savaşa coşkuyla katılımlar olsa da kimi ülkeler de istemeyerek savaşa sürüklenmeler gerçekleşmiştir. Savaşın uzun sürmesi ise, herkesi kıtlığa, büyük can ve mal kaybına uğratmıştır. Sadece bununla da kalmamış, uzayan savaş askerlerin ve sivil halkın psikolojisinin çökmesine de yol açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın toplum hayatına etkileri hakkında genel bir değerlendirme yaparsak şunları söyleyebiliriz. Savaş hemen her cephede sert ve çetin geçmiştir. Cepheye yaşamak için mücadele eden askerler, evlerine de merak ediyorlardı. Asker ihtiyacını karşılamak için erkek nüfusunun çoğu cephelere çağrıldığından ülkede çalışan kesimin sayısı iyice azalmıştı. Bu durum da ülke ekonomisini kötü biçimde etkiledi. Üretim azalmasıyla ihtiyaçlar karşılanamaz duruma geldi. Erkek nüfusun azalmasına bağlı olarak, erkek işlerini de kadınlar devraldı. Ülkede sosyal dengeyi bozan bu olumsuzluklar, salgın hastalıkları da beraberinde getirdi. Savaşın getirdiği düzensizlik sağlık hizmetlerinin aksamasına da sebep oldu. Savaşın etkisi ile çeşitli nüfus hareketleri de yaşandı. İç ve dış göçler yüzünden kimi kentlerde sosyolojik, kültürel ve demografik değişiklikler meydana geldi. Yani savaş etkisini sadece cepheye değil, cephe gerisinde yaşayan sivil halkta da açıkça gösterdi. Osmanlı Devleti bütün bu olumsuzluklara rağmen Çanakkale Cephesi başta olmak üzere her cephede büyük bir fedakârlıkla savaştı.

⁹⁸ Harry Stuermer, *Birinci Dünya Savaşında İstanbul-Ahlaki ve Siyasi Tetkikler-Almanlar ve Jön Türkler*, çev., Ömer Öztürk, Yaba Yay., İstanbul, 2012, s. 72.

İstanbul'a yakın olmasından dolayı Çanakkale'nin geçilmesi sonuçları bakımından savaşın feci bir şekilde kaybedilmesi anlamına geliyordu. Bu sebeple Çanakkale Cephesi'nin Birinci Dünya Savaşı içinde ayrı bir önemi vardır.

3. OSMANLI SAVAŞ EKONOMİSİ VE SİVİL YAŞAM

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı öncesinde ekonomik yönden ciddi anlamda sıkıntı içindeydi. Devlet, henüz Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında yaşanan yenilgilerin etkisini üzerinden atamadan bir dünya savaşına dahil olmuştu. Bu da zaten iyi durumda olmayan ekonomiye bir darbe daha vurdu. Osmanlı ekonomisini destekleyen devletlerin başında Almanya geliyordu. Ancak Almanya her ne kadar katkı sağlasa da Osmanlı Devleti kendi piyasasını döndüremiyordu. Savaşın ilanından sonra gıda fiyatlarının yükselmesi halkın alım gücünü düşürmüştü. Osmanlı Devleti iktisadi anlamda bir tarım ülkesi olmakla birlikte şeker, un gibi gündelik hayatta büyük önem arz eden temel gıda maddelerini ithal ediyordu. Bu ürünlerin ülkeye girişi ise deniz yoluyla gerçekleşiyordu. Savaşın başlaması deniz ticaretinde de sıkıntı yarattı. Boğazların kapanmasıyla birlikte ithalat yoluyla karşılanan ve son derece gerekli olan ürünlerde büyük fiyat artışları yaşandı.⁹⁹

Osmanlı Devleti İstanbul'da bildiri yayımlamıştı. Halkın temel tüketim maddeleri olan ve gündelik hayatta büyük öneme sahip un, ekmek ve gaz gibi ürünlerin satışında narh belirlenmesinden söz edilmişti. Çünkü gıda fiyatları savaşın ilerleyen zamanlarında büyük artış göstererek belli tüketim mallarının satın alınmasını imkansız hale getirmişti. Bu durum savaşın etkisinin görüldüğü hemen her yerde ve özellikle İstanbul'da hayatın akışını tam anlamıyla baltalayacak mahiyette idi. Aşağıdaki tabloda İstanbul erzak fiyatları kıyye/kuruş olarak gösterilmiştir.¹⁰⁰

⁹⁹ Lokman Erdemir, "I. Dünya Harbi'nin İstanbul'da Sosyal Hayata Etkisi", *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*, Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 307.

¹⁰⁰ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yay., Ankara, 2014, s. 31.

Tablo I: 1913-1914 Yılları Arası İstanbul Erzak Fiyatları¹⁰¹

	Ağustos 1913	Ağustos 1914
Un	1.8-2.5	2.0/3.0
Şeker	2.5	2.75
Zeytinyağı	11	11
Trabzon Yağı	19	18
Et (Kıvırcık)	12	12
Yumurta (100 tanesi)	20/30	25/30
Taze Fasulye	3	2.5
Bakla	2	2.5/3.0

Yukarıdaki tabloda Osmanlı Devleti'nin gündelik hayatta kullandığı gıdalar yer almıştır. Bu gıdaların fiyatları İstanbul temel alınarak, savaş başlamadan önce 1913 tarihi ile savaşın başladığı yıl 1914 tarihleri itibariyle karşılaştırılmıştır. Temel gıdalardaki fiyat artışları insanların alım gücünü zayıflatmıştır. Zaten ekonomik yönden zayıf olan toplum savaşın başlamasıyla iyice yoksullaşarak kıtlığa sürüklenmiştir. Böylelikle halk fakirleşmiş ve açlık çekmiştir. Savaşın ilerleyen yıllardaki tesirine bakmak için yine aşağıdaki tablo incelenebilir. Tabloda yine İstanbul ele alınmış ve yıllık ortalama kıyye/kuruş olarak gösterilmiştir.¹⁰²

¹⁰¹ Eldem, *a.g.e.*, s. 31-32.

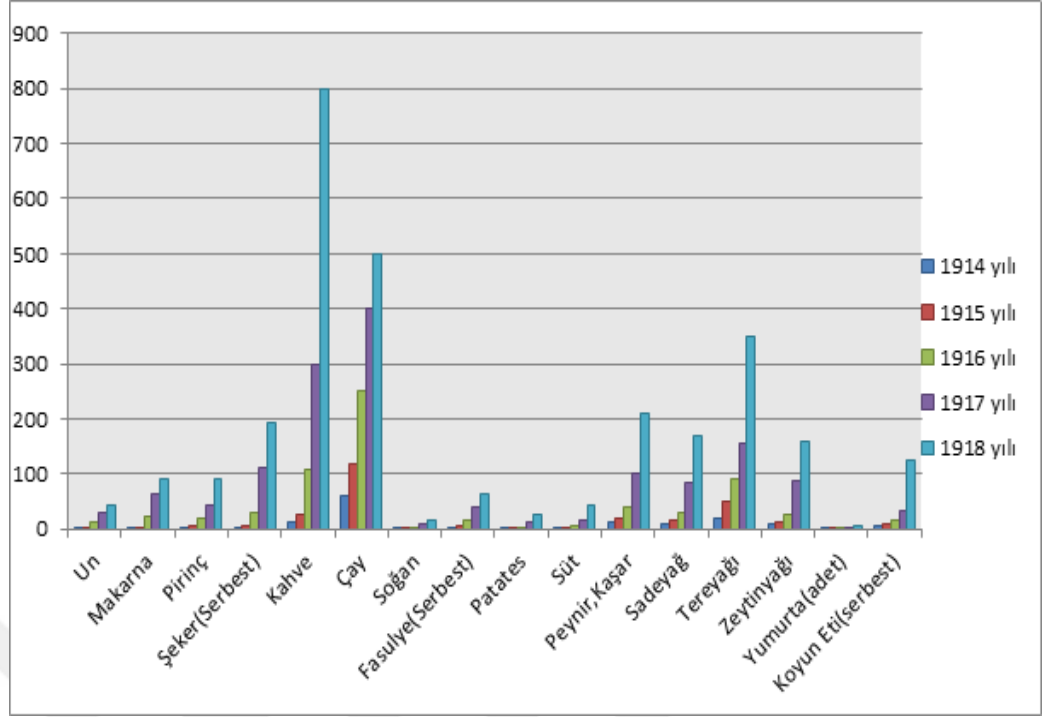
¹⁰² Eldem, *a.g.e.*, s. 50-51.

Tablo II: 1914-1918 Yılları Arasında İstanbul Perakende Fiyat Yükselişi¹⁰³

Gıdalar	1914	1915	1916	1917	1918
Un	1.75	2.3	12	30	45
Makarna	3.0	2.5	24	65	90
Pirinç	3.0	5.0	20	45	92
Şeker (Serbest)	3.0	7.5	30	112	195
Kahve	12.0	25.0	110	300	800
Çay	60	120	250	400	500
Soğan	0.5	1.0	4	8	15
Fasulye (serbest)	4.0	7.0	15	40	65
Patates	1.0	1.6	3	14	27
Süt	2.0	3.5	7	15	45
Peynir, Kaşar	12.0	20.0	40	100	210
Sadeyağ	10.0	18.0	30	85	170
Tereyağı	20.0	50.0	90	155	350
Zeytinyağı	8.0	14.5	25	88	160
Yumurta (adet)	0.5	0.8	1.2	3	6
Koyun Eti (serbest)	7.0	8.5	16	35	125

İki tabloyu birlikte incelediğimizde, ikinci tabloda fiyat artışının hız kazandığı ortadadır. Özellikle Çanakkale Savaşı'nın başladığı 1915 tarihinden itibaren gıdalardaki artış oranı oldukça fazladır. Bunun temel nedeni de Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nın savaş sebebiyle kapanmasıydı.

¹⁰³ Eldem, *a.g.e.*, s. 51.

Grafik I: Tablo II'nun Sütun Grafiği

Tablo II incelendiğinde dikkat çekici nokta temel gıda olan unun 1914-1915 yılları arasında fiyat artış oranı %32 iken 1916 yılında %420 oranında fiyat artışı olduğu görülmektedir. Bu da bize gösterir ki ülkede temel gıdaya gelen zam halkı oldukça zora sokmuş, ekmek alım gücünü düşürmüştür. Şekere baktığımızda ise, savaş başladığı yıllarda %150 artış yaşanırken, Çanakkale Savaşları'nın başlamasıyla bu oran %400 zam ile fiyat artışı gerçekleşmiştir. Çay ve kahve cephelerinde askerlerin en çok tükettiği gıdalardan biri olmuştur. Özellikle Çanakkale Savaşları'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından cephe yakınlarına çayhaneler kurulmuş, askerlere çay ikramlarında bulunmuşlardır. Yine tablodaki çay ve kahve fiyatlarına bakıldığında 1915-1916 tarihleri arasında yaklaşık %110 fiyat artışı görülmektedir. Yine temel gıda ürünlerinden biri olan zeytinyağının 1914 yılındaki fiyatı ile 1915 yılındaki fiyat artış oranı %80 olarak görülmektedir. Çanakkale Savaşları'nın yaşandığı 1915-1916 yılları arasında da %72 artış görülmektedir. Savaşın ileri tarihlerinde ise bu oranlar giderek artmıştır. Savaş, yıllar ilerledikçe Osmanlı ekonomisine zarar vermiş ve ülke kıtlığa sürüklenmiştir. Savaşın getirdiği kıtlık halkı zora sokmuştur. Ülkede yaşanan yoksulluk halkın ahlaki düzenini de bozmuş ve düzensizlikler yaşanmıştır.

İktisadi yönden yaşanan sıkıntılar Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan ülkelerde için de söz konusu olmuştur. Örneğin Almanya'da 1916-1917 yılları kış aylarında patates nakliyatı yapılamadığından bu eksiklik salgamla giderilmeye çalışılmış fakat çoğu insan yine de açlık çekmekten kurtulamamıştı.¹⁰⁴ Şüphesiz savaşa giren diğer ülkeler için de ekonomik sıkıntılar kaçınılmazdı. Savaş gündelik yaşamın alışkanlıklarını değiştiriyordu. Temel tüketim maddelerindeki fiyat artışı da beslenme sıkıntısını getiriyordu. Beslenme sorununda öne çıkan en belirgin gıda ekmek idi. Ekmek dahi alamayacak duruma gelen insanlar açlığa mahkûm olmuş ve toplumlar sefalete sürüklenmiştir. Ekonomik bunalım savaşa katılan ülkelerde daha çok görünse de savaşa uzak olan toplumlarda da hissedilmiştir. Çünkü ekonomik kriz bütün dünyayı sarsmış ve savaşın etkisiyle ticari dengeler alt-üst olmuştur.

¹⁰⁴ Erich Ludendorff, *Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım*, Dün Bugün Yarın Yay., İstanbul, 2014, s. 514.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇANAKKALE SAVAŞLARI VE OSMANLI İCTİMAİ HAYATI

1. ÇANAKKALE SAVAŞLARININ ASKERİ VE SİYASİ ÖNEMİ

Milletlerin tarihlerinde bazı savaşlar vardır. Bu savaşların sonuçları o milletler için yeni bir çağın açılmasına sebep olmuş ve devletlerin kaderinde belirleyici bir rol oynamıştır. Tarihte yaşanmış büyük savaşlar içinde önemli bir yere sahip olan Birinci Dünya Savaşı da, çok sayıda devletin geleceğine doğrudan etki etmiştir. Savaşın en önemli cephelerinden biri olan Çanakkale Cephesi ise, İtilaf devletlerinin önce denizde, daha sonra da karada yenilmesiyle savaşın ciddi manada uzamasını beraberinde getirmiştir. Tabii bu da savaşı daha çetin bir hale sokmuştur.¹⁰⁵ Çok büyük kahramanlık destanlarının yaşandığı Çanakkale cephesinin Türk milletinin hafızasındaki tesiri de o nispette büyük olmuştur.

Daha önce ifade edildiği gibi Osmanlı Devleti savaş öncesinde ekonomik ve askeri yönden zayıftı. Ancak I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Çanakkale Cephesi'nde sergilenen büyük mücadele ve alınan parlak sonuçlar Osmanlı Devleti'nin yeniden kendine güven kazanmasını sağladı. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sonunda uğradığı yenilgi fiilen yıkılmasının başlangıcı oldu. Yine de Türklerin Çanakkale'de kazandığı zaferin yankısı bütün dünyada hissedildi. Hem karada hem denizde kazanılan Çanakkale Zaferi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına maddi ve manevi açıdan büyük katkı sağladı. Çanakkale Savaşları, Osmanlı Devleti'nin tarihinde milli bir ruhla yurdu koruma düşüncesiyle yapılmıştı. Çanakkale Savaşları'nda yarbay rütbesi ile karşımıza çıkan ve aynı zamanda bir tümen komutanı olan Mustafa Kemal, Anafartalar, Conkbayırı ve Arıburnu'ndaki mücadelesi ile adını tüm dünyaya duyurmuştur. "Anafartalar Kahramanı" olarak tanınmıştır.¹⁰⁶

Osmanlı Devleti, Çanakkale cephesinde kara, deniz ve hava harekâtı olmak üzere çok zorlu mücadeleler yaşamıştır. Çanakkale Savaşları, üzerinde en fazla araştırma yapılan savaşlardan biri olmuştur. Sadece Türk milletinin değil, savaşa katılan diğer

¹⁰⁵ Mehmet Yetişkin, "Çanakkale Savaşları Nedenleri, Sorumlusu ve Önemine Dair Yaklaşımlar", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığın Dergisi*, Sayı 18, Çanakkale 2015, s. 1.

¹⁰⁶ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay. Nu: 71, Ankara, 2005, s. III.

milletlerin de çokça araştırma yaptıkları bir konudur. Çanakkale Savaşları, Türklerin dünya siyasetinde hala söz sahibi olduklarını göstermiştir. Türk milletinin varlık şuurunu ve millet duygusunun gücü Çanakkale Cephesi'nde kanıtlanmıştır. Çanakkale Savaşları ayrıca Anadolu ve Trakya'nın Türklerin vatanı olduğunu, emperyalist Hıristiyan güçlerin mağlup edilebileceğini ve Türklerdeki millet-devlet-vatan birliği düşüncesini bir kez daha kanıtlamıştır.¹⁰⁷ Çanakkale Zaferi ile Kurtuluş Savaşı arasında bir bağ kurmak da mümkündür. Yine bu zafer Misak-ı Milli'nin içeriğine ve gelecekteki Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarının oluşturmasına da katkı sağlamıştır.¹⁰⁸

Çanakkale Savaşları sırasında verilen mücadele modern silahlara ve savaş gemilerine karşı olmuş, Osmanlı ordusunun modern güçlere karşı koyabilecek güçte ve ruhta olduğunu göstermiştir. Boğazların önemi ortadaydı. Eğer İtilaf Devletleri Boğazlara hâkim olup geçiş yapsalardı, Rusya büyük bir avantaja sahip olarak ülke ekonomilerini sarsacaktı. Dış alım-satım imkânı edip hem Avrupa devletlerine yardım edecek hem de buğday ürünlerinin satımını gerçekleştirecekti. Fakat Çanakkale Savaşları'nın kazanılması Rusya'nın ekonomisine zarar vermekle kalmamış, İngiltere, Fransa ve diğer Batılı devletlerin de ticari ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁰⁹

Çanakkale'de büyük bir zafer kazanan Osmanlı Devleti uzun süredir böyle bir sevince hasret kalmıştı. Savaşlardaki yenilgiler halkın ve askerlerin moralini bozmuş, insanlar umutsuzluğa kapılmıştı. Fakat Çanakkale Cephesi'nde kazanılan zafer Türk milletini yeni bir heyecan kazandırdı. Savaşı kazanma sevinci Türk basınında büyük yankı uyandırırken, dünya basınında da büyük şaşkınlık yaratmıştır. Cephede sadece mesleği askerli olanlar savaşmamıştı. Çanakkale cephesinin önemini herkes kavramış ve öğretmeni, öğrencisi, kadını, çocuğu tüm yurt bu cepheye akın etmişti. Savaşın en önemli sonuçlarından biri de, Mustafa Kemal'in lider ve komutan olarak doğuşu olmuştur.¹¹⁰ Çanakkale Savaşları sonuçları bakımından çağın geleceğinin şekillenmesinde önde gelen

¹⁰⁷ Bayram Kodaman, "Harp, Büyük Devletler, Çanakkale Muharebeleri," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi: Çanakkale Zaferinin 80. Yıldönümü Özel Sayısı*, C. X, say. 30, Kasım 1994, s. 551.

¹⁰⁸ Refik Turan, "Tarihi Seyir ve Çanakkale'de Değişen Tarih," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi: Çanakkale Zaferinin 80. Yıldönümü Özel Sayısı*, say. 30, 1994, s. 565.

¹⁰⁹ Kemal Turan, "95. Yıldönümünde Çanakkale Zaferi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXV, Say. 73, Ankara 2009, s. 79-80.

¹¹⁰ Daver, *a.g.m.*, s. 112-113.

faktörlerden biri olarak kabul edilmiştir.¹¹¹ Çanakkale Savaşları'ndaki kayıplar belgelerle ve rakamlarla ortaya konulur. Bununla birlikte savaşın görülmeyen kayıpları da vardır. Çanakkale Savaşları çok kanlı geçmiştir ve her kesimden on binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Bir o kadar insan da hasta, yaralı, kayıp ve esir olarak savaşın bir parçası olmuştur.¹¹² Çanakkale Savaşları'nda yaklaşık 250 bin şehit ve kayıp veren Osmanlı Devleti'nde çoğunluğu üniversite mezunu, öğretmen, doktor gibi pek çok okumuş kesmi kaybetmiştir. Bu kayıplar ülkenin eğitim oranını büyük oranda sarsmıştır. Sadece eğitim sarsılmamış ekonomi yönünden de büyük kayıplar yaşamıştır. Fakat bu zorlu imkanlar ve kısıtlayıcı faktörlerle Batılı güçlerin donanımlı ordularına karşı Çanakkale'de her şeyini ortaya koyan bir millet ortaya çıkmıştır.¹¹³

2. ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE SOSYAL HAYAT VE CEPHE ARKASI

I. Dünya Savaşı yaklaşık yarım milyon insanın can kaybına sebep olmuştur. Çanakkale Savaşları, olağanüstü şartların ve olağanüstü mücadelelerin yer aldığı, ateşin, kanın ve ölümün kol gezdiği tansiyonu yüksek bir savaştır. Savaşın şiddetini tasvir eden "Kanlı sırt" gibi adlandırmaların görüldüğü Çanakkale Savaşları, bir milletin varlık mücadelesinin en güzel örneklerinden biri olmuştur. Bu savaş askeri, ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel sonuçları bakımından tarihimizde çok önemli bir yere sahiptir.¹¹⁴ Çanakkale Savaşlarının cephe arkası ise ayrı ve çok etkileyici hadiselerle tanıklık etmiştir. Savaşın getirdiği zorluklar ve içtimai buhran da toplumu ciddi manada sarsmıştır.

2.1. Cephede Sosyal Hayat ve Siperlerin Durumu

Siper, cephelerdeki askerlerin hayat sahalarını koruyan vazgeçilmez bir unsurdur. 25 Nisan 1915'te Çanakkale Cephesi'nde siperler kazılmaya başlanmış ve bunlar adeta toprak altında bir şehir gibi savaşın sonuna kadar askerlerin yaşam alanını oluşturmuşlardır.¹¹⁵ Siperler için büyük çoğunlukla etrafta yer alan, düşman saldırılarından yıkılmış, köy ve kasaba evlerinin malzemelerinden faydalanılmıştır. Bir

¹¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1814*, C. I, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1994, s. 236.

¹¹² Yetişkin, *a.g.m.*, s. 12.

¹¹³ Turan, *a.g.m.*, s. 80.

¹¹⁴ Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim (1912-1922) 10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnel Yay., İstanbul, 1970, s. 111.

¹¹⁵ Nevin Yazıcı, "Çanakkale Savaşı'nda Siper Hayatı ve Cephede Sosyal Faaliyetler", *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, say. 59, Grafiker Yay., Ankara, 2011, s. 201.

diğer kısmı ise savaş sırasında düşmanlardan ele geçirilen malzemelerdir.¹¹⁶ Savaşlardaki siper mesafesi, cephe hattına göre farklılık göstermektedir. 8 ile 100 metre arasında değişen mesafeler bazen rahatlıkla ulaşım sağlayacak şekildeydi. Siperleri de birbirine bağlayan gizli geçitler mevcuttu. Bu gizli geçitlerdeki irtibat yolları sayesinde, askerler cephe arası geçişi sağlamış, at ve araba ile ihtiyaç temin etmişlerdir.¹¹⁷

Askerler üzerine düşen vazifeleri yerine getirebilmek için adeta ölüme koşuyorlardı. Bazı siperlerde çatışmalar yaşanırken diğer siperlerdeki bozulmaları düzeltmek için de büyük bir çaba harcıyorlardı. Ne var ki bu çalışmalar yoğun düşman ateşi yüzünden güçlükle yürütülüyordu. Siperlerdeki yaralı askerlerin iniltileri veya ölmek üzere olan bir askerin şahadet getirmesi diğer askerlerimizin yüreklerini burkuyordu. Siperleri arkadaşlarına teslim eden yaralı askerler tedavi olmaya gözleri arkada gidiyordu. Çünkü savaşma arzusu ve milli şuurun etkisi yaralı olmalarının önüne geçiyordu.¹¹⁸

Cephelerdeki askerlere moral vermek için siperler zaman zaman ilmi heyetler tarafından ziyaret edilmiştir. Bu şekilde bir heyeti oluşturan ilim adamlarının siperler hakkındaki gözlemleri ise şu şekilde idi. *“Aman Ya Rabbi, bu nedir, ne himmettir? Ne iştir, ne gayrettir? Bunlar nasıl ne vakit yapıldı, edildi? Bu yollar, bu tertipler ne emeklerle bu hale geldi? Buna şaşmamak elde değil, Bunlar yalan yanlış şeyler değil. Belki her yeri fennin iktizasına göre kurulmuş, ince işlenmiş. Bunlar lafta olmaz. İnsan bir kere bunları, bu emekleri, bu başarılan şeyleri görmeli de sonra küçüğünden büyüğüne kadar ordunun vatani muhafaza uğrunda ne gayretler gösterdiğini, hayatını nasıl hiçe saydığını anlamalı!”*¹¹⁹

İlmi heyetinin siperler hakkındaki şaşkınlığı ortadadır. Askerlerin azminden ve mücadelesinden oldukça etkilenmişlerdir. Siperleri, cephedeki tüm faaliyetleri toprağın altında görünmeden yaşamayı sağlayan büyük şehirler oluşturuyordu.¹²⁰ Siperlerdeki hayatın bir yüzü de psikolojik savaştı. Düşman siperlerine yakın mesafelerde hem Türk askerinin moralini ve manevi gücünü arttırmak hem de düşman askerlerine psikolojik

¹¹⁶ Sanders, *a.g.e.*, s. 95.

¹¹⁷ Yazıcı, *a.g.m.*, s. 201.

¹¹⁸ Nebahat Efe Yıldız, *Cemalettin Yıldız, Çanakkale Arıburnu Kahramanları*, Emre Basımevi, İzmir, 2006, s. 9.

¹¹⁹ Erdemir, *a.g.e.*, s. 252.

¹²⁰ *Servet-i Fünün*, 25 Haziran 1331/ 8 Temmuz 1915: 130.

olarak baskı yapmak için bando takımı tarafından marşlar çalınıyordu. Çatışmaların olmadığı zamanlarda ise askerler siperlerde kendi yörelerine ait türküler söyleyip dinlemekle vakit geçiriyorlardı.¹²¹

Askerlerin diğer meşguliyetleri de halat çekme ve güreş gibi sporlar ve boş bomba kapsüllerinden saksılar, mürekkep hokkaları ve biblolar yapmak şeklindeki uğraşlardı. İp çekme ve koşu yarışları cephe gerisinde askerleri oyalayan ve aynı zamanda moral kazandıran aktivitelerdi. Bu oyunlar şenlik şeklinde müzik ile yapılır, davul, zurna ve cura gibi enstrümanlar çalınırdı. Taburlarla birlikte yapılan bu etkinlikler subayların verdiği ziyafet ile son bulurdu. Ayrıca bu etkinlikler arasında tiyatro gösterileri de yerini almıştır. Farklı yörelerdeki insanları bir arada toplayan Çanakkale Cephesi'nin erleri bazen birbirinin dillerini anlamakta zorluk çekmekteydi. Okuma-yazma bilmeyen erler halk skeçlerinde yer almaktaydı.¹²² Bütün bunlar biraz olsun savaş psikolojisinden çıkmak ve cepheyi unutmak için yapılıyor olsa gerektir.

Cepheye gelen askerler savaş ortamına alışıyorlar ve artık patlayan bombalar veya başının üstünden geçen fişekler sıradanlaşıyordu. Çanakkale'deki ilk siper hatları daha güvenliydi. Siperlerin birbirine yakın olduğu yerlerde askerler birbirleriyle konuşabiliyor, bazen birbirlerinin ihtiyacı konusunda yardımcı da oluyorlardı. Türk askeri güçlükle bulduğu erzakını düşman askerleriyle paylaşabiliyordu. Bu da Türk askerinin cömertliği konusunda en güzel misallerden olarak gösterilebilir. Siperlerin en hüzünlü yanı ise, ağır bombardıman altında geçirilen bayramlar olmuştur. 12 Ağustos 1915'te Kurban Bayramı'nın ilk günü on birinci Tümede sade bir tören düzenlenmişti. Erler bayram dolayısıyla tozlu kıyafetlerini temizlemiş, imkanlar dahilinde tıraş olmuşlardı. Bayram namazının ardından top atışıyla çatışmalar tekrar başlamıştı.¹²³ Münim Mustafa hatıratında cepheye bayram öncesi ve bayram sonrası yaşanan havayı şöyle anlatmıştır:

“6 Teşrinievvel 1331 (19 Ekim 1915) tarihi Kurban Bayramı'na tesadüf ediyordu. İngilizler her nedense bu gece pek sinirliydim. Bizim dini bayramımızı bildikleri için, maneviyatımızı güya sarsmış olmak için şafaktan itibaren büyük taarruz gününde yaptıkları topçu ateşine benzer bombardımana başladılar. Bunlara alışık olduğumuz için pek aldırış etmiyorduk. Bir aralık ateş hafiflemişti. Herkes birbiriyle bayramlaşmaya

¹²¹ *Servet-i Fünün* 2 Temmuz 1331/ 15 Temmuz 1915.

¹²² Erdemir, *a.g.e.*, s. 254. Ayrıca bkz. Yazıcı, *a.g.m.*, s. 202- 203.

¹²³ Yazıcı, *a.g.m.*, s. 203.

başladı. Eller sıkılarak, bayram tebrik edilirken, herkesin muhayyilesinden annelerin, sevgililerin hayali geçtiği görülüyor gibi oluyordu."¹²⁴

Savaşın geçtiği coğrafya adeta kan gölüne dönmüştü. İlk günlerde yeşil otlarla çevrili, ağaçlarla örtülü olan Çanakkale, karşılıklı taarruzlarla şehit olan askerlerin ve düşman askerlerinin cesetleriyle örtüldü. Bu cesetlerin hepsi toprak altında gömülü kalmıyordu. Zaman zaman savaş sırasında öylece kalıp, sert bir kokuya da sebep olabiliyorlardı. Kokunun etkisiyle siperlerde karasinekler çoğalıyor ve hastalıklar artıyordu. Bulaşıcı hastalığa imkan vermemek için düşman askerleri bez parçalarını toplayıp cesetlerle birlikte yakmışlardır. Bunun dolayısı da pek çok yeşil alan kül haline gelmişti. Gündüz süren savaşın etkisi gece siperlerde farklıydı. Askerler tetikte uyuyordu. Bazen uyurken bombalar altında kalan askerler bir daha uyanmamak üzere derin bir uykuda ruhlarını teslim ediyorlardı. İrtibat yollarının bombalanması, iletişimin kesilmesine, gelecek yardımların engellenmesine ve bombardımanlara habersiz yakalanmaya sebep olabiliyordu.¹²⁵

Havaların ısınmasıyla birlikte siper hayatı daha sıkıntılı bir hal alıyordu. Siperlerin ön saflarında bulunup şehit olan askerlerin cesetleri kokmaya başlıyor ve artan hava sıcaklığı da sineklerin çoğalmasına yardım ediyordu. Böyle zamanlarda bütün cepheyi ölüm kokusu sarıyordu. Bu zor şartlar altında askerlerin moral motivasyonu iyice alt üst oluyordu. Yine siperlerde yaşanan olumsuzluklar şu sözlerle ifade edilmiştir: "*Bizi en çok sıkan şeylerden biri de sineklerdi. Aman yarabbi! Bunlar ne yılışık mahluklardı. Yemek yerken çatalımızın ucundaki lokmaya binlerce sinek hücum ediyor. Ellerimizle bile bu haşarata defetmeye muvaffak olmuyorduk. Bu milyonlarca sinek bizi uyurken rahat bırakmıyordu. İngiliz taburların hücumu kadar mühlik olan haşarattan kurtulmak için birçoğumuz İstanbul'dan getirttiği, cibinlik altına girerek yemeğin bulunduğu sefer tasında biraz daha rahat yemek yiyebilmekteydi.*"¹²⁶

Sıcakların artması ve su kaynaklarının kurummasıyla su ihtiyacı giderek artmıştı. Cephedeki askerler temizlik konusunda da sıkıntı çekmekteydi. Kirlilik sebebiyle askerler arasında bit salgını da yaygınlaşmıştı. Su kıtlığından dolayı askerler uzun süre

¹²⁴ Mustafa Münim, *Cepheden Cepheye: 1914-1918 İhtiyat Zabiti Bulduğum Strada Cihan Harbi'nde Kanal ve Çanakkale Cephelerine Ait Hatıralarım*, Arma Yay., İstanbul, 1998, s. 798.

¹²⁵ Yıldız, a.g.e., s. 19-20.

¹²⁶ Münim, a.g.e., s. 57.

yıkamıyordu. Bit, askerin kullandığı, uyuduğu her yeri sarmış ve bu duruma çözüm olarak da erlerin haftada bir kez de olsa yıkanabileceği seyyar banyo hazırlanması, bit ayıklama çalışması yapılması ve küplere musluk takılması gibi önlemler alınmıştı.¹²⁷

İklim şartları cepheleri her dönemde farklı etkiliyordu. Sıcak havaların ardından kış ayları gelmişti. Bu defa da şiddetli yağmurlar siperleri doldurmuş, sel baskınları yaşanmıştı. Sel baskınlarının etkisiyle savaşta bir sükûnet havası da yaşanmıştı. Selin yıktığı siperleri tamir etmek ve ıslanan elbiselerini kurutmak için askerlerin savaşa ara verdikleri de olmuştur. Havaların giderek soğuması cephede zaman zaman don olayı yaşanmasına da meydan vermiş, askerlerin bir kısmı cephede hayatını donarak kaybetmiştir. Bu olumsuz şartlar sadece cephedeki Osmanlı askerlerini etkilememiştir. Hem müttefik hem düşman askerler aynı sıkıntıları yaşamıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen cephede hayat devam etmiştir. Siperlerdeki ve siper arkasındaki hayatın devamı için gereken imkânlarda sağlanmaya çalışılmıştır.¹²⁸

Görüldüğü gibi cephelerde hayat şartları zordu. Siperlerde yaşam mücadelesi veren askerler çatışmaların yaşattığı dehşete bağlı olarak bir de psikolojik mücadele veriyorlardı. Dönemin subaylarından Fahrettin Atay, hatıratında Türk askerinin düşman gemilerinin ateşine aldırmandan metrelerce derinliği olan hendeği birbirlerinin omuzlarına basarak aştığından bahsetmiştir. Ayrıca yine askerlere su taşıyan bir neferin yoğun sıcağın altında silahsız olarak yanlılıkla İngilizlerin arasında kaybolduğunu ve sıcaktan yarı baygın halde olan iki İngiliz askerine yardım ederek hayata döndürdüğünden bahsetmiştir.¹²⁹ Askerler savaşta ölen arkadaşlarının cesetlerine de sahip çıkmışlar, siperlerden çıkan topraklar ve cephe sandıklarını arkadaşlarını defnetmek için kullanmışlardır.¹³⁰

2.2. Askerlerin Sosyal İhtiyaçlarının Karşlanması ve Sağlık Hizmetleri

Türk milleti, içinde yaşadığı birlik ve beraberlik duygusunu yalnızca cephe içinde değil cephe arkasında da göstermiştir. Yalnızca cephede ateş altında savaşmamış, cephe

¹²⁷ Erdemir, *a.g.e.*, s. 256-257.

¹²⁸ Erdemir, *a.g.e.*, s. 257-258.

¹²⁹ Altay, *a.g.e.*, s. 111-112.

¹³⁰ Altay, *a.g.e.*, s. 113.

arkasında da büyük bir savaş içinde olmuştur. Bu savaş en başta açlıkla mücadele olarak gerçekleşti. Savaş ekonomik yönden de pek çok olumsuzluğu beraberinde getirdi. Olumsuzluklar cephe eksikliğinden daha çok yiyecek-içecek temini ve hastalıklar şeklinde kendini gösteriyordu. Fakat Türk askerinin sıkıntısını giderebilmek için de cephe gerisinde savaşımlar elinden geleni yapmışlardır.

Siperlerle bütünleşen askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması için Türk milleti elinden gelen çabayı göstermiştir. Cephe gerisinde tedavi için askere evdeki yatağını veren, iâşe ikmali için elinden geleni yapan yüzlerce vatansever olmuştur. Öte yandan askerler için düzenli iâşe temini gerekiyordu. Malzemelerin cephelere ulaştırılması içinse ulaşım imkanları kısıtlı idi. Siperlere getirilen yemeklerin sıcak olmaması da askerlerin çok şikayet ettiği bir konudur. Çanakkale’de gerçekleşen ikmaller, diğer cephelere göre daha fazla idi. Ayrıca İstanbul’un yakınlık, halkın ve askerlerin zafere olan inancı, geçmişteki savaşlardan edinilen tecrübeler, bu husustaki hassasiyeti artırıyordu. Her türlü zorluğa rağmen cephedeki asker hiçbir zaman aç bırakılmamış, tek sorun yemeklerin soğuk olması olmuştur.¹³¹

Cephe için pişirilen yemekler genellikle kuru bakliyat olup, bunun dışında askerlere pirinç çorbası, etli fasulye, etli nohut, bulgur pilavı, kuru bakla ve hoşaf verilmiştir. Askerlerin çerez ihtiyacı da kuru üzüm ve fındıktan sağlanmıştır.¹³² Yine de cephelerde istenilen pek çok besin maddesi bulunamamış, askerler hemen hemen her gün aynı şeyleri yemek durumunda kalmıştır. İhtiyaç duyulan sular da kuyulardan karşılandığından sudaki kireçlenme ve koku askerlerin önemli şikayetleri arasındaydı. Cephelerdeki askerlerin çay ihtiyacı da düşünülmüş, sağlık ekipleri tarafından cephelere çay hizmeti de sağlanmıştır.¹³³

¹³¹ Cahit Önder, *Yaşayan Çanakkaleli Muharıpler, Atatürk’ün Silah Arkadaşları*, Çanakkale Seramik Fabrikaları Yay., Çanakkale, 2000, s. 61.

¹³² Önder, *a.g.e.*, s. 61.

¹³³ Erdemir, *a.g.e.*, s. 259.

Tablo III: 23 Mayıs 1915 itibariyle ambar yerleri mevcut iaae /yem durumu¹³⁴

Menzil Ambarının Yeri	Ekmeklik (Ton)	Yemeklik (Ton)	Yem (Ton)
Tekirdağ	33	58	194
Œarköy	480	142	99
Uzunköprü	263	90	228
KeŒan	216	213	263
Gelibolu	1340	99	357
AkbaŒ	300	51	166
Kilye	34	61	60
Burgaz	520	77	20
Biga	324	49	60
Karabiga	378	121	236
Lapseki	1.5	8	-
Balcılar	38	24	12
Toplam	3927,5	993	1695

SavaŒın etkileri Osmanlı toplumunun kadınlarına da yansdı. Ekonomik yönden alt üst olan toplumun savaŒacak gücü yoktu. Çanakkale Cephesi'nde iki tarafında büyük kayıplar vermesi sonucu tarifi mümkün olmayan zorluklar ve acılar yaŒandı. Çanakkale SavaŒlarının Osmanlı Devleti'ne etkisi diğer devletlere nispetle daha çok oldu. Çünkü insanlar kendi topraklarında savaŒıyorlardı. Her çeŒit mahrumiyet ve tehdit asker-sivil herkesi doğrudan etkiliyordu. Hayatını kaybeden her askerin geride bıraktığı bir kadın vardı. Kimi için oğlunu savaŒa gönderen bir anne, kimi için bir eŒ ya da babasını özleyen bir kız çocuğuydu. SavaŒ yıllarında kadınlardan beklenense erkeklerini savaŒa gitmeleri konusunda destekleyip cesaretlendirmeleri idi. Kadınların bundan baŒka görevi cephe gerisinde orduya yardımcı olmaktı. Bu süreç ya evi çekip çevirmekle ya da cephe arkasında iaae yardımına destek olmakla gerçekleŒiyordu.¹³⁵ Bazı kadınlar ise savaŒa

¹³⁴ A. Ali Koyunoğlu, "Çanakkale SavaŒı'nda Lojistik Faaliyetler", *100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu*, ATASE Yay., İstanbul, 2015, s. 247.

¹³⁵ Alice Mc Connell, *Limmi-Gelibolu 1915:SavaŒın Kadınları*, çev. Mehmet Yıldız, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Yay., Çanakkale, 2015, s. 9.

doğrudan katılmak istiyorlardı. Ülkelerine hizmet ekmek için ne pahasına olursa olsun hayatlarını riske atmak gözlerinde yoktu. Vatan sevgisi ve milli şuur kadınlara da büyük oranda işlenmişti.¹³⁶

Savaş yıllarında erkeklerin işlerini ve sorumluluklarını üzerine alan bir kadın profili karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda kadınlar savaş yıllarında; fabrikalarda, çiftliklerde ve iş imkanı buldukları her yerde çalışmışlardır. Osmanlı kadını, savaş zamanı pek çok ictimai etkinliğe katkı sağlamıştır. Kadınlar bağış toplamışlar, mektup yazmışlar ve ihtiyaç sahiplerine yardım paketleri göndermişlerdir. Yaptıkları örgülerle cephedeki askerlerin ısınma ihtiyacına katkıda bulunmuşlardır. Savaşta daha aktif olarak rol almak isteyen kadınlarsa hemşirelik yaparak cephe arkasındaki yaralılara müdahale etmişlerdir. Bu tehlikeli ve yorucu işi gönüllü olarak ve büyük bir iştiyakla yapan pek çok kadınıımız olmuştur.¹³⁷

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Çanakkale Savaşları yıllarında oldukça aktif bir şekilde görev yapmıştır. Cemiyet, cephelere yardım göndermek ve asker ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmak için bağış toplama faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu amaçla posta kartı, loto bileti, rozet ve çiçek satışları yapılmış, Sergiler ve gösteriler düzenlenmiştir. Cemiyetin en büyük icraatlarından biri I. Dünya Savaşı öncesinde meydana gelen Balkan Savaşlarından etkilenen kadın ve çocuklara meslek kursları açmasıdır. Osmanlı Devleti savaşa katılır katılmaz bu meslek edinme kurslarında büyük bir dikiş kampanyası başlatılmıştır.¹³⁸ Cemiyetin temsilcileri ve gazeteler ülkenin her yerinde Osmanlı kadınlarına bu konuda yardım etmeleri için çağrıda bulunmuşlardır.¹³⁹ Ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin depolarındaki eşya, erzak ve hastane malzemelerinin daha sağlıklı kullanılabilmesi için bir takım çalışmalar yapmışlardır.¹⁴⁰

¹³⁶ Erdemir, *a.g.e.*, s. 451.

¹³⁷ Mc Connell, *a.g.e.*, s. 13.

¹³⁸ Kadınlar Cephe arkasında birçok faaliyeti Hilal-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde gerçekleştirmiştir. Kadınların faaliyetleri hakkındaki rapor için bkz. *Kızılay Arşivi Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı*, s. 81-82. Ayrıca orijinal belge için bkz. Kızılay Arşivi, No: 27/189.

¹³⁹ Mc Connell, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁴⁰ Kızılay arşivinde yer alan bu belgede, Dahiliye Nezaretine çekilen telgraf yer almaktadır. Telgrafta Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yaralıları daha iyi tedavi edebilmek ve onların iâşe yardımını kolaylıkla sağlamak adına kendi depolarından yardım gönderdiği yer almaktadır. *Kızılay Arşivi Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı*, haz. Recep Karacakaya, İstanbul, 2018, s. 77. (Kızılay Arşivi, No: 322/1.), (Kızılay Arşivi, No: 25/16.), (Kızılay Arşivi, No: 25/15).

20 Mart 1912 yılında kurulan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde “Osmanlı Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi” kurulmuştur. Bu kurum kadınların yardım hizmetinde bulunmalarında öncülük etmiştir. Çanakkale Savaşlarının başlamasıyla Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi, Osmanlı kadınlarını hemen göreve çağırmıştır. Cemiyetin gazetede verdiği ilanda şu ifadeler yer almıştır: “*Vatan yalnız silahla müdafaa olunmaz. Müdafaanın bir de manevi olan kısmı vardır. Harbe giden erkeklerin istirahat-i vicdaniyesini temin için arkada bıraktıkları evlad u iyalehüsn-ü muamele ve ibraz-ı muavenet etmek, sonra da sahne-i harbde mecruh düşen gazileri tedavi ve teselli eylemek kadınlara terettüb eden vezaif-i vataniyenin en birincisidir... Askere çamaşır yetiştirmek lazım; dikiş dikmek veyahut diktirmek arzu edenler her gün sabahtan akşama kadar Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi’ne müracaat edebilir...*”¹⁴¹ Gazeteye verilen bu ilan ile kadınlar, el becerileri ile gönüllülük esaslı olarak yaralılara yardımda bulunmaya başlamışlardır. Bu davete katılımda yoğunluk özellikle İstanbul’daki kadınlardan olmuştur. Hilal-i Ahmer Hanımlar Cemiyeti dışında Çanakkale Savaşları öncesinde ve savaş sırasında birçok cemiyet daha kurulmuştur. Bu cemiyetler şu şekilde aktarılmıştır:

- Kadınlara terzilik öğretip yaralıların tedavisi ile ilgilenen “İstiklal-i Milli Kadınlar Cemiyeti”,
- Cephedeki askerlerin maddi ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan aynı zamanda cephe gerisinde gazi ve şehit ailelerine yardım etmek amacıyla kurulan cemiyetler,
- Çanakkale Savaşlarında Behire Hakkı Hanım’ın kişisel gayretleriyle düzenlediği faaliyetler doğrultusunda yurtda fakir kız öğrencilere dikiş-nakış kursu veren “Türk Kadınları Biçki Yurdu Cemiyeti”,
- Çanakkale Savaşlarında İstanbul’a gelip gazileri ziyarette bulunan ve onlara hediyeler takdim eden “Esirgeme Cemiyeti”,
- Çanakkale Savaşlarında aktif rol üstlenen ve şehit çocuklarını himaye edip anne şefkati gösteren “Teali-i Nisvan Cemiyeti”,

¹⁴¹ Mc Connell, *a.g.e.*, s. 27. Ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi’nin Osmanlı askerleri için çamaşır dikimi hususunda hanımlardan yardım talebine dair gazete ilanı için bkz. Kızılay Arşivi, No: 193/60.

- Çanakkale Savaşları sırasında İstanbul'a getirilen yaralıları ziyaret eden ve moral veren "Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyye" cemiyeti.¹⁴²

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımları Çanakkale cephesindeki sorunların giderilmesine büyük katkı sağlamıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yaralıların tedavisinde hastabakıcıların yetersiz kalması üzerine 1913-1916 tarihleri arasında bu iş için kurslar düzenlemiştir. Bu kurslarda eğitim gören Safiye Hüseyin Elbi ve Münire İsmail gibi isimler Çanakkale Savaşları sırasında cephe gerisinde etkin rol oynamışlardır. Türkiye'nin ilk hemşiresi olarak bilinen Safiye Hüseyin Elbi Çanakkale Savaşlarını kendi gözüyle şöyle anlatmıştır. "*Çanakkale'de savaş başladığında Alman Salib-i Ahmeri (Alman Kızılhaçı) ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti birleşmiş; Reşit Paşa vapurunu hastane gemisi yapmıştı. Ben geminin hasta bakıcısı olmuştum. Reşit Paşa Çanakkale'ye gidecek, orada yaralıları tedavi edecek, yarası ağır olanları alıp İstanbul'a getirecekti. Vaziyet tehlikeli dediler. Ben aldırış etmedim. Zaten umumi harp başladığı zaman ben hastabakıcılık için gönüllü yazılmıştım. Peşinen şunu söyleyeyim ki hayatımda hiçbir zaman ölümden korkmuş değilim... Bütün tehlikelere rağmen korkmak için vaktimiz olmadı. Çünkü hastalar bizi bekliyorlardı. Ameliyat edilecek, yaraları sarılacak yüzlerce hasta vardı...*"¹⁴³ Görüldüğü üzere Safiye Hüseyin Hatun, vatanseverliğini fiilleri gibi sözleri ile de gözler önüne sermiştir.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, cephe gerisinde hastane tesisi ve diğer sağlık hizmetleri için çalışmalar yapıyordu. Doktorların, sıhhi malzemelerin ve yaralıların taşınması için gemilerden yararlanılıyordu. Yaralıları ve askerlere Hilal-i Ahmer hastanelerinde iye yardım yapıyor ve tedavileri gerçekleştiriliyordu. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin depolarındaki eşyalardan da yine hastanelere yardım yapıyordu.¹⁴⁴ Cemiyetin savaş yıllarında bunların dışında da birçok hizmeti oldu. Cemiyet, cephe arkasında açtığı çayhaneler ile binlerce askerin çay ihtiyacını karşıladı. Askerler için dinlenecek misafirhaneler tesis etti. Bu tesisler cephelerden gelen yaralı askerlerin dinlenmeleri ve aynı zamanda askerlere ekmek, sigara, ayran, yoğurt gibi yiyecek takviyesi yapmak için kullanıldı. En büyük tesisler Haydarpaşa ve Sirkeci'de açıldı. Ayrıca cephelerdeki harp

¹⁴² Nevin Yazıcı, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Kadınının Rolü", *Gazi Akademik Bakış*, Gazi Üniversitesi, C. V, Sayı 9, Ankara, 2011, s. 255-258.

¹⁴³ McConnell, *a.g.e.*, s. 28-30.

¹⁴⁴ *Kızılay Arşivi Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı*, s. 63. Ayrıca belge için bkz. Kızılay Arşivi, No: 23/143.

malzemesi ve seyyar hastanelerin, yatak, çarşaf, ilaç gibi temel ihtiyaçları buralardan sağlandı. Şüphesiz orduya yönelik bu civanmert faaliyetler asker üzerinde çok olumlu etkiler bıraktı.¹⁴⁵

Askerlerin cephede en çok ihtiyaç duyduğu temel ihtiyaçlardan biri de sigara idi. Sigara ihtiyacının büyük bir kısmı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılanmaktaydı. Bu konuda diğer sivil toplum kuruluşlarının katkıları da oluyordu. Tütün satın alınmak suretiyle de askerlerin sigara ihtiyacının karşılanması yoluna gidilmekteydi.¹⁴⁶Müdafaa-i Milliye Cemiyeti kara savaşları başlamadan önce, cepheye gönderilmek üzere 25.000 paket sigara siparişi vermiştir. Ayrıca gönüllü yardımda bulunanlar da gazeteler vasıtasıyla ilan edilmiştir.¹⁴⁷ Cephe ve cephe gerisinde tedavi edilen yaralıların ihtiyaçları için birçok kampanya başlatılmış ve konu gazeteler aracılığıyla yardımseverlere ulaştırılmıştır.¹⁴⁸ Harbin etkisini cephede yaralanan askerlere unutturmak için Hilal-i Ahmer Cemiyeti tüm gücünü ortaya koyup çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Çatışmalar esnasında cephede dişleri kırılan askerlerin dişlerinin yaptırılması da, askerler için yapılan dikkat çekici işlerden olarak misal verilebilir.¹⁴⁹

İhtiyaçların giderilmesi konusunda hemen cephe bölgesinde mümkün olmayan durumlar da vardı. Yine bunlar da İstanbul'a izinli giden veya İstanbul'dan gönderilenler vasıtasıyla karşılanmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan gönüllü postacılık hizmetiyle asker mektupları sahiplerine ulaştırılmıştır. Bunlardan biri İzmir'in köylerinden cephedeki askerlere mektup veya küçük emanetler taşıyan, *saya* diye isimlendirdikleri kişidir.¹⁵⁰ Cephede kıyafet temini veya eskiyen kıyafetlerin yenilenmesi de önemli bir sorundu. Askerin giyecek ihtiyacı kolordular vasıtasıyla karşılanmaktaydı. Ancak lojistik sıkıntısı çekildiğinden askere çorap, atlet, eldiven gibi malzemeleri temin edilmesi zor oluyordu. Askeri kıyafet sıkıntısından dolayı askerlerden bir kısmının kendi elbiseleriyle savaştığı

¹⁴⁵ Yazıcı, *a.g.m.*, *Gazi Akademik Bakış*, Gazi Üniversitesi, C. V, s. 206. Ayrıca bkz. Kızılay Arşivi, No: 714/183., Kızılay Arşivi, No: 250/164., Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin giyecek yardımı için yazılan belge için bkz. Kızılay Arşivi, No: 12/217.1

¹⁴⁶ *Kızılay Arşivi Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı*, s. 169. Ayrıca bkz. Kızılay Arşivi, No: 270/56.

¹⁴⁷ *İkdam*, 9 Mart 1331/ (22 Mart 1915).

¹⁴⁸ Hilal-i Ahmer'e yardım sağlanması adına gazetelere ilan verilmesini gösteren belge için bkz. Kızılay Arşivi, No: 397/129.1.

¹⁴⁹ *Kızılay Arşivi Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı*, s. 171. Ayrıca bkz. Kızılay Arşivi, No: 23/280.

¹⁵⁰ Mümin, *a.g.e.*, s. 103-104.

da olmuş,¹⁵¹ hatta bazen bu ihtiyaç düşman askerlerden sağlanmış. Ölen kişilerin pantolonları alınmış veya yıpranmış elbiseleri tamir edilerek kullanılmıştır.¹⁵²

Askerler için bir diğer temel ihtiyaç ise ilk yardım malzemeleri idi. Gazlı bez, sargı bezi, tentürdiyot, hap paketleri askerlerin ceketlerinin iç kısmına dikilip cephelere ulaştırıldı. İç cep kısmına bir de kırmızı kurdele dikilmişti. Bu kurdelelerde askerlerin künyesi yer alıyor, şehit olmaları durumunda ailelerine bildirilmek üzere adresleri yazılıyordu.¹⁵³ Görüldüğü gibi askerlerin cephelerdeki fiziki ve sosyal ihtiyaçları mümkün mertebe karşılanmaya çalışılmıştır. Askerler için kâğıttan, sigaraya, ekmekten ilk yardım malzemesine kadar birçok ihtiyacın temin edilmesine özen gösterilmiştir. Ayrıca bu çabalar, askerin yalnız olmadığının ve askere sahip çıkıldığının da göstergesi olmuştur.

Çanakkale Cephesi'nde en çok dikkat çeken hususlardan biri de cephedeki sağlık hizmetleridir. Türk milletinin gerek cephede gerek ise cephe arkasında her türlü fedakârlığı yaptığı görülmüştür. Cephede yaralanan askerlerin ne pahasına olursa olsun büyük bir mücadele ile kurtarılmaya çalışıldığını bütün kaynaklarda görebiliriz. Dönemin şartlarına bağlı olarak hastane sıkıntısı çeken Osmanlı Devleti, hastane eksikliğini diğer resmi kurumlardan tamamlamaya çalışmıştır. Özellikle okullar hastaneye çevrilerek yaralılar tedavi edilmiş, gerekli durumlarda kısıtlı imkanlarla hasta sevkleri sağlanmıştır. Yolların harap olması ve bombardımanlar yüzünden ilaç takviyesi tam olarak gerçekleştirilememiştir. Bununla birlikte bulunan bölgelerde sahra hastaneleri tesis edilerek yaralıların tedavi edilmesine gayret edilmiştir.

Savaşın ilan edilmesiyle beraber Harbiye Nezareti sağlık adına gereken tedbirleri almış bulunmaktaydı. Talimatlara göre İstanbul'da bulunan hastanelerdeki toplam 10.000 yatağın 7.000'ini ordu tarafından kullanılacak, 3.000 yatak da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin idaresine verilecekti. Hastanelerin sağlık personeli, malzeme eksiklikleri, 18 Mart öncesi tamamlanmaya çalışılmış, aynı zamanda seyyar hastaneler de temin edilmiştir. Deniz seferleri sırasında Nara, Anadolu Mecidiyesi, Çimenlik, Kepez-Dardanos Tabyaları gibi bölgeler sargı hizmet yerleri olarak hazırlanmıştır. Ayrıca

¹⁵¹ Yazıcı, *a.g.m.*, *Gazi Akademik Bakış*, Gazi Üniversitesi, C. V, s. 207.

¹⁵² Sanders, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁵³ Mümin, *a.g.e.*, s. 48.

İstanbul ve çevresindeki hastane yatakları cephelerdeki yaralı askerlerin sevkleri için sürekli boş bulundurulmuştur.¹⁵⁴

Tablo IV: 5. Ordu'nun Mayıs 1915'te Sahip Olduğu Hastaneler¹⁵⁵

Hastane	Yatak Sayısı
Tekirdağ Hastanelerinde	1.450
Şarköy Hastanelerinde	400
Gelibolu Hastanelerinde	150
Lapseki Hastanelerinde	300
Ezine Hastanelerinde	500
Dümrek Hastanelerinde	450
Biga Hastanelerinde	1.300
Dimetoka Köyü Hastanesi /Biga	500
Toplam	5.050

Savaşın hemen her safhasında yaralıların sargı yerlerine ulaştırılması konusunda sıkıntı çekilmiştir. Hasta nakil kolları ve diğer ulaşım araçlarıyla büyük sargı yerlerine getirilen yaralılar için hizmet şu şekilde yürütülmekteydi. Gelen yaralılar çadırlara öncelikle kabul ediliyordu. İsimleri deftere kayıt olunduktan sonra pansuman çadırına gönderiliyorlardı. İlk önce sargıları değiştiriliyordu; fakat yaralının durumu ağır ise ameliyat ediliyordu.¹⁵⁶ Cephelerde yalnızca silahla yaralanma vakaları ile ilgilenilmiyordu, aynı zamanda, kısıtlı imkânlar dâhilinde, sıtma, tifüs, tifo gibi salgın hastalıkların tedavisi de yapılıyordu.

Cephelerdeki teçhizat ve malzeme eksikliği sağlık hizmetlerini olumsuz yönde etkiliyordu. Özellikle ameliyatlar için bu ciddi bir problemdi. Buna bir de salgın hastalıklar, yetersiz beslenme, bit, karasinek ve kirli su atıklarının ortaya çıkardığı sorunlar eklenince işler iyice zorlaşıyordu. Devlet malzeme sıkıntısını bir şekilde aşmaya çalışsa da, birliklerin siperlerde günlerce olumsuz koşullarda beklemek zorunda olması, gömülemeyen ölümler, sinekler, hayvan dışkıları, cephede yeterli suyun bulunmaması

¹⁵⁴ Erdemir, *a.g.e.*, s. 315-318.

¹⁵⁵ Erdemir, *a.g.e.*, s. 321.

¹⁵⁶ Erdemir, *a.g.e.*, s. 334-335.

birçok hastalığa davetiye çıkarıyordu. Mesela 26-28 Ağustos 1915 tarihleri arasında yaklaşık 500 askerde kusma, ishal, baş ve karın ağrısı şikayetleri olmuştur. Cephede suyun kirlenmesi dolayısıyla dizanteri ve kolera hastalıkları baş gösterirken, tifüs de en sık rastlanan bir diğer hastalık olmuştur. Salgın hastalıklara engel olmak için bir takım önlemler alınsa da bu hastalıkların önüne geçilememiştir. Alınan önlemler arasında suları dezenfekte etmek ve sık sık yıkanma imkanları sağlamak gibi faaliyetler ifade edilebilir.¹⁵⁷

Cephede görülen bir diğer hastalık da sürekli kuru bakliyat yemekten kaynaklanan iskorbüt hastalığı idi. Sebze ve meyve yememekten kaynaklanan bu hastalık cephede yaklaşık 1000'e yakın askerde görülmüştür. Hastalığa yakalanan askerlere sebze ve meyve takviyesi yapılarak bu hastalığın önüne geçilmiştir. Yaygın bir şekilde görülen tifüs hastalığı için de bir takım önlemler alınmıştır. Hastalığın yayılmasını engellemek için Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından ambarlarında dezenfekte edilmiş çamaşır ve yorganlar askerlere göndermişlerdir.¹⁵⁸ Cephelerden çok sayıda yaralı askerin aynı anda hastanelere nakledilmesi de doktor, bakıcı, tıbbi malzeme eksikliğini açığa çıkarmıştır. Cephelerde artan yaralı sayısı ve hastanelerde çıkan personel ve malzeme eksikliğini giderebilmek için Genelkurmay tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne telgraf çekilmiştir. Çekilen telgrafta, gönüllü hizmet vermek isteyenlerin hastanelerde eğitilmesi ve hastanelerin yetersiz olması sebebiyle diğer kamu binalarının hastaneye çevrilmesi istenmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti faaliyetleri için gerekli geliri aidattan ya da hayırsever insanlardan sağlıyordu. Savaş zamanında ek gelir sağlamak adına cemiyet basın yoluyla duyurular yapmıştır.¹⁵⁹ Görüldüğü üzere savaş yıllarının olumsuz koşulları içinde vatansever halk cemiyetler vasıtasıyla devlet ile el ele vererek eksiklikleri giderebilmek için topyekun mücadele vermiştir. Özellikle sağlık alanındaki ihtiyaçların giderilmesi için yardımseverler ve gönüllüler cephelerde yer almıştır. Türk askerinin ve cephedeki sağlık ekibinin fedakarlıklarını anlatan bir hatıra da aşağıdaki gibidir:

“... Doktorlar günlerce uykusuz bir halde yaralılara hizmet veriyorlardı... Hayatlarından ümit kesilenlerle fazla ilgilenmiyorlardı. Tam işin en yoğun olduğu sırada

¹⁵⁷ Necdet Aysal, “Çanakkale Muharebeleri'nde Sağlık Hizmetleri ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri”, *100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu*, ATASE Yay., İstanbul, 2015, s. 278-280.

¹⁵⁸ *Kızılây Arşivi Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı*, s. 57. Ayrıca bkz. *Kızılây Arşivi*, No: 154/11.

¹⁵⁹ Aysal, *a.g.m.*, s. 280-287.

önüne gencecik bir vatan evladını yatırır. Bir ayağı kopmak üzere parça parça ve bağırsakları dışarıdadır. Sıhhiyecilere “Kaldırın bunu!” derken o genç “baba...” diye inler. Doktor bakar ki kendi oğludur. Sarılır öper. “Bu benim oğlum! Bari gölge yere kaldırın” der. Masasının üzerine bir başka vatan evladı getirilir. Doktor onunla meşgul olmaya başlamıştır. Sırada daha pek çok Mehmetçik bekler. Doktor oğluya ilgilenecek zamanı ancak ertesi gün bulur. Gölgelemek için yatırdıkları yerde şimdi oğlunun bir mezarı vardır.”¹⁶⁰ Görüldüğü gibi Çanakkale Savaşları’nda görev alan ya da gönüllü katılan herkes için öncelik vatan idi. Vatan toprağı kendi evladından önde gelmiştir.

2.3. Savaşın Cephe Gerisinde Sosyal Hayat

Çanakkale Savaşları sadece cepheye yansımamış, insanların cephe arkasındaki faaliyetlerini de ciddi manada etkilemiştir. Geride cepheye gönderdikleri askerden haber bekleyen anne-baba, eş veya kardeş vardır. Ayrıca savaşın getirdiğı iktisadi ve sosyal sorunlar da yer almıştır. Nitekim Boğazlara düşen ilk bombalar halkın hayatını büyük ölçüde değiştirmiştir. İlk olarak Seddülbahir’deki köyler boşaltılarak yerine askeri birlikler yerleştirilmiştir. Çevresinde yaşayan köy ve kasabalardaki halk ise yurtlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Hamdullah Suphi Bey tahliye edilen köy ve kasabaları şöyle tasvir etmiştir.

“Bir köyün sokakları arasında bir müddet beklemek lazım geldi. Artık sahillere geldiğimiz ve karşıda düşmanın gelip geçtiğı deniz bulunduğu için biz burada emin bir yerde değildik. Yıkık evlerin boş kalmış pencerelerinden arkadaki yıldızlar görünüyordu. Bir evin alt katında pencere aydınlıktı. Bir cehennem yerinde evini terk etmeyen köylü kimdi? Arabalarımızı bir kenara çektik. Bu terk edilmiş sokaklardan taburlar geçiyordu. Bazen bir atlı, saatlerden beri uzanıp giden bu gölge kervanının yanında daha yüksek bir gölge ile görünüyor, denizin ve kırların birbiriyle birleşen geniş sessizliğı içinde onun, ansızın yukarıdan bağırarak emreden sesi duyuluyordu. Dur! Hiç birinin yüzünü fark etmediğimiz bu yüzlerce, binlerce adam, yarın ateşe gideceklerdi...”¹⁶¹

Çanakkale şehri için en büyük gün 18 Mart 1915 olmuştur. Savaşlarda her ne kadar sivillerin zarar görmemesi için devletler arası hukuk normu imzalanırsa da Çanakkale

¹⁶⁰ Türk doktorlarından Çanakkale Cephesinde görev yapan askeri Dr. Salih Dörtbudak anlatımındandır. İsmail Bilgin, *Çanakkale Destanı*, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s. 90-91.

¹⁶¹ Erdemir, a.g.e., s. 379-380.

Savaşları sırasında bu norm ihlal edilmiştir. Şehir 18 Mart'ta bombardımanından oldukça etkilenmiş, harap edilmiştir. Birçok ev yanmış ya da yıkılmış olup, mermi izleri duvarlara pek çok delik açmıştır. Delik izlerinin yanı sıra evlerde bombaların etkisiyle çıkan yangınlar şehri sarmıştır. Köy ve kasabaların birçoğu boşaltılmış, az sayıda ev ayakta kalabilmiştir. Savaşın etkisiyle halk iç kesimlere göç etmek zorunda kalmıştır. Göç edenlere gittikleri yerlerde kucak açılmış ve onları karşılayan halk bu savaş mağdurlarını evlerinde misafir etmiştir. Devlet zor durumda kalan halk için hem nakil işlemleri hem de zaruri ihtiyaçların sağlanabilmesi için 50.000 kuruş para yardımı yapmıştır.¹⁶²

İtilaf Devletleri'nin sivillere yönelik saldırılarını daha detaylı incelediğimizde, İtilaf Devletleri yalnızca Osmanlı mevzilerine saldırmakla kalmamış, cepheye gıda taşıyan gemileri de bombalamışlardır. Ayrıca masum halkın yaşadığı şehirlere de bombalar atmışlardır. Savaş süresince sivil bir kent konumunda olan Gelibolu, İngilizler tarafından bombardımana tutulmuştur. Bombaların etkisiyle birçok ev ve iş yeri zarar görmüş, kentteki nüfusun büyük bir kısmı Balıkesir'e sevk edilmiştir. Sivillere yönelik saldırılardan ilk örnekler 1915 yılında gelmiştir. Çanakkale Deniz Savaşlarının gerçekleştiği günkü muharebeler esnasında şehre isabet eden mermiler nedeniyle Çanakkale'de 150 hane yanmış 3 sivil hayatını kaybetmiştir.¹⁶³

İtilaf Devletleri, sivil halkın yaşadığı mahalleleri bombalamaları dışında Gelibolu'da ekonomik faaliyetlerin yoğun yaşadığı ticaret bölgelerini de hedef almıştır. Özellikle ticari işletmelerin görüldüğü hasar listesine bakıldığında, Gelibolu Limanı ve çevresinde büyük hasarın meydana geldiği görülmüştür. Saldırıları yalnızca ticari işletmelere ve sivillerin yaşadığı evlerde olmamış, vakıflarda da saldırının izleri görülmüştür.¹⁶⁴ Masum sivillerin zarar gördüğü olaylardan biri de yolcu, nakliye gemileri ve balıkçı teknelerine saldırılar olmuştur. Çanakkale Savaşları sırasında dini mabetler de bu bombalardan nasibini alarak zarar görmüştür. Saldırıları karışında Osmanlı Devleti halkın ihtiyacını karşılamak için 50.000 kuruşluk bütçe ayırmıştır.¹⁶⁵

Savaşın etkisi kendini İstanbul sokaklarında da göstermiştir. Savaşın başlamasıyla eğitim-öğretime ara verilmiştir. Eğitim-öğretim faaliyetlerinin durmasıyla birçok genç

¹⁶² Erdemir, *a.g.e.*, s. 380-383.

¹⁶³ Necdet Hayta, Togay S. Birbudak, "Çanakkale Savaşı'nda İtilaf Devletlerinin Sivil Hedeflere Yönelik Saldırıları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 14, Say. 27-28, Yıl. 2015/1-2, İstanbul, s. 144-145.

¹⁶⁴ Hayta, Bilbudak, *a.g.m.*, s. 146-147.

¹⁶⁵ Hayta, Bilbudak, *a.g.m.*, s. 149.

cephelere asker olarak gitmiş, hatta bunların çoğu şehit olmuştur. Seferberliğin ilanı ile uygulanan sansür sebebiyle savaş, dönemin gazetelerine fazla yansımamıştır. Bununla birlikte basın-yayın faaliyetleri tümüyle durmamış, sansür yasağına rağmen bir takım yazılar yazılmıştır. Bunlar da döneme ait kaynakların aktardığı bilgiler olduğundan bizim için oldukça önemlidir.

Savaşlar sırasında Türk kadını gerek cephede gerekse cephe arkasında tüm gayretini gözler önüne sermiştir. Yerine göre cephelerde, siperlerde erkeklerle omuz omuza vererek çatışmış, cephe arkasında yaralılara yardım etmiştir.¹⁶⁶ Kadınların cephe gerisindeki mücadeleleri ise anne veya eş olarak devam etmiştir. Kadınlardan asıl beklenen eşlerini destekleyip cephe arkasının iaşe teminine yardım etmeleriydi. Fakat her kadın cephe arkasında kalmamış bazıları savaşlara bizzat katılıp cephede mücadele vermiştir. Bir şehit annesinin sözlerinden etkilenip nakleden muhabir Türk kadınının gayretini şu cümlelerle aktarmıştır: *“Türk kadınlarının bu muharebede gösterdikleri menafi, sarf eyledikleri mesaiyi düşünüyordum... Yaralılarımıza çamaşır, sargı yetiştirmek asker ailelerine muavenet etmek için muhtelif cemiyetlerde çalışan, hastanelerde yaralı gazilerimizin yaralarını saran kadınlarımız gayr-ı muntazır bir sırada aldıkları felaketimiz haberlere karşı da muhafaza-i metanet etmeyi biliyorlar.”*¹⁶⁷

Seferberlikle birlikte, erkek nüfus cepheye gidince iş gücünde belli sıkıntılar baş göstermiştir. Kadın hem evde hem tarlada çalışmak zorunda kalmıştır. Duruma göre erkeklerin yapacağı işleri de kadınlar üstlenmeye başlamıştır. Savaş çocukları da pek çok yönden etkilemiştir. Savaşı yaşayan çocuklar dönemin hatıralarında, anılarında ve mektuplarında çeşitli şekillerde yer almışlardır. Çanakkale Savaşı'na ait bir anıda bir çocuğun psikolojisi şöyle tasvir edilmiştir: *“Düşman hemen hemen her şehri bombardıman ediyordu. Ve biz bu esnada bin korkuyla civar köylere kaçıyor on gün kadar kaldıktan sonra bombardıman sükunet buluyor, biz de dönüyordu... Bazı geceler biz balkona çıktığımız zaman karşı sahilden top, el bombası, mitralyöz, tüfek sesleri, garip uğultular gecenin sessizliği içinde kulaklarımıza gelirdi... İstihkamlar birer yumruk gibi uzanan topraklarıyla bu siyah ölüm gemilerini boğazdan içeri koymamak, İstanbul'a salıvermemek için çalışırdı... Tayyareler gelmiş, bomba atmaya başlamıştır. O zaman biz*

¹⁶⁶ Erdemir, a.g.e., s. 447.

¹⁶⁷ Sabah, 24 Haziran 1331 (7 Temmuz 1915), s. 3.

çıplak vücudumuzla giyebildiğimiz şeylerle şehrin dışındaki bahçelere kaçar, asker battaniyelerine sarılarak kardeşimle bekler dururduk.”¹⁶⁸

2.4. Türk Askeri'nin Psikolojik Durumu ve Maneviyatı

Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Balkan yenilgilerin etkisini henüz üzerinden atamamışken, kendisini I. Dünya Savaşı içinde buldu. Önceki savaşlarda yaşanan yenilgiler askerin psikolojisini olumsuz yönde oldukça etkilemişti. Bu psikolojinin üstüne bir dünya harbine girilmesi karşımıza moralsiz ve yorgun bir ordu çıkarmıştır. Her şeye rağmen I. Dünya Savaşı'nın önemli cephelerinden biri olan Çanakkale, askerin tüm olumsuzlukların üstesinden gelip, maneviyatını son derece yüksek tutup mücadele ettiği bir cephe olmuştur.

Çanakkale Cephesi'nde görev yapan askerlere yazılan mektuplar, onlara psikolojik açıdan destek olmuş ve askerlere büyük bir motivasyon kazandırmıştır. Öte yandan savaş esnasında askerler tarafından kaleme alınan metinler de askerlerin psikolojisini açığa çıkarmıştır. Türk askerini savaşa hazırlayan unsurların başında iman gücü gelmiştir. Askerleri motive eden dini değerlerin başında gelen şehitlik, gazilik, vatan ve millet sevgisi özellikle Çanakkale Savaşlarında açığa çıkmıştır. Cephe gerisinde yer alan din âlimleri de askerlere Allah sevgisi ve iman gücü aşılayarak onları savaşa isteklendirmiştir. Cepheleri sık sık ziyaret eden dini heyetlerin varlığı ise askerlerin morallerini yüksek tutmuştur. Şehitlik mertebesinin önemini vurgulayan hocalar, Kur'an-ı Kerim'den örnekler vererek askerleri cesaretlendirmişlerdir. “Allah yolunda öldürülenlere öldüler demeyin, zira onlar diridirler” ayeti bu hususta başta gelen örneklerdendir.¹⁶⁹

Çanakkale Savaşları sırasında Türk askerlerinde vatan ve millet duygusu ön plana çıkmıştır. Millet duygusu, ait olunan milletin değerlerini benimsemektir ve bu duygu psikolojik açıdan önemli bir motivasyon kaynağıdır. Osmanlı askerleri din, vatan, millet ve Osmanlılık duygusuyla Çanakkale Savaşları'nda önemli fedakarlıklar yapmışlardır.

¹⁶⁸ Ali adında sekiz yaşındaki bir çocuğun babası olan Selahattin Bey 1915'de Çanakkale Askeri Şube Reisliği'ne tayin olmuştur. 1928 yılında anı defterine aldığı Çanakkale Savaşı'nı bir çocuk gözüyle anlatmıştır. Nejat Akar, *I. Dünya Savaşında Çocuklar*, Günebakan Yay., İstanbul, 2014, s. 27.

¹⁶⁹ Korhan Altunyay, “Edebi Tür Olarak Mektup, Hatıra ve Günlüklere Yansıyanlar: Çanakkale'de Savaşan Askerlerin Mektup Hatıra ve Günlüklerinde Yer Alan Motivasyon Unsurları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, ÇOMÜ Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi, Say.17, Çanakkale, 2012, s. 36-37.

Bu fedakârlıklar da mektup, hatıra veya günlüklere aktarılmıştır.¹⁷⁰ Askerler bu savaşı kaybetmenin bedelini ağır ödeyeceklerinin farkında olmuştur. Türklüğün temelinde yatan bağımsızlık duygusu bütün askerlerimizi sarmıştı. Bu yüzden Çanakkale’de vatan sevgisiyle mücadele edilmiştir. Cephede yer alan Ömer Onbaşı, kardeşine yazdığı bir mektupta Türklüğün önemine değinmiştir. “*Sen daha küçüksün, aklın ermez. Amma Türkoğlu cenge girince aslan kesilir...*”¹⁷¹ Milli duygular Türk askerini ayakta tutmuş ve tüm olumsuz şartlara rağmen düşmanla canı pahasına da olsa büyük bir cesaretle savaşmıştır. Döneme ait günlüğünde İbrahim Naci vatan sevgisini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Ben ki, kalbimde senelerden beri vatanım, memleketim için büyük bir aşk beslemiş, fikrimde onun yükselmesi için senelerce neler düşünmüştüm. Kalbimi yokladım. Acaba bu aşk, bu sevgi sönmüş müydü? Hayır!.. Onu daha büyük muhabbet ile coşmuş bir halde buldum. Fakat bu korku neydi? Anlamadım! Bu düşmanı görmeden, onunla boğuşmadan memleket için, millet için didinmeden ölmekten korkuyordum.*”¹⁷²

Askerimizde Türklüğün yanında Osmanlılık fikri de moral ve motivasyonlarına katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti’nin ayakta kalabilmesi için bu uğurda savaşmak gerektiğini düşünmüşlerdir. Fakat burada Osmanlılık fikri, dini inançlardan soyutlanarak ele alınmamıştır. Onlar Osmanlı olduklarını bilmişler ve Osmanlılığın devamının ancak İslam dininin yaşamasıyla mümkün olacağını düşünmüşlerdir. Çanakkale’de şehit düşen bir askerimizin kız kardeşine yazdığı mektupta bu fikri açıkça görebilmekteyiz. “*İslamiyet’in ve hilafet-i mukaddesemizin ve Osmanlılığın bekası için şan meydanında şehid olduğumu işitirsen, bu küçük defter eline geçecektir. Yetiştirdiğin erkek evlad düşmandan benim intikamımı alsın. Evladını memlekete hayırlı ve fedakâr olarak yetiştir.*”¹⁷³

Çanakkale’de savaşan kahraman askerler geride bıraktıkları ailelerine kavuşma arzusuyla cepheden zafer ile sağ-salim geri dönmeyi de umut etmişlerdir. Askerlerin vatan, millet, Osmanlılık ve din duygularının yanında özel hayatlarına dair ferdi duyguları da vardı. Onlar cephede eşlerinin ve çocuklarının durumunu merak etmişler ve geçimlerinden endişe duymuşlardır. Askerleri en çok motive eden durumlardan biri de

¹⁷⁰ Altunyay, a.g.m., s. 38.

¹⁷¹ Muzaffer Albayrak, Ayhan Özyurt, “Ömer Onbaşı’nın Mektubu”, *Yeni Mecmua-Çanakkale Özel Sayısı*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2008, s. 190.

¹⁷² Korhan Altunyay, a.g.e., s. 38.

¹⁷³ Ömer Çakır, *Türk Harb Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, Akçağ Yay., Ankara, 2009, s. 108.

ailelerinden gelen mektuplar olmuştur. Özlem duydukları eşlerinden, çocuklarından haber almak ve hasret gidermek için mektupları büyük bir heyecanla okumuşlardır.¹⁷⁴ Cephede yer alan Selahaddin Adil Paşa'nın, eşi Siret Hanım'a duyduğu özlem mektubunda açıkça görülür. *“Yalnız beni mektupsuz, habersiz bırakma. Bütün kalbimle seni deraguş ederim. Beni mazur göreceğine eminim sevgilim. Beni rahat ve serbest bir fikirle çalışmaya bırakman için her gün, velev tek bir kelime olsun beni haberdar etmeden başka bir şey istemem.”*¹⁷⁵ Mektup almak cephede yalnız olmadığını hissettirip, hasreti ortadan kaldıracaktı. Aileleri ile iletişime geçen askerleri, aynı zamanda ailelerinin sağ olduklarını bilmeleri huzurlu edecekti. Çanakkale Savaşları sırasında cepheden yazılmış yüzlerce mektup vardır. Askerler bu mektuplarda sosyal ve psikolojik durumlarını ortaya koymuşlar ve muhatapları ile iç dünyalarını paylaşmışlardır.

Çanakkale Cephesi'ne yurdun dört bir yanından farklı insanlar bir araya toplanmıştır. Fakat hepsi aynı iman ve milli duygularla bir bütün olarak cesaretle ve metanetle savaşmışlardır. Milli şuurun ön planda olduğu Çanakkale Cephesi'ndeki savunma, Türk insanındaki yüce karakteri de gözler önüne sermiştir. Cephedeki subaylardan Mucip Kemal Bey o günlerdeki halet-i ruhiyeyi şu sözlerle anlatmıştır:

“Devlet fakir, millet fakirdi. Açık ve ciddi görünüş böyle olmakla beraber, biz denizden karadan yapılacak taarruzu o müthiş anı aylardan beri hiçbir ümitsizliğe kapılmadan mütevekkilane bekliyorduk. Hal ve şartlar ne olursa olsun, ilahi kader bizim kuşaklara bu ağır vazifeyi yüklemiş bulunuyordu ve ehemmiyetle dikkate layıktır ki, sözlerin çok ilerisinde bulunan bu ödevin derin manasını kutsiyetini kumandanlar, subaylar, erler iyice anlaştırmışlardı... Diyebiliriz ki, harp terazisinin bizim taraftaki kesesine konulmuş ve göze görülmeyen en ağır silahımız kayıtsız şartsız böyle asilane dönüş ve vatanperver anlayıştır. Venihayet derin bir coşkunun yarattığı semavi bir hava içinde öyle bir ruh haline girilmişti ki mutlak olduğumuz manevi haysiyetle seferberliğin ilanından beri, ibadet halinde yapıla gelen mükemmel talim ve terbiyenin verdiği cesaretle boğuşulacak, artık vatanımızın işgaline, çocuklarımızın, ihtiyar analarımızın öldürülmelerine, kızlarımızın kirletilmelerine şahit olunmayacaktı. Ve böylece “Çanakkale Ruhu” doğmuş oluyordu. Ancak bundan sonradır ki gergin sinirler,

¹⁷⁴ Altunyay, a.g.e., s. 39- 40.

¹⁷⁵ Altunyay, a.g.e., s. 40.

yumuşamış düşmanı gözleyen nöbetçi neferler mavzer tüfeklerini okşamaya başlamıştı."¹⁷⁶

Görüldüğü gibi ordunun maneviyatı oldukça güçlü olup, askerlerimizin gösterdiği fedakarlıklar düşman, cepheyi terk edene kadar devam etmiştir. İstanbul hastanelerindeki yaralılarla yapılan röportajlarda görülen, çoğu zaman ayağa kalktıklarında tekrar cephelere geri dönme isteği bu durumu açıkça belgelendirir.¹⁷⁷

Askerin moralini ve maneviyatını üst seviyede tutmak için cephelere ziyaret amaçlı heyetler gelmiştir. Gelen heyetler cephelerde askerlere milli ve manevi sözler söyleyerek onların moralini en üst seviyede tutmak istemiş ve bu davranışlar da askerlerin psikolojisini olumlu yönde etkilemiştir. Birbirleri ile helalleşmeler olmuş ve Allah'ın onların yanında olduğu hatırlatılarak askerler cesaretlendirilmiştir. Çünkü hem asker sayısı olarak hem de teknoloji bakımından kendilerinden iyi durumda olan bir orduya karşı ancak bu şuurla savaşılabilirdi. Türk askerinin inandığı din ve temsil ettiği milletin değerlerinde bu gerçek saklıdır. Tüm millet bu çerçevede Çanakkale'de milli değerlere sahip çıkmış ve imanının gücünü bütün dünyaya kanıtlamıştır.¹⁷⁸

3. ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE EKONOMİK DURUM VE PROPAGANDA FAALİYETLERİ

Birinci Dünya Savaşı yıllarında ülke ekonomik yönden oldukça zayıf düşmüştü. Seferberliğin ilanıyla birlikte şehirlerin yanı sıra kasabalarda da bir hareketlik başlamıştı. Bu arada Osmanlı Devleti, Rusya'ya ve İngiltere'ye karşı uğradığı yenilgiyi basına sansür uygulayarak halka yansıtmamıştır. Basına sansür uygulanmasının olumlu sonuçları olmuştur. Çünkü iktisadi aksaklıklar halkın moralini oldukça bozmuştu. Bir de savaşlardaki yenilgilerin haberi halkı umutsuzluğa sürüklemiş olacaktı. Çanakkale Boğazı'nın kapatılması birçok sıkıntıyı beraberinde getirmişti. İstanbul pek çok ihtiyacını ithalat yoluyla dışarıdan temin etmekteydi. Osmanlı Devleti bir tarım devleti olmasına rağmen buğday ve un ihtiyacını dışarıdan temin ediyordu. Üstelik bu sıkıntılar yalnızca başkent İstanbul'da kendini göstermemiş, ülkenin bütün şehirlerinde buğday ve un sıkıntısı yaşanmıştır.¹⁷⁹ İstanbul'un günlük 25.000 çuvallık un ihtiyacı varken, temin

¹⁷⁶ Erdemir, *a.g.e.*, s. 264-265.

¹⁷⁷ "Son Zafer", *Tanin*, 31 Mayıs 1331 (13 Haziran 1915).

¹⁷⁸ Erdemir, *a.g.e.*, s. 269-270.

¹⁷⁹ Erdemir, *a.g.e.*, s. 389-390.

edilen un 8.000çuvala kadar inmiştir. Bundan dolayı da piyasada fiyatlar artmıştır. Unun çuvalı ilk olarak 90 kuruş iken önce 140 kuruşa daha sonra da 300 kuruşa yükselmiştir.¹⁸⁰

Ekmek fiyatı seferberliğin ilanından önce 55 para iken 31 Temmuz 1330'da (13 Ağustos 1914) 65 paraya yükselmiştir. Fiyatlardaki bu artışın sebeplerinden biri de ordunun ihtiyacı olan bir takım ürünlere el koymasındı. Buğdayın yanı sıra tüccarların elindeki koyun, soğan, patates ve yağ gibi gıda maddelerinin %25'ine el konulmuştu.¹⁸¹

Çanakkale Savaşları döneminde bu sıkıntılar çok üst seviyeye çıkmıştır. Sadece un ve ekmek fiyatları yükselmemiş, bütün temel ihtiyaç mallarında da bir fiyat artışı meydana gelmiştir. Hatta devlet memurları bile ihtiyaçlarını karşılamakta sıkıntı çekmişlerdir. Ekonomik sıkıntıdan dolayı devlet kimi zaman maaşları ödemekte zorlanmıştır. Temel ihtiyaçlardan biri olan şeker fiyatlarının yükselişini de gazetelerde sıklıkla karşımıza çıkmıştır. Çanakkale Savaşları'nın başlamasıyla artmaya başlayan fiyatlar, Anadolu'nun da önemini büyük oranda arttırmıştır. Savaşla birlikte köylünün ürünleri değer kazanmış, yerli tarım ürünlerine rağbet artmıştır. Bu da köylüyü memnun etmiş, Anadolu'nun yetiştirdiği ürünler İstanbul'a sevk edilmiştir.¹⁸²

Osmanlı Devleti'nde artan fiyatlarla birlikte halk geçinmekte zorlanmıştır. Devlet bu konuda Almanya'dan borç para almayı düşünse de çareyi para basma yoluna gitmekte bulmuştur. Bu durum ise paranın değerinin düşmesine sebep olmuştur. Devlet iş gücünün zayıflığı ve üretimin azalması üzerine, durumun içinden çıkabilmek için bir takım tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin başında askere alınmayan kişilerin ziraata yönlendirilmesi gelmiş, bu sayede üretimin arttırılması düşünülmüştür. Aynı zamanda hükümet bu dönemde bir de Ziraiyye Kanunu çıkarmıştı. Bu kanunla on dört yaşını tamamlamış erkek veya kadınların ülke tarımına katkıda bulunması istenmiştir.¹⁸³

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte yayın hayatının akışı da değişmiştir. Hemen bütün dünyada gazete ve dergiler büyük harbi konu alan haberler yapmaya başlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın çok önemli bir cephesi olan Çanakkale Türk

¹⁸⁰ Zafer Toprak, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, Kaynak Yay., s. 127.

¹⁸¹ Toprak, *a.g.e.*, s. 128.

¹⁸² Erdemir, *a.g.e.*, s. 393-394.

¹⁸³ Erdemir, *a.g.e.*, s. 391-396.

kamuoyunun her an takip ettiği bir cephe olmuştur. Çanakkale’de kazanılan zaferin yankıları gazetelerde ve dergilerde yer alarak halkı büyük bir sevince boğmuştur.

Basın, savaşlarda genel olarak propaganda amaçlı olarak kullanılır. Propaganda da siyasi güç ve mücadelelerinin en önemli unsurlarından biridir. Karşı tarafı ikna etmenin ya da yönlendirme yaparak karşı tarafa müdahale etmenin etkili bir yoludur. I. Dünya Savaşı’nda ülke halkına, müttefik devletlerin halklarına, düşman devletlerin halklarına ve tarafsız ülke halklarına yönelik bir propaganda faaliyeti yürütülmüştür.¹⁸⁴ Bundan başka savaşmayı teşvik eden propagandalar da yapılmıştır. Her devlet kendi vatandaşlarına savaşın önemini vurgulayarak, yaşadığı toprakları yüceltmek için onları savaşa teşvik ediyordu. Propagandaların bir diğeri ise karşı tarafı psikolojik etki altına alarak ikna etme çabasıdır. Bu propaganda kendi savaşlarının aslında o topluma karşı değil, yönetime karşı olduğunu savunarak rakibi güçsüz ve desteksiz bırakma gayesi taşır. Diğer iki propagandadan biri karşı tarafa haklılığını duyurmak için yapılan devletlerarası propaganda, diğeri ise kara propagandadır. Karşı tarafa yapılan karalamalar ile o ülkeyi küçük düşürerek üstünlük sağlamaya çalışılır.¹⁸⁵

Çanakkale Savaşı’nda propaganda sık karşılaşılan bir faaliyetti. Gerek Türk basınında gerek ise dünya basınında Çanakkale Savaşları gazetelerin ilk sayfalarında yer alıyordu. Kimi zaman çıkan haberler insanları sevindirirse de kimi zaman üzmüştür.¹⁸⁶ İngilizler Çanakkale Boğazı’nın önüne asker yığarak kendi askerlerinin moralini yüksek tutmaya çalışmış, aynı taktikle Türk askerinin ise direncini kırmak istemişlerdir. Bu şekilde sürdürülen psikolojik savaş İngilizler Türk siperlerine attıkları broşürler ve beyannameler ile desteklemeye çalışmışlardır. Bu propaganda malzemeleri siperlere çoğu zaman uçaklarla ve balonlarla ulaştırılmıştır. Atılan beyannamelerde, İngilizlerin savaşlardaki asıl amacının Türkleri Alman tasallutundan kurtarmak ve Alman istilasını engellemek olduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda Türklerin teslim olmaları halinde rahatlarının temin edileceğini belirtilmiştir.¹⁸⁷ Yine Türk askerinin savaş azmini kırmak amacıyla esirlerin kaleminden çıkmış izlenimi veren yazılar hazırlamışlardır. Bu da

¹⁸⁴ Sıddık Çalık, “Çanakkale Savaşları’nda Osmanlı Devleti’nin Propaganda Faaliyetleri”, *100. Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu*, ATASE Yay., İstanbul, 2015, s. 425.

¹⁸⁵ Çalık, *a.g.m.*, s. 426.

¹⁸⁶ Yücel Özkaya, “Türk ve Dünya Basınında Çanakkale Savaşları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, say. 34, Ankara, 1998, s. 296-298.

¹⁸⁷ Yazıcı, *a.g.m.*, s. 210.

İngilizlerin yürüttüğü psikolojik savaşın bir başka veçhesini teşkil etmiştir. Bu şekildeki hazırlanmış yazılardan birinde şu sözler yer almıştır:

“Silah Arkadaşlarıma, Her nasılsa birkaç gün evvel İngilizlere esir düştüm. Görmekte olduğumuz muamele-i nazikane bizim orada zannettiğimizin bütün aksine olduğundan birkaç satırla bunu sizlere bildirmeye vicdanen bir borç addettim... Her biri ayrı ayrı hediyelerle taltif etti. Sigara paketleri, çay, reçel ve sair takdim ettiler. Yolda zabitan ve efrat beni bir kardeş gibi samimiyetle selamladılar. Ve nasıl memnun edeceklerini bilemiyorlardı. Nihayet İmroz Adası'na sevk olundum. Burada bizden pek çok arkadaş var. Hepsine yeni çamaşır elbise ve kundura verilmiş. Beşer beşer mahrutî çadırlara taksim edilmişler. Yatmak için insan başına üçer battaniye tevzi edilmiştir. İngilizler Osmanlılar hakkında hiçbir garaz beslemiyorlar, yalnız Almanların kurbanı olduğumuzu söylüyorlar...”¹⁸⁸

Osmanlı Devleti de bu propagandalara kayıtsız kalmamış uçaklarla veya siperlere beyannameler atarak karşılık vermiştir. Basının I. Dünya Savaşı'nda kamuoyuna yönelik önemli faaliyetleri vardır. Bu faaliyetlerin Çanakkale Savaşları'nın kazanılmasındaki rolü oldukça büyüktür. Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumu veya devletin asker ihtiyacı gibi konular halka hep basın aracılığıyla duyurulmuştur. Öte yandan İngilizlerin propaganda faaliyetlerinin Türk askerleri üzerinde herhangi bir olumsuz etkisi olmamış, aksine onların birlik ve beraberlik duygularını daha da perçinlemiştir.

4. ÇANAKKALE CEPHESİ'NE ASKER NAKLİ

Çanakkale Savaşları sırasında cepheye diğer cephelere nispetle daha fazla asker sevkıyatı gerçekleşmiştir. Bunun sebebi düşman ordusunun sürekli takviye edilmesi ve Çanakkale Cephesi'nde yaşanan kanlı savaşta binlerce askerin şehit düşmesiydi. Cephede yaşanan asker açığı yalnızca erlerden oluşmuyordu, onlara komutanlık yapan subaylardan şehit olanlar da olduğundan cepheye sürekli yeni subay nakli de gerekiyordu.¹⁸⁹

Seferberliğin başlamasıyla birlikte Başkomutanlık Vekâleti, kısa döneme tabi tutularak ihtiyacın karşılanması için subay yetiştirmek amacıyla kurulan talimgâhlara bir bildiri göndermiştir. Başlangıçta eğitimi çok sıkı olmayan bu okullara daha sonraki

¹⁸⁸ Yazıcı, a.g.m., s. 211.

¹⁸⁹ Erdemir, a.g.e., s. 223.

süreçte savaşın şiddetlenmesiyle sıkı bir eğitim uygulanmaya başlanmıştır. Daha sonra buralarda gece gündüz eğitim gören subaylar Çanakkale'ye gönderilmişlerdir.¹⁹⁰

Cephede savaşacak askerler dışında imam, saraç, nalbant gibi sanat sahiplerinin niteliklileri de sevk ve idarenin askeri memurluk istihdam politikası doğrultusunda cepheye gönderilmiştir. Din, vatan ve millet sevgisi ile cepheye koşan gönüllü askerlerin sayısı da her geçen gün artmıştır.¹⁹¹ Acemilikten kaynaklanan asker kayıplarının artması üzerine bir takım çareler düşünülmüştür. Bunun için bazı kurumların acemi er eğitimleri İstanbul'da yapılmaya başlanmıştır. Çanakkale Cephesi'nde Osmanlı vatandaşı olmayan Gayrimüslimlerin yanı sıra Alman erleri de yer almıştır.¹⁹² Enver Paşa 1915 yılında yaşanan Sarıkamış Faciası'ndan sonra cephelerdeki asker ihtiyacından dolayı asker alımıyla ilgili yeni bir çalışma başlatmıştır. Bu arada Liman Von Sanders, Çanakkale ile İzmir arasını teftiş etmiş ve olası bir savaş için hazırlıklar yapmıştır. Oluşturulması düşünülen yeni kuvvetlere asker alımı ile ilgili olarak da aşağıdaki genelge yayımlanmıştır:

“Bir er askerlik şubesinde askerlik kararı almış olursa olsun; izinli bulunması ihtiyata geçirilmiş olması veya mustahfaza götürülmesi hallerinde, barış ve seferde silah altına çağırıldığı anda, hangi asker alma dairesi ve şubesi bölgesi içindeyse o şubenin malı ve şubenin bağlı bulunduğu kolordunun tertip eri olacağını, böylece kolordularca, komutanları altındaki birliklerin sefer kadrolarını veya zayıatın kendi asker alma bölgelerinden, görecekları lüzum ve ihtiyaca göre ikmal yapabileceklerini, kolordu ve tümen komutanları ya da vekillerince, yalnız kendi asker alma bölgeleri içerisindeki eratin doğrudan doğruya emri altındaki birlik ve tesislere, lüzum göreceği oranda, tertip ve dağıtımını yapmakla kayıt ve kabul işlemlerine geçebileceğini, bir kolordu dairesinden diğerine veya deniz ve jandarma sınıflarıyla kolordulara bağlı bulunmayan birlik müesseselerle VII. Kolordu, Hicaz ve Asir tümenleri ihtiyacı için herhangi bir kolordu veya tümen asker alma bölgesinden, er, tertip ve yollanmasının barış ve seferde olsun ilgili makamlarca yapabileceğini, yetki ve tertip dışında er kabul ve kullanacaklar hakkında cezai işlerin uygulanacağı hükme bağlamıştı.”¹⁹³

¹⁹⁰ Çöklü, a.g.e., s. 98-99.

¹⁹¹ Erdemir, a.g.e., s. 226-227.

¹⁹² Erdemir, a.g.e., s. 227-228.

¹⁹³ Çöklü, a.g.e., s. 98.

Çanakkale Cephesi'nde savaşın yükünü V. Ordu yüklenecekti. Bu ordunun kurulmasına Çanakkale Deniz Savaşları'ndan sonra karar verilmişti. Ordu komutanlığı Liman Von Sanders'te idi. Yapılan hazırlıklardan sonra cepheye asker kaydırma işlemi gerçekleşti. Cepheye ilk olarak usta ve eğitimli birlikler sevk edildi. Fakat bunlar farklı fırkalardan seçildi. Genellikle piyade fırkasında üçer taburlu, üç piyade alayı, bir makineli tüfek bölüğü, iki taburlu bir sahra topçu alayı bir süvari, bir sıhhiye bölüğü vardı. Toplam kuvveti ise on, on iki bin civarındaydı. Ordunun en donanımlı birlikleri İstanbul'da yer almaktaydı. Çanakkale Cephesi İstanbul'a yakındı. Çanakkale'de görev alacak olan askerlerin İstanbul'da daha iyi eğitim almış olmaları düşünülüyordu.¹⁹⁴

5. SAVAŞ YILLARINDA EĞİTİM VE ÖĞRETİM

1912-1913 tarihleri arasında yapılan Balkan Savaşları Osmanlı Devleti için felaket olmuş ve Rumeli topraklarında büyük kayıplar yaşanmıştır. Bu yenilgiler üzerine Osmanlı Devleti bu savaşlarda alınan yenilgilerin sebeplerini araştırmak için bir takım çalışmalar yapmıştır. Dönemin aydınları yenilgilerin sebepleri üzerinde kafa yormuş ve öz eleştiriler yapılarak devletin ve ordunun zayıf tarafları tespit edilmeye çalışılmıştır. Balkan Savaşları'ndaki yenilgi ile Osmanlı Devleti'nin eğitim uygulamaları arasında ilişkiler dahi kurulmuştur. Mağlubiyeti Osmanlı toplumunun eğitim alanındaki yetersizliğine bağlayan aydınlar olmuştur. Bunlar, Bismark'ın yıllar önce, Alman birliği kurulurken kazanılan 1866 ve 1870 zaferlerini Alman ilkökul öğretmenlerine mal eden sözünü dile getirmişlerdir. Nitekim Bulgarlar ve diğer Balkan ulusları da başarılarını askeri sebeplerden çok 318 öğretmene ve eğitim sistemlerinin üstünlüğüne bağlamışlardır. Osmanlıların yenilgisinin de öğretmenlerinin ve eğitim sistemlerinin yetersizliğinden kaynaklandığını dile getirmişlerdir.¹⁹⁵

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için yenileşme hareketlerinin yoğun olduğu bir dönemdir. Bu yenileşme hareketlerinden biri de eğitim sahasında yapılan çalışmalardır. Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı toplumu için çok büyük bir felaket oldu. XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısında yetişen eğitimli genç nesil yüzyılın sonuna doğru yaşanacak savaşlarda sürekli kan kaybedecekti. Üstelik memleketin eğitim kadrosu olan

¹⁹⁴ Çöklü, *a.g.e.*, s. 99-100.

¹⁹⁵ Celal Mat, "Türk Romanında Çanakkale Muharebeleri ve Çanakkale Muharebelerini Konu Alan Romanların Eğitime Etkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 2006, s. 328.

öğretmenlerin savaşlarda yer alarak şehit olmaları eğitimde ciddi aksamaları beraberinde getirecekti. Savaş sebebiyle eğitim ve öğretim arzu edilen seviyede yapılamayacak, hatta bazen durma noktasına gelecekti.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında halk yaşanan olumsuzluklardan bir hayli etkilendiği için öğretmenlere oldukça büyük bir iş düşmüştür. Bu anlamda öncelikle halkın direnme gücünü artırmak için görev yapmışlardır. İstanbul'da çıkan "Muallim" dergisi Nisan 1918'de yayımladığı bir yazıda, öğretmenlerin toplum içindeki görevlerini ele almıştır. Dergi, hükümetin iç borçlanmaya gittiğini, bunun başarılı olabilmesi için de öğretmenlere önemli görevler düştüğünü söylemiştir. *"Değil yalnız bugünkü küçük ve genç nesli, hatta ergin nesli de terbiye vazifesi ile görevli olan muallimler, iktisat ve maliye meselelerinde talebesini ve çevrelerini aydınlatmak zorundadırlar. İç borçlanma girişimi bir sınavdır ki, bunda göstereceğimiz başarıyla 'millî uyanışımızın' gerçeğini dost ve düşman bütün âleme kanıtlayacağız. Her memlekette halkın aydınlatılmasına ihtiyaç gösteren böyle önemli ve hayatî meselelerde muallimler aydınlatıcılık görevini yapmışlardır. Bütün muallimlerimizin bu borçlanmanın önemini, sağlayacağı büyük yararları, talebelere, halka anlatarak bu iktisat sınavında milletin ve hükümetin başarılı olması için bütün güçleriyle çalışacaklarına şüphe yoktur."*¹⁹⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın öğretmenlik mesleğine geçişle ilgili birtakım sonuçları olmuştur. Savaşta sakat kalıp bu sebeple emekliye ayrılan subaylara, isterlerse öğretmenlik yapabilme imkânı sağlanmıştır. Fakat öğretmenlik yapmalarına engel teşkil edecek bir bedeni kusurlarının olmaması istenmiştir. Diplomalarının düzeyine göre ilk veya orta dereceli okullara öğretmen olarak atanmaları imkânı getirilmiştir. Savaşta gazi olanlar hem emekli maaşını, hem atandıkları öğretmenlik kadrosunun maaşını alacaklardı. Bu emekli subayları mesleğe hazırlamak için her yıl yaz tatilinde, illerde meslek bilgilerini tamamlayacakları kurslar açılacaktı.¹⁹⁷

Devlet bu uygulama ile eğitim ordusunda yaşadığı kaybı az da olsa gidermek istemiştir. Aslında Birinci Dünya Savaşı'na ve özellikle de Çanakkale Savaşlarına Öğretmen Okulu'ndan öğrenci ve öğretmen alınmamasına (Çapa Öğretmen Okulu gibi bazı istisnaları olmakla beraber) özel hassasiyet gösterilmiştir.¹⁹⁸Bütün bunlara rağmen,

¹⁹⁶ Mat, a.g.t, s. 318.

¹⁹⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yay., Ankara, 2005, s. 264-269.

¹⁹⁸ İsmail Çolak, *Çanakkale'nin Kahraman Mekteplileri*, Lamure Yay., İstanbul, 2006, s. 15.

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı toplumunun eğitim hayatında yıkıcı bir etki göstermiştir. Özellikle Çanakkale Cephesi'nin açılmasından sonra eğitim ciddi anlamda sekteye uğramıştır. Çünkü kanuni zorunluluk olmasa da öğretmenler ve öğrenciler vatansever duygularla, gönüllü olarak cepheye gelmiş ve savaşmışlardır. Savaşa katılanların çoğunun şehit olması ise eğitimde büyük bir açığa sebep olmuştur.¹⁹⁹

İşgallerin etkisi okullara da yansımıştır. Seferberliğin başlamasıyla birlikte Harbiye Teşkilatı'nın kullandığı mekanlar yetersiz kalmış, buna bağlı olarak okullar; hastane, karargah merkezi, talimgah gibi çok amaçlı olarak kullanıma açılmıştır. Karargah sayısının yetersizliği dolayısıyla Harbiye Nazırı Enver Paşa, meclise bir öneri sunarak, okulların tatil döneminde, asker alımı için askeriye tahsis edilmesini istemiştir. Enver Paşa'nın bu önerisi kabul görmüş ve bir çok okul askeri karargaha ve hastaneye çevrilmiştir. İşgaller sırasında yaralıların tedavisi için hastaneye çevrilen okullarda bir takım sorunlar da yaşanmıştır. Mesela; 19 Aralık 1915 tarihinde Galatasaray Lisesi sağlık teftişinden geçirilmiş ve teftiş sonucunda hazırlanan raporda şunlar söylenmiştir: *“Bu defa Galatasaray Sultanisi hakkında icra olunan teftişat-ı sıhhiye de mektebin 430'u leylî ve 260'ı nehari olmak üzere 690 talebesi olup bunlardan yatılı olan 430 öğrenci sekiz yatakhane de taksim olunmuş ise de yatakhanelerin mevcuda nazaran gayet dar bulunması cihetiyle adeta aralarından geçmek gayr-i mümkün bir hale geldiği müşahede kılınmıştır... Sıhhsiz bulunan 430 öğrenciden 3'te 1'i ayrılarak bunlar için birkaç odanın tedariki sıhhi gereklilikten bulunduğu 50 belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen yazıda Hilal-i Ahmer tarafından Galatasaray Sultanisine getirilen dört yüz raddesindeki yaralı gazi askerlerin emr-i tedavisine iki tabip tahsis edilmiş olduğu cihetle mektebe ulaştırıldıkları andan itibaren geçen 36 saat zarfında ancak 60 kadarının yaraları tedavi edilip diğerlerine bakılmadığından taaffünden koğuşlara girilemediği... Mektep bütçesinin müsait olmadığı ve bu sabah saat yedi buçukta vefat eden bir askerinin kaldırılması için üç kere Hilal-i Ahmer'e müracaat edildiği halde henüz bir teşebbüste bulunulduğu mektebmezkur müdüriyetinden bildirilmiştir. Yaralıların ne suretle...ilecek gereğinin serian ifa ve inba buyrulması...”*²⁰⁰ istenmiştir.

¹⁹⁹ Mat, a.g.t, s. 319.

²⁰⁰ BOA, MF. MKT. 1208-40.

Galatasaray Lisesi ile ilgili sıkıntılar bununla da kalmamış, Maarif Nezareti tarafından Harbiye Nezaretine sorunlarla ilgili bir yazı gönderilmiştir. “...görülen lüzum üzerine ahiren Hilal-i Ahmer hastanesi halini alan Galatasaray Sultani Mektebi binası dahilinde şimdiye kadar yaralı 400 nefer yerleştirildiği gibi hastane mevcudunun 1000’e erişmesi için vaki olan talep üzerine binanın sol ve orta tarafındaki okuma salonlarının dahi tahliye olunduğu ve mektebin hastane haline dönüşen bölümü diğer bölümden tahta perdelerle ayrıldı... binanın sağ tarafı ile ortası hastane kısmından olabildiği kadar ayrıldığı beyanıyla işbu sağ taraf ile orta kısmında bir sınıf-ı iptidaiye öğrencilerinin eğitimine devam ve bütün sınıfların yıl sonu sınavlarının icra olunması hususu mektep mezkur müdürlüğünden alınan tezkerede işar kılınmış... başkaca yaralı gönderilmemesinin Hilal-i Ahmer Cemiyeti merkez-i umumiyesine tebliği...”²⁰¹

Bu yazıda yaralı askerlerin hâlâ hastane olarak kullanılan Galatasaray Lisesi’ne gönderilmesinden dolayı, okulda zaten sınırlı bir alanda devam eden eğitim ve öğretimin aksadığı bundan dolayı okula daha fazla yaralı gönderilmemesi istenmiştir. Bu duruma çözüm olarak da Maarif Nezareti Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne şöyle bir yazı göndermiştir: “Cemiyet-i Aliyelerince hastane haline getirilmiş olan Galatasaray Mektebi Sultanisinde hastaların adedi gittikçe azalmakta ve yeniden de hasta gelmekte olduğu ve hala mevcut olup dört beşi bir koğuş işgal eden hastalar bir araya toplanacak olursa hastane olan kısımdan bir kaç koğuşun tahliyesine ve bu suretle mektebe her gün müracaat ettikleri halde yer olmamak bahanesiyle kabulleri cihetine gidilemeyen eski öğrencilerden 150 efendinin de kabulüne imkan hasıl olacağı anlaşılmış ve bu yüzden talebenin nimet-i tahsilden mahrum bırakılmasının da uygun görülemeyeceği derkar bulunmuş olduğundan hiç olmazsa yazılmış olduğu gibi 150 efendinin kayıtlarının yenilenmesine dair muamele ifa ettirmek üzere hastane cihetindeki üst kattaki iki koğuşun orta katta dört derslane ve alt kattan da iki yemekhanenin serian tahliyesiyle mektep idaresine teslimi...”²⁰² Görüldüğü üzere sorunun yine aynı kurum içinde aşılmasına çalışılmıştır.

Okulların hastaneye çevrilmesi beraberinde farklı sıkıntılar da getirmiştir. Askeri amaçlarla kullanılan okullarda birçok okul eşyası kırılıp dökülmüştür. Bu zarar Maarif

²⁰¹ ATASE, Kls. 2418, Dos. 25, Fih. 3-25.

²⁰² Kızılay Arşivi, 23/335.

Nezareti tarafından İstanbul Maarif Müdüriyeti'ne bildirilmiştir.²⁰³ Aynı yazıda okulların ihtiyaç oldukça, geleneksel muameleden kaçınarak ve okullardaki eğitimcilerin görüşleri de alınarak askeri amaçlı olarak kullanılacağı belirtilmiştir. Bu sırada okul eşyalarının zarar gördüğü belgelere de yansımıştır. 14 Haziran 1915 tarihli bir belgede Şehit Muhtar Bey Kız Okulu'nda okul eşyalarının bir odaya kapatılarak üstüne mühür vurulmasına ve oda kapısına okul eşyası içerdiği yazılmasına rağmen, kapının askerler tarafından kırıldığı ve içerideki eşyaların alındığı belirtilmiştir.²⁰⁴

Eğitime belirgin anlamda önem verilen Osmanlı toplumunda Çanakkale Savaşlarının okullara etkisi büyük olmuştur. Eğitimdeki aksama özellikle savaşa gönüllü olarak öğretmen ve öğrencilerin katılımıyla ortaya çıkmıştır. Cepheye gönüllü olarak giden öğretmen ve öğrencilerin geri dönmemesiyle de büyük bir öğretmen açığı yaşanmıştır. Elbette eğitimi olumsuz etkileyen bu davranışta öğretmen ve öğrencilerin sahip olduğu milli şuurunun etkisi büyüktür. Yine de savaş genç nüfusu hızla eritmiş, eğitilmiş insanları azaltmış ve devletin eğitim, bilim kültür ve sair ictimai sahalara yönelmesini büyük oranda engellemiştir.

5.1. Çanakkale Savaşlarında Öğretmenler ve Öğrenciler

Çanakkale Savaşları sırasında Osmanlı Devleti birçok şehit vermiştir. Şehitler arasında eğitim görmüş, okur-yazar ve aydın binlerce insanın bulunması, ülkenin sosyal durumunu olumsuz etkilemiştir. Binlerce Harbiyeli, Mülkiyeli, öğretmen, tıp öğrencisi, aydın ve eğitilmiş insan Çanakkale'de kaybedilmiştir. Savaşın insansız kazanılamayacağı bir gerçektir. Ancak bir milletin kolay yetiştirmediği eğitilmiş insanlarını kaybetmesi sadece savaş yılları için değil sonrası için de bir kayıp demektir.

28 Temmuz 1914 tarihinde yayımlanan bir yazıda muallimlerin cami ve mescit gibi kutsal mekanlarda, seferberlik için yapmaları gerekenler açıklamış, "*İslam'ın ve hükümet-i Osmaniye'nin temin-i beka ve selameti*" için öğretmenlerin ve din görevlilerinin hazırlanan liste çerçevesinde halkı savaşa hazırlamaları ve seferberliğe teşvik edip cesaretlenmeleri istenmiştir.²⁰⁵ Eli silah tutan her ferdin savaşa hazırlanması

²⁰³ BOA, MF İMF, 36-43/2.

²⁰⁴ BOA, MF İMF, 79-75.

²⁰⁵ BOA, MF. MKT. 1200-I, (7 M 1332), lef 2.

gerektiği önemle vurgulanmıştır.²⁰⁶ Harbiye Nazırına göre orduda disiplin şarttı. Ayrıca topluma askeri talim ve terbiye duyguların aşılması gerekiyordu. Fakat bunlar kısa sürede halledilecek işler değildi. Bu disiplinin insanlara mekteplerde, evde ve kutsal mekanlarda kazandırılması şarttı. Her vatandaş sahip olduğu vatan duygusu ile savaş çağrısına hazır olmalıydı. Enver Paşa tarafından hazırlanan ve yayımlanan yazıda durumun hassasiyeti belirtilmiş ve bu hususta gerekli özenin gösterilmesi rica edilmiştir. Yayımlanan listede:

- Öncelikle bütün gençlerin beden terbiyesi ile yetiştirilip çevik, kuvvetli ve her zorluğu aşacak dirence sahip olması,
- Ata binmek ve at beslemek gibi milletin merakı olan spor ve uğraşların çocuklara sevdirmesi, öğretilmesi,
- Kılıç, tüfek ve revolver gibi silahları kullanmanın ve nişancılığın öğretilmesi,
- Yukarıda belirtilen askeri ve bedeni tecrübeleri kazanabilmek için güç derneklerine üye olunması,
- Seferberlik için önemli olan hızlı hareket yeteneğinin kazandırılması ve savaşa her koşulda hazır olunması,
- Milletin fedakarlık şuuruna sahip olarak, canı ve malı ile orduya yardım etmesi gerektiği bilincinin vurgulanması²⁰⁷ istenmiştir.

Toplumun seferberliğe hazır duruma getirmek için yayınlanan bu bildiri maarif teşkilatı vasıtasıyla ülkenin her tarafına ulaştırılmıştır. Bildirinin öğretmenler ve vaizler vasıtasıyla halka aktarılması istenmiştir. Harbiye Nezareti'nin taleplerini içeren bu maddeler bütün maarif müdürlüklerine gönderilmiş ve okullarda öğretmenlere dağıtılmıştır.²⁰⁸

12 Mayıs 1914 yılında savaşa girilmesiyle birlikte Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu Muvakkatı (Geçici Askeri Yükümlülükler Kanunu) yürürlüğe girmiştir. Bu kanunda yer alan 42. Maddede kısa dönem askerlikten kimlerin yararlanacağı belirtilmiştir. Kanunla

²⁰⁶ Selçuk, "Çanakkale Muharebeleri'nin Osmanlı Eğitimine Etkileri", *100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2015, s. 464.

²⁰⁷ Selçuk, *a.g.m.*, s. 465.

²⁰⁸ BOA, *MF. MKT.* 1200-1, (1332 N 7), lef 3. BOA, *MF. MKT.* 1200-1, (1332 N 7), lef 9.

birlikte öğretmenlerin, mezunların ve liselerin son iki sınıfına gelmiş olan öğrencilerin silahaltına alınacakları belirtilmiştir.

Savaş öncesinde ve savaş yıllarında öğretmenlerin askerliklerinin kısa dönem olarak düşünülmesi eğitime verilen önemi göstermiş ve öğretmene duyulan ihtiyacı ifade etmiştir. Kanunda askerlik zamanı gelen öğretmenlerin askere çağrıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, özellikle Çanakkale Cephesi'nin stratejik ve hayati öneminden dolayı birçok öğretmen adayı ve öğretmen gönüllü olarak cepheye yazılmıştır. Maarif Nezareti, eğitimin aksamaması için Birinci Dünya Savaşı'nın başında öğretmen okullarındaki öğrencilerin askere alınmamasını istemiştir. Ancak daha sonraki süreçte bu durum değişmiştir.²⁰⁹ O yıllarda öğretmen yetiştirilen kurumların sayısı da oldukça azdı. Örneğin, Darülmüallimin-i Aliyye'nin, Maarif Nezareti'ne gönderdiği 6 Cemazeyilevvel 1331 (19 Nisan 1915) tarihli yazıda okulun kısm-ı iptidaiyesinin durumu şöyle belirtilmiştir: *“Birinci sınıf 56, İkinci sınıf 75, Üçüncü sınıf 37, Dördüncü sınıf 76, Toplam 244. 1300 (1884) doğumlu olmaları nedeniyle askerlik hizmetine alınanlar 15, hava değişimi ve başka nedenlerle izinli olarak memleketlerinde bulunanlar 8, Sonuç olarak öğrenim görenlerin sayısı 221.”*²¹⁰

Belgelerden, öğretmen ve öğretmen adaylarının da diğer gençler gibi askerliğe çağrıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle Çanakkale Cephesi'nde kara savaşlarının başladığı tarihte ve 6-7 Ağustos 1915 tarihinde öğretmenlerin de askere çağrıldığı görülür.²¹¹

1915 yılında Harbiye Nezareti'nin Darülmüallimin mezunlarına ilişkin bir istatistik çıkardığı görülmektedir. Bu istatistiğe göre askere celp olunan 295 Darülmüallimin mezunu bulunmaktadır. Bunların askerlik durumları ise şöyledir: *“Hali hazırda mektepte mevcut 148, ağır topçu 14, süvari 4, nakliye 24, sahra topçusu 12, mürettep bölük olarak ordulara 35, telgrafa 3, istihkâma 2, imtihanda muvaffak olamayıp kıtaata ayrılanlar toplam 239 kişidir. Ayrıca celp olup da “ihraç ve terhis olanlar” 46'dır. Bunların 42'si “heyet-i sıhhiyece raporlu bulunanlar”, 1'i “Darülmüallimîn müdürü”, 1'i “Birliğinden”, 2'si “muhacir” olduğundan askerlikten ihraç ve terhis edilmiştir.”*²¹²

²⁰⁹ Uygun, a.g.m., s. 55.

²¹⁰ Uygun, a.g.e., s. 56.

²¹¹ Uygun, a.g.m., s. 55-56.

²¹² ATASE, 230-574-001-024.

Çanakkale Savaşları'nın devam ettiği sırada 18 Ağustos 1331 (31 Ağustos 1915) tarihinde Maarif-i Umumiye Nazırı Şükrü Bey'in Başkumandan Enver Paşa'ya yazdığı "muallimlerin hizmet-i askeriyeleri hakkındaki" bir belgenin içeriğinden hareketle şu bilgilere ulaşılabilir.²¹³

- Seferberlik ilanıyla birlikte öğretmenler de askerlik vazifesine çağırılmıştır.
- Askere çağrılan öğretmenlerin boşluğu, göçmen veya askerliğe elverişli olmayıp öğretmenlik yapabileceklerin okullara öğretmen olarak atanması ile doldurulmaya çalışılmıştır,
 - Nitelik bakımından yeterli olmayan kimselerin geçici de olsa okullara atanmasının sebebi, okulların eğitim-öğretime tamamen kapanmasını engellemek içindi. Yine de öğretmensizlik yüzünden birçok okul kapanmak durumunda kalmıştır.
 - 1915 yılına kadar öğretmenler askerlik hizmetinden muaf tutulmaya çalışılmış, ancak bu tarihten sonra öğretmenler de askerlik hizmetine çağırılmıştır.
 - İş başındaki sınırlı sayıdaki öğretmenin askere alınması halinde büyük zorluklarla açık tutulan okullarda kapanma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır.
 - Okullarda çocukların maddî ve manevî yönden geliştirilebilmesi için verimli öğretmenlerin yetiştirilmesi gereklidir.
 - Öğrencilerin fikren ve bedenen güçlü yetiştirilebilmeleri için ilkokul öğretmenlerinin ve onları yetiştiren Muallim Mektepleri öğretmenlerinin görevlerine devamlılıklarının hayati önem taşıdığı vurgulanmıştır.
 - Muallim Mektepleri öğretmenlerin askerlikten muaf tutulmaları istendiği gibi İdadî ve Sultan-i Mekteplerinin ilkokul kısımlarında görev yapan öğretmenlerin de askerliklerinin tecilleri istenmiştir. Bununla birlikte İdadî ve Sultani'lerden de askere öğretmenler alınmış ancak savaşın şiddeti dolayısıyla bu konuda sessiz kalındığı anlaşılmaktadır.
 - Öğretmen olmalarına rağmen 1309 (1893) ve daha önceki doğumluların bir şekilde silah altına alındıkları görülmüş ve bunların da terhis edilmesi istenmiştir.²¹⁴

Savaş yıllarında öğretmenlik görevine devam edenler ve Darülmualimin mezunu öğretmen adaylarının askerlik durumlarıyla ilgili birçok yazışma yapılmıştır. Bu

²¹³ ATASE, 230-574-001-070.

²¹⁴ Uygun, *a.g.m.*, s. 56.

yazışmalarda askerlikten tecil istenmiş ve bu istekler Harbiye Nezareti tarafından yerine getirilmeye çalışılmıştır. Fakat savaşın gidişine göre asker ihtiyacını tamamlamak için bu talebin yerine getirilemediği zamanlar da olmuştur. Bu durum Genel Kurmay arşivlerinden gözlemlenebilmektedir.²¹⁵

Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının askerlikten tecil istekleri 1915 Temmuz'undan itibaren kısmen dikkate alınmıştır. Öğretmenlerden 22 yaş ve üstü olanların tecili kabul olmakla birlikte, 20 ve 21 yaşında olanların tecilinin yapılmadığı görülmektedir. Bunun sebebi ise, Balkan Savaşları'nda alınan yenilginin tekrarlanmaması için cephede ihtiyaç duyulan dinamik ve kuvvetli insan gücüdür.²¹⁶ Anlaşılan o ki tecili istenen öğretmenler arasında en çok ilköğretmenleri tercih edilmiştir. Bu tercihin ilköğretimin öneminden kaynaklandığı aşikardır. Çünkü gelecekte iyi yetişmiş genç nesillere ihtiyaç vardı.

Maarif Nezareti 1914-1915 yeni eğitim-öğretim döneminde o günkü zor şartlar altında özellikle kimsesiz çocukların beslenme sorununa el attı. Devlet, kimsesiz çocukları kaderine terk etmemek için gıda depolama işine girişmişti. Maarif teşkilatı da aynı tarihlerde yatılı okullarda kalan öğrenciler için bazı tedbirler aldığını açıkladı. Gerçi ekmeğin üretimi ve dağıtımını hükümetin kontrolü altında yapıyordu. Fakat yaşanan iktisadi sıkıntı sebebi ile halk bazen fırınlarda ekmek bulamıyordu. Aynı şekilde yatılı okulların ekmek ihtiyacının karşılanmasında da problem olabiliyordu.²¹⁷

İstanbul Galata'da, Beyoğlu'nda, Kadıköy'de, Nişantaşı'nda ve daha başka birçok yerdeki okullarda kayıtlı yatılı öğrencilerin aç kalmaması için Maarif Nezareti 4 Ekim 1915 tarihinde konuyu Harbiye Nezareti'ne bildirmiş ve fırınlara okulların ihtiyacı kadar fazladan un verilmesini talep etmiştir.²¹⁸ Harbiye Nezareti ise bu konuda gerekli işlemleri yapacağını ifade etmiştir.²¹⁹ 17 Ekim tarihinde Maarif Nezareti bu sefer okulların isimlerini ve buldukları mahalleri de liste halinde göndermiş ve ekmek talebini yenilemiştir.²²⁰ Bu istek üzerine 30 Ekim'de verilen cevapta Beyoğlu, Kadıköy, Beyazıt,

²¹⁵ ATASE, 2030-574-001-078; ATASE, 2030-574-001-67.

²¹⁶ Sabah, *a.g.m.*, s. 84.

²¹⁷ Selçuk, *a.g.m.*, s. 467.

²¹⁸ BOA, *MF. MKT.* 1212-49, (25 Za 1333), lef 2.

²¹⁹ BOA, *MF. MKT.* 1212-49, (25 Za 1333), lef 3.

²²⁰ BOA, *MF. MKT.* 1212-49, (25 Za 1333), lef 4.

Fatih ve Üsküdar Belediyelerine gerekli talimatların verildiği, lazım gelen yardım ve kolaylığın gösterileceği, herhangi bir arbeye yaşandığı takdirde ise zabitanın müdahale edip yardımcı olacağı ifade edilmiştir.²²¹ Okullara yakın olan belediyeler konu hakkında bilgilendirilerek, okulların ekmek ihtiyacını en yakın mahaldeki fırınlardan temin etmeleri kararlaştırılmıştır. Fakat Maarif Nezareti'nin tüm uyarılarına ve gayretlerine rağmen fırınlara sınırlı miktarda un verildiğinden bazı okullardaki öğrenciler yine aç kalmıştır. Bu aksaklıkların giderilmesi için Maarif Nezareti tekrar devreye girmiş ve bir çuval fazladan un verilerek bu açığın tamamlanmasını istemiştir.²²²

Cephe gerisinde milli duygularla yetişmiş idealist bir gençlik vardı. Bu gençliğin devlet için, millet için farklı sahalarda göstereceği başarı, savaş meydanlarında gösterilen başarı kadar önemliydi. Bu yüzden askere alınan öğretmen ve öğretmen adaylarının sayısı azdır.²²³ Osmanlı Devleti'nde yetişmiş ve yetişmekte olan öğretmen sayısı zaten yeterli değildi. Özellikle savaşların yaşandığı XX. yüzyıl başlarında öğretmen açığı had safhaya ulaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, sadece Aydın vilayetinde 2000 öğretmen açığının bulunduğu anlaşılmaktadır.²²⁴

Tüccarzade İbrahim Hilmi “Balkan Harbini Niçin Kaybettik?” adlı eserinde ilkökul öğretmenlerine vurgu yapmıştır. Ona göre, vatanın muhafazası ve istiklâli için eğitim ve öğretim, bilhassa ilk eğitim ve öğretim ordu kadar gereklidir. Bunun için de ilkökul öğretmenlerine büyük görevler düşmektedir.²²⁵ İbrahim Hilmi gibi fikir adamlarının etkisiyle Osmanlı aydınları da çökmekte olan devleti eğitim ve öğretmenlerin kurtaracağı şeklinde bir görüş benimsemişlerdir.²²⁶

Savaş sadece aktif görevdeki öğretmenleri değil, öğretmen yetiştiren kurumları da olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı yıllarında ekonominin bozulmasıyla birlikte öğretmen maaşları düşmüştür. Öğretmen okullarına yeterli miktarda öğrenci alınamaması yeni öğretmenlerin yetiştirilememesine de sebep olmuştur. Bunun yanı sıra mevcut öğrencilerin de askere gitmesi, bu okulların büsbütün öğrencisiz kalmasına yol

²²¹ BOA, *MF. MKT.* 1212-49, (25 Za 1333), lef 5.

²²² BOA, *MF. MKT.* 1212-49, (25 Za 1333), lef 6.

²²³ ATASE, 2030-574-001-67.

²²⁴ Uygun, *a.g.m.*, s. 57-58.

²²⁵ İbrahim Hilmi Tüccarzâde, *Balkan Harbi'ni Niçin Kaybettik?* Yayına Hazırlayan, M. Yıldız ve H. Akyol, İz Yay., İstanbul, 2012, s. 84.

²²⁶ Akyüz, *a.g.e.*, s. 263-265.

açmıştır. Ayrıca taşra öğretmen okulları bina ve ders araç gereçleri yönünden geliştirilememiş, bu okullardaki eğitim-öğretimin kalitesi önemli ölçüde düşmüştür.²²⁷

Çanakkale Savaşları milli şuuru ve vatanseverlik duygularını artırmıştır. Cephede bulunan bazı öğretmenler vatani savunma görevlerinin yanı sıra cephe gerisinde milli ve vatani duyguları buradaki insanlara aktarmakta öncülük etmişlerdir. “Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları” adlı çalışmasında Ömer Çakır şöyle bir anekdot aktarmıştır. Çanakkale Sultanisi öğrencilerinden olan Seyfullah, annesine yazdığı bir mektupta: “*Bugün Türkçe hocamız sınıfa geldi, ama çok kalmadı, bize veda etti. Bize: Zamanı gelince cephede yapılacak vatan hizmetinin mektepte yapılan hizmetten kutsî olduğunu söyledi*”. Bu anlayışla Çanakkale’den olsun İstanbul’dan olsun cepheye birçok öğretmen gitmiştir.²²⁸

Savaşın olduğu yıllarda öğretmenler ve öğrenciler birbirlerini savaşa motive eden konuşmalarla cesaretlendirmiş ve birbirlerinin vatanseverlik duygularını geliştirmişlerdir. Bu konuda İstanbul Vefa Lisesi’nde Fransızca öğretmeni olarak çalışan Ahmet Rıfki Bey’e, ilk dersinde kendisini ölü sessizliği ile karşılayan öğrencilerinin söylemiş olduğu sözler güzel bir örnektir: “*Muallim Bey, mektebimizde ve mahallemizde eli ayağı tutan ağabeylerimiz Çanakkale’ye gönüllü gittiler. Siz ise, hâlâ buradasınız! Biz de gitmek isteriz, ama yaşımız tutmuyor...*” Ahmet Rıfki bu tepki üzerine, mektepten ayrılarak cephede kadro açığı olan subay kadrosunu tamamlamak üzere cepheye gitmiş ve şehit düşmüştür.²²⁹

Genel olarak baktığımızda savaşların eğitim ve öğretime yansımaları olumsuz olmuştur. Çünkü savaş yıllarında daha öncede belirttiğimiz gibi birçok okul öğretmensizlikten kapanmak zorunda kalmıştır. Kapanmayan okulların da eğitim düzeni bozulmuştur. Çünkü savaş yıllarında cepheye giden öğretmenlerden dolayı ciddi bir öğretmen açığı olmuş, birçok öğretmen de cephede şehit düşmüştür. Öğretmen açığı farklı şekillerde karşılanmak istense de istenilen nitelikte öğretmen bulunması çok zor olmuştur. Fakat toplumun genel manada eğitimi açısından baktığımızda Çanakkale

²²⁷ Uygun, *a.g.m.*, s. 60-63.

²²⁸ Ömer Çakır, *Türk Harp Edebiyat’ında Çanakkale Mektupları*, Akçağ Yay., Ankara, 2009, s. 49.

²²⁹ Vehbi Vakkasoğlu, *Çanakkale’de Şahlananlar*, Nesil Yay., İstanbul, 2014, s. 99-102.

Savaşlarının milli şuurun canlandırılmasına ve vatansever bir toplum yetiştirilmesine önemli katkılar sağladığını söyleyebiliriz.

5.1.1. Lise Öğrencileri

Harbin başlamasıyla birlikte Osmanlı eğitim hayatında bir duraklama başlamıştı. Ancak milli şuurun uyandırılması gerekiyordu ve bu hususta da en büyük vazife öğretmenlere düşüyordu. Vatanseverlik duygusu ile yaşlı, genç, kadın, çocuk, bütün millet teşkilatlanarak vatan için çalışmalara başladı. Konferanslar ve mitingler yapıldı, basın faaliyetleri yürütüldü. Savaş zamanı ortaya çıkan ve gençlerin bir araya gelmesiyle oluşan dernekler vardı. Bu derneklerdeki gençler, askeri eğitim alma, kamplara katılma, ülke ve dünya sorunları üzerine konferans ve konuşmalara gitme gibi bir dizi askeri ve ictimai faaliyetlere katılıyorlardı. Bu eğitimlerden belli aşamaları geçenler, askere alındıklarında acemi bir er olarak değil, eğitilmiş birer asker olarak kabul ediliyorlar ve askerliğe “onbaşı” rütbesiyle başlıyorlardı.²³⁰

I. Dünya Savaşı boyunca üç milyona yakın nüfus silah altına alınmıştı. Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu’na en çok tabi tutulan kesim, yaşları 20 ile 27 arası olan genç nüfustu.²³¹ Savaşın yükünü büyük çoğunlukla bu kesimin çektiği söylenebilir. Hatta okullarda askerlik çağına gelen mezuniyet aşamasındaki öğrencilerin çoğunun da askerliğe alındığı görülmüştür. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı’na girince cephelere yardım göndermek amacıyla da belli dernekler kurulmuştur. Bu dernekler savaş yıllarında aktif olarak çalışmışlardır. Yaşı tutanlar savaşa katılmış, cephe gerisinde kalan esnaf ve kadınlar da bu dernekler üzerinden cepheyi destekleyecek faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu sıradaki en önemli hizmetlerden biri yaralı askerlerin tedavi süreçlerine gönüllü olarak katılmak olmuştur.²³²

Çanakkale Savaşları devam ederken birçok lise öğrencisinin gönüllü olarak askere yazılıp cepheye gitmesinde kurulan derneklerin etkisi büyüktür.1909-1914 Askerî Mükellefiyet Kanunu’na göre birçok öğrenci askerlik hizmetinden muaf veya tecilli olmasına rağmen, askerlik şubelerine gönüllü yazılmak için müracaatta bulunmuştur.²³³ Gönüllü olarak cepheye giden öğrencilerin eğitim gördüğü liseler şunlardır: İstanbul’da

²³⁰ Mat, *a.g.t.*, s. 320.

²³¹ Selçuk, *a.g.m.*, s. 474.

²³² Aydın Ayhan, *Çanakkale Ah Çanakkale*, Şehitkale Yay., İzmir, 2005, s. 337-339.

²³³ Salim Koçak & Selim Koçak, *Çanakkale’de Çocuklar’da Savaşı*, Çilek Yay., İstanbul 2006, s. 79.

“Mekteb-i Sultani” (Galatasaray Lisesi), “İstanbul Lisesi” ve “Vefa Lisesi”; İstanbul dışından “Edirne Lisesi”, “Kastamonu Abdurrahman Paşa Lisesi” ve “Balıkesir Lisesi”. Gönüllü olarak savaşa katılan bu öğrencilerden birçoğu da Çanakkale Cephesi’nde şehit olmuştur.²³⁴

Çanakkale Savaşlarında gönüllü olarak yer alan liseli öğrenciler içinde ilk dikkati çeken okul Galatasaray Lisesi’dir.²³⁵ Galatasaray Lisesi’nden sonra karşımıza İstanbul Lisesi çıkmaktadır.²³⁶ 1914 yılında Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na dahil olmasından itibaren İstanbul Lisesi öğrencileri cepheden cepheye koşmuştur. Bu liseden 50-55 civarında öğrenci gönüllü olarak Çanakkale Cephesi’ne katılmak amacıyla Harbiye Nezareti’ne başvuru yapmıştır. Cepheye giden liselilerin geride kalan arkadaşları ise cephe arkasında yaralıları tedavi için gönüllü olarak çalışmışlardır. Bundan dolayı okulun duvarları, hastane rengi olan “sarı”ya boyanmıştır. Lisenin, savaşta yaralanan öğrencileri İstanbul’a döndüğünde, okulda tedavi edilmişler ve tedavileri sona erdiğinde Çanakkale’ye geri dönmüşlerdir.²³⁷ Enver Paşa, savaş sırasında asker ihtiyacını karşılamak ve gençleri savaşa teşvik etmek için bir konuşma yapmıştır. Konuşmada Çanakkale’de yeni kuvvetlere ihtiyaç duyulduğunu açıklamış ve söyledikleri dinleyenlerde büyük bir tesir meydana getirmiştir. Bu konuşmanın etkisiyle İstanbul

²³⁴ Mat, *a.g.t.*, s. 321.

²³⁵ Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani) daha Sultan II. Beyazıt döneminde 1482’de temelleri atılmış olup, modern şeklini Sultan Abdülaziz zamanında almış ve eğitim hayatına resmî anlamda 1 Eylül 1868’de başlamıştır. Fransız eğitim sistemini temel alan bu lisenin adı, Cumhuriyet ile birlikte “Galatasaray Lisesi”ne çevrildi. Galatasaray Sultanisi’nin, Osmanlı Devleti’nin ilk açılan liselerinden olma vasfından daha da orijinal olan özelliği, Osmanlı’nın Batı’ya açılan ilk penceresi olmasıdır. Balkan Savaşlarından Kurtuluş Savaşı sonuna kadar okul; öğretmen ve yetişkin öğrenciler silah altına alındığından, öğrenci mevcudu ve öğretmen sayısı en aza inmiş bir halde hizmet vermek durumunda kalmıştır. Üst üste çıkan büyük savaşlar, ülkedeki birçok müesseseyi olduğu gibi Mekteb-i Sultani’yi de derinden etkilemiştir. Galatasaray Lisesi’nin geçmiş tarihi ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Adnan Şişman, “Galatasaray Mekteb-i Sultani”, *DİA Türkiye Diyanet Vakfı Yay.*, C. XIII, İstanbul, 1996, s. 323-326.

²³⁶ İstanbul Lisesi, Galatasaray Lisesi’nden sonra Çanakkale Savaşlarında adından söz ettiren en önemli liselerden biri olmuştur. Osmanlı Devleti’nin “ilk özel okulu” olarak 1882’de “Şemsü’l-Maarif” adıyla açılmıştır. 1910’da Osmanlı’da “lise” sözcüğü ilk defa bu okul için kullanılarak “İstanbul Lisesi” adını almış ve kuruluş sürecini tamamlamıştır. 1913 yılında ise lisenin adı, “İstanbul Sultanisi” ne çevrilmiştir. Osmanlı’nın, son zamanlarda üst üste yaşadığı büyük savaşlar ve ağır ekonomik sıkıntılara rağmen, devletin en gözde okullarından olma sıfatını koruyan İstanbul Sultanisi, (Erkek Lisesi), tüm bu olumsuzluklara direnerek eğitim faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Semih Ceyhan, “Şemsü’l-Maarif”, *DİA*, C. XXXVIII, İstanbul, 1996, ss. 531- 533.

²³⁷ Mat, *a.g.t.*, s. 322-323.

Lisesi'nden çok sayıda genç Çanakkale'ye asker olarak gitmiştir. Aralarında Darülfünunların da yer aldığı bu gençler cephede gönüllü olarak savaşmışlardır.²³⁸

Savaşa liselerden gönüllü katılan öğrencilerinin kollarında sarı, tıbbiyeli üniversite öğrencilerin kollarında ise beyaz kurdeleler vardı. Çatışmalarda hedef olmamaları için bu kurdeleleri taarruzdan önce çıkarmaları istenmiştir. Savaşta bu öğrencilerin çoğu şehit olmuştur. Siperlerde geride kalan öğrenciler sarı kurdelelerine “İstanbul Lisesi Vatan Sağ Olsun!” yazısı yazmışlardır. Bu haber İstanbul'a ulaştığında, okulun yaşlı yöneticileri ve öğrencileri, arkadaşlarının anısına tüm pencere ve kapıları “siyah” renge boyamışlardır.²³⁹

5.1.2. Üniversite Öğrencileri

Osmanlı Devleti'nin girmiş olduğu Balkan ve I. Dünya Savaşlarının ortaya çıkardığı olumsuzluklar üniversiteleri de etkilemiştir. Savaş başladıktan sonra Darülfünun'un başta tıp, hukuk ve mülkiye kısımları olmak üzere çeşitli fakültelerinde düzenli bir eğitim-öğretim yapılamamıştır. Çanakkale Cephesi'nin açılmasıyla birlikte birçok Darülfünun hocası ve öğrencisi, gönüllü olarak savaşa katılmışlardır. Çatışmalarda çoğunun şehit düşmesiyle de üniversite öğrenimi ciddi manada aksamıştır. Çanakkale Savaşlarına gönüllü olarak katılan Darülfünun öğrencileri içinde özellikle Tıp Fakültesi öğrencilerinin durumu dikkat çekmiştir. Çünkü Tıp öğrencileri bir yandan cephede silah tutarken, diğer yandan yaralı askerlere sıhhiye yardımında bulunmuşlardır. 19 Mayıs 1915 tarihinde gerçekleşen taarruzda bu öğrencilerin tamamı şehit olmuştur. Bu dönem Tıp Fakültesi bir yıl mezun verememiştir.²⁴⁰ Çanakkale Savaşlarında şehit olan üniversiteli gençlerin sayısı ve hangi fakültelerden geldikleri tam olarak belli değildir. Fakat Darülfünundan ve yüksekokullardan yaklaşık olarak on bin öğrencinin cephelere kayıt olduğu anlaşılmaktadır.²⁴¹ Osman Kafadar ve Ahmet Esenkaya tarafından hazırlanan istatistik verilere göre askeri okullarda, yüksek okullarla birlikte 45 bin civarında öğrenci

²³⁸ Selçuk, *a.g.m.*, s. 467-476.

²³⁹ Çolak, *a.g.e.*, s. 31-33.

²⁴⁰ Mat, *a.g.m.*, s. 324-325.

²⁴¹ Mustafa Selçuk, “Harb-i Umumi, Eğitim ve Toplum: Bir Neslin Yok Oluşu”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 13, Bahar 2015, Sayı: 18, s. 479.

sayısına ulaşılmış ve bunların yarısı ise silah altına alınmıştır.²⁴² Askere ilk olarak 20-27 yaş arası eğitim görmüş kişiler alınmıştır.²⁴³

Tablo V: Darülfünun 1913-1914 Eğitim Dnemi²⁴⁴

Fakülte	Toplam ğrenci	1913 Mezunu	1914 Mezunu
İlahiyat	318	54	33
Edebiyat	201	30	8
Fen	99	4	4
Hukuk	2201	506	189
Tıp Sivil	592	76	84
Tıp Askeri	306	22	31
Eczacılık	129	11	11
Diş Hekimliği	54	28	48
	3900	731	408

Bütün bu bilgiler ışığında, I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda, özellikle Çanakkale Savaşlarında Darülfünun'da eğitim ve öğretimin büyük oranda aksadığı görülmektedir. Tıp Fakültesi başta olmak üzere birçok bölümden ğretmen ve öğrencinin gönüllü olarak savaşa katıldığı bilinmektedir. Çanakkale Savaşlarında yaşanan bu büyük ğrenci kayıpların aynı zamanda toplumda ciddi bir aydın kaybına sebep olduğu da söylenebilir.²⁴⁵

²⁴² Osman Kafadar, Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Savaşlarında Kaybedilen Eğitim Görmüş Nesiller zerine Düşünceler ve neriler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı, Çanakkale, 2004, s. 153-154.

²⁴³ BOA, *İ. DUİT*. 76-12.

²⁴⁴ Mehmet . Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1824*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara, 2000, s. 269.

²⁴⁵ Selçuk, "Çanakkale Muharebeleri'nin Osmanlı Eğitimine Etkileri", *100'nc Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2015, s. 477-479.

Savaş sebebiyle ülke ekonomik sıkıntılar içindeydi. Ekonomik yöndeki bozulmalar basın ve yayın faaliyetlerini oldukça etkilemiştir. Dönemin aydınlarının ve Edebiyat Fakültesi hocaların çıkardığı dergiler bir süre basılmamıştır. Zira savaşın getirdiği iktisadi zorluklar kağıt ve mürekkep teminini dahi sıkıntı haline getirmiştir.²⁴⁶Bundan başka öğretim üyelerinin maaşları da verilmemiş, hatta kahve ve su ihtiyacı bile karşılanamamıştır. Fakülte, soğuk kış günlerinde odun kömür konusunda da oldukça sıkıntı çekmiştir.²⁴⁷ Öğrenciler gibi idari personel, öğretim üyeleri ve fakülte elemanları da silah altına alınmıştır. Diğer yandan bir takım ihtiyaçların görülmesi için Avrupa'dan gelen araç-gereçlerde de sıkıntısı yaşanmıştır.²⁴⁸ Öğretim üyelerinin birçoğu askerliğe çağrılırken, bazıları da mazeret göstererek askerliğini tecil ettirmiştir.²⁴⁹ Misal olarak, Halim Sabit Efendi muhacir olduğu için, Arapça muallimi Fehmi Bey de yaşı dolayısıyla tecile başvurmuştur.²⁵⁰ Yusuf Akçura, yüzbaşı rütbesiyle sefere katılmış ve irade-i seniyye ile askerlikten muaf tutulmuştur. Kimileri de sağlık raporu alarak veya bedel ücreti ödeyerek askerlikten muaf olmuştur.²⁵¹

5.1.3. Medreseliler

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na dahil olmasından itibaren ülke ciddi bir takım sıkıntılarının içine doğru sürüklenmiştir. Eğitim konusunda birçok yerde ortaya çıkan aksama medreselerde de kendini göstermiş, medrese öğrenimi de savaştan olumsuz yönde etkilenmiştir. İstanbul ve Anadolu'daki medreselerin ve talebelerin durumuna genel olarak bakıldığında; savaş boyunca medreselerin çoğunun kapandığı, diğer okullarda olduğu gibi eğitim ve öğretimin aksadığı ve talebe mevcudunun ciddi anlamda düştüğü görülür. Çok sayıda öğrencinin de askere alındığı savaşlar neticesinde kimi öğrenciler şehit düşmüş, kimileri gazi olmuş, kimilerindense her hangi bir şekilde haber alınamamıştır.²⁵²

1912-1913 Balkan Savaşlarında ortaya çıkan kargaşa bütün eğitim hayatını etkilemişti. Özellikle İstanbul'daki medreseler savaş yıllarında kapanmış ve çok sayıda

²⁴⁶ Selçuk, *a.g.m.*, İstanbul, 2015, s. 481.

²⁴⁷ BOA, *MF. ALY.* 114/18, 28.Ca.1336 (11.03.1918).

²⁴⁸ BOA, *MF. ALY.* 80-47, (22 B 1333).

²⁴⁹ BOA, *MF. ALY.* 79-40, (20 C 1333), lef 3.

²⁵⁰ BOA, *MF. MKT.* 1224-71, (10 C 1335); *BOA, MF. MKT.* 1225-35, (26 C 1335).

²⁵¹ BOA, *MF. MKT.* 1235-75, (24 Za 1336).

²⁵² Mat, *a.g.t.*, s. 327.

öğrenci Çanakkale Savaşları sırasında gönüllü olarak askere gitmiştir. Farklı cephelerde çarpışan bu öğrencilerin büyük kısmı ya şehit olmuş ya da gazi olarak geri dönmüştür. Üniversite ya da liselerde karşılaştığımız bir sorun medreselerde de karşımıza çıkmıştır. Bu dönemde medreselerde okuyacak genç neredeyse kalmamıştır. 1 Ekim 1914 tarihli “İslah-ı Medâris Nizâm-nâmesi” uyarınca İstanbul’daki bütün medreseler “Daru’l-Hilâfeti’l-Aliye Medresesi” adıyla birleştirilmiş ve 1914-1915 öğretim yılında söz konusu medreseye 2.880 talebe alınmıştır.²⁵³

I. Dünya Savaşı sebebiyle çoğunluğunun Çanakkale Cephesi’nde yer almasından dolayı bir sonraki öğretim yılında öğrenci sayısı yarıya inmiş ve medreselerde ancak 1.354 öğrenci okuma imkanı bulabilmiştir. Sayıları on dokuz bulan taşra medreselerinde ise, 1916-1917 öğretim yılında 1.680 talebe eğitim görürken, sene sonunda bu rakam 1.552’ye düşmüş ve yaklaşık 600 talebe askerlik sebebiyle okuldan ayrılmıştır. Arka arkaya yaşanan bu savaşlardaki ağır kayıplar neticesinde durum gittikçe daha vahim bir durum almıştır. Köylerde, cenazelerde, camilerde dini görev yapacak insan bulmak zor hale gelmiştir.²⁵⁴ Dolayısıyla Çanakkale Savaşları sırasında, Osmanlı Devlet’inde medrese eğitiminin de büyük oranda sekteye uğradığı görülmüştür. Yalnızca İstanbul’da değil, Anadolu’nun birçok farklı bölgesinde de medrese eğitimi aksamıştır.

Çanakkale Savaşları daha önce de ifade edildiği gibi, kendi içinde birçok destansı unsuru barındırır. İnsanlar vatan toprağının düşman eline geçmemesi için canları pahasına cephelerin ön saflarında yer almış ve tarihte benzeri az görülmüş bir mücadele sergilemişlerdir. Çanakkale Zaferi’nde payı olan her bir askerin kendi içinde benzersiz destansı bir hikayesi vardır. Bunlar arasında İstanbul veya Anadolu’nun farklı yerlerinden okullarını terk edip, vatan toprağını savunabilmek için cepheye koşan öğrencilerin ayrı bir yeri vardır.

Toplumun her kesiminin içine işlemiş olan vatan sevgisi liselerden, Darülfünun’dan veya medreselerden koşup Çanakkale Cephesi’ne giden nesillerde kendini göstermiştir. Türk milleti vatanının sonsuza kadar Türk yurdu olarak kalabilmesi ve vatan toprağının hiçbir parçasının elinden çıkmaması için en iyi şekilde örgütlenip birlik ve beraberlik

²⁵³ Mat, *a.g.t.*, s. 328-329.

²⁵⁴ Çolak, *a.g.e.*, s. 40-44.

içinde her imkanı değerlendirmiştir. Bu anlayış Çanakkale’de görev yapan bir subayımızın gönüllü mekteplilere yaptığı konuşmada açık olarak görülür:

Gönüllüler!

Çanakkale’ye isteyerek geldiniz!

Çanakkale’nin anlamını bilerek geldiniz!

Doğan her canlının muhakkak öleceğini de biliyordunuz.

Şimdi Çanakkale’de ölmenin kutsallığını öğrenecek ve yaşayacaksınız.

Size başka umutlar vermediğim için üzgün değilim.

*Şu, bir milleti yurdunda esir yaşatmak için gelenler gibi yaşayarak
aşağılanmaktansa, Çanakkale’yi geçilmez yapıp ölmek
bir kere şerefli dir.*

*Yine de yaşarsanız, Çanakkale’de artık yenilmezliğin ve hürriyetin
başladığını ispat edenlerin yüceliğine ereceksiniz.*

*Sonra ne olacak, bilemem. Fakat siz şerefle yaşayacaksınız
vicdanınızda.*

*Yarın ileri hatların yedekleri olarak cepheye gideceğiz. Şimdi
dinlenin. Teşekkür ederim. Çavuş, bölük senin!²⁵⁵*

5.2. Çanakkale Savaşlarının Eğitimcilere Ve Eğitim Kurumlarına Etkisi

Binlerce insanın ölümüne ve yaralanmasına sebep olan Birinci Dünya Savaşı memleketin ictimai hayatının her yönünü de çeşitli şekillerde etkilemiştir. Savaşın sadece siyasi, askeri ve iktisadi sonuçları olmamış, savaş ülkesindeki eğitim hayatını da olumsuz

²⁵⁵ Ömer Faruk Reca, *Kurtuluş Savaşı ve Çanakkale’de Savaşan Kahraman Öğrenciler*, Ares Kitap Yay., İstanbul, 2010, s. 136.

olarak ciddi anlamda etkilemiştir. Bundan başka Çanakkale Savaşlarının getirdiği zafer ülkede harp yıllarını ve kahramanlıklarını anlatan bir edebiyatın gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Savaş yıllarında ve savaştan sonra konu ve temasını savaştan alan, savaş psikolojisini milli boyuta taşıyan, milli şuuru, kahramanlık duygusunu, gelecek kaygısını ve vatanseverlik hislerini işleyen pek çok edebi eser yazılmıştır. Cepheye ve cephe gerisine dair gözlemlerle ve günü gününe gelişen olaylarla beslenen hatıratlar savaş yıllarını anlatan önemli eserlerdir. Yine savaşın eğitim hayatına etkilerine bakacak olursak karşılaştığımız manzara eğitilmiş kadrolarının büyük bir kesimini kaybeden bir millet olacaktır. Çanakkale’de eğitim görmüş, okur-yazar ve aydın binlerce insan kaybedilmiştir. Bu eğitilmiş insan kaybı ülkenin sosyo-politik dokusunu da olumsuz olarak etkilemiş ve ülkenin geleceğe yönelik gelişmesini olumsuz olarak etkilemiştir. Çanakkale’de binlerce öğretmen, Mülkiye ve Tıp öğrencisi, Harbiyeli, aydın ve az veya çok eğitim görmüş binlerce insan kaybedilmiştir. Yıllar sonra Atatürk, “*biz Anafartalar’da bir (Dârülfünun) üniversite gömdük*” derken, şüphesiz bu acı gerçeği dile getirmiştir.²⁵⁶”

Çanakkale Savaşları ülkedeki eğitimi çeşitli yönlerden aksatmıştır. Bununla birlikte biz burada sadece bir hususu belirterek meselenin ciddiyetine atıfta bulunmak istiyoruz. Seferberlik ilan edildiğinde askeri organizasyon ve ordunun hareketleri için en önemli unsur insandı. İnsan gücünün yerinde değerlendirilmesi ve bu gücün cephelere sevki konusunda ise çeşitli güçlükler çekiliyordu. Askeri yönetim sisteminde yer alan menzil teşkilatı, ahz-ı asker şubeleri, merkez kumandanları, iç güvenlikte Jandarma teşkilatı, örfi idare mahkemeleri bu sistemin temel unsurları idi. Harbiye teşkilatının merkezde ve taşrada yaşamış olduğu istihdam ve mekân sıkıntısından dolayı da bu süreçte askeriyeyle ait olmayan bir takım yerlerin kullanılması tercih edilmiştir. Bu hususta en büyük kalemi Maarif Nezareti Teşkilatı sağlamıştır. Okullar mimari açıdan uygun olmaları ve kamu binaları olmalarından dolayı askeri işler için askeri otorite tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Okullar, savaş yıllarında hastane, kumanda merkezi, karargâh merkezi,

²⁵⁶ Selçuk Uygun, “I. Dünya Savaşı Çanakkale Cephesinde Öğretmenler”, *SDU International Journal of Educational Studies*, C. 6 Sayı 1, Isparta, 2019, s. 55.

talimgâh, mülteci ve muhacirlere sığınak olarak çok fonksiyonlu olarak hizmet vermişlerdir.²⁵⁷

Seferlikle beraber Dersaadet ahz-ı asker meclisinin toplantılarını yapmak ve mükelleflerin askerlik işleri için elverişli ve korunaklı binaların olmadığı fark edilmiştir. Harbiye Nazırı Enver Paşa, okullar tatil döneminde olduğu için, Fatih Merkez Rüştüyesi, Vefa İdadisi, Koca Mustafa Paşa ve Soğukçeşme Rüştüyelerinden uygun bölümleri nahz-ı asker meclislerine tahsis edilmesini rica etmiştir.²⁵⁸ Bu sınıfların asker alma işlemlerinden muayene-i intihaiyenin bitimine kadar kullanacakları belirtilmiştir. Maarif Nezareti ordunun talebine, kullanılacak mekanların 1914-1915 eğitim döneminin başlangıcında iade edilmesi şartıyla izin vermiştir. Bu kullanım için okul müdürlerinin bilgilendirilmesi ve gereğinin yapılması için konuyu İstanbul Maarif Müdürlüğü'ne aktarmıştır.²⁵⁹ Görüldüğü gibi işgallerin başlamasıyla birlikte bu durum ilk olarak okulları etkilemiş, sonraki süreçte ise öğretmenlere ve öğrencilere yansımıştır.

²⁵⁷ Mustafa Selçuk, “Çanakkale Muharebelerinin Osmanlı Eğitimine Etkileri”, *100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2015, s. 463. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı seferberliği üzerine yapılan kapsamlı bir çalışma için bkz. Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015. Ayrıca, S. J. Shaw, *a.g.e.*, Ankara 2014., s. 109-308.

²⁵⁸ 19 Temmuz 1914 Enver Paşa imzalı yazı için bkz. BOA, *MF. MKT.* 1199- 61, (26 Ş 1332), lef 1.

²⁵⁹ BOA, *MF. MKT.* 1199-61, (26 Ş 1332), lef 2.

SONUÇ

Çanakkale Savaşları hem Türk hem de dünya tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Türkler için siyasi-askeri bakımdan olsun manevi açıdan olsun Çanakkale Cephesi'nde kazanmaktan başka çare yoktu. Müdafaanın sonunda ya kanlı bir ölüm ya da bağımsız bir şekilde yaşamak vardı. Milyonlarca can kaybına sebep olan Çanakkale Cephesi'nde Türkler yaşamayı mümkün kılmak için yokluk içinde cepheyi savunmuşlardır. Savaşa kısıtlı imkânlarla giren Türk milletinin azmi, iman gücü ve vatanseverliği oldukça yüksek bir seviyede yer almıştır. Bu güçle yapılan başarılı direnişler sadece savaşın kazanılmasını sağlamamış Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolun açılmasına da imkân vermiştir.

Çanakkale Savaşları her iki tarafın da ağır kayıplar verdiği bir harptir. Askerler siperlerini çok zor şartlarda savunmuş ancak direnişten vazgeçmeyi asla düşünmemiştir. Cephedeki çatışmalarda binlerce asker şehit olmasına rağmen yine de halk içerisinde gönüllü olarak çok sayıda insan savaşmak için cephelere akın etmiştir. Savaşın etkisi sadece cephedeki askerleri değil aynı zamanda cephe gerisindeki halkı da zorlamıştır. Cephe gerisinde kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve savaşamayacak durumda olanlar yer alıyordu. Savaş esnasında cephe arkasındaki insanların durumu da cephe çatışan askerlerinki kadar sıkıntılıydı. Çünkü savaş Anadolu'ya kıtlık getirmişti, ekmek dahi alamayacak durumda olan halk, yaşamını sefalet içinde sürdürmeye çalışmıştı. Temel gıdaların fiyatları Çanakkale Savaşları yıllarında artmış, insanların alım gücünü düşürmüştü. Açlığa yol açan bu durum insanların ahlaki düzenlerinin de bozulmasına sebep olmuştur.

Savaşlardaki insan kayıplarının yanında, ciddi iktisadi kayıplar da yaşanmış, ayrıca yaralılara sığınma yardımı da büyük zorluklar çekilmiştir. Savaşın yaşattığı zorluklar yalnızca bunlarla sınırlı kalmamış, insanlar psikolojik olarak da durumdan oldukça olumsuz etkilenmişlerdir. Vatan için evlatlarını ölüme yollayan anneler, babalarının dönmesini bekleyen çocuklar ve çocukların sorumluluklarını üstlenen kadınlar savaşın yükünü en ağır şekilde hissetmişlerdir. Cephe arkasında çalışmalarını sürdüren kadınlar gönüllü olarak Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne katılmış, kimi zaman da cephelerde sığınma ekibinde yer almışlardır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Çanakkale Savaşları'ndaki önemi oldukça büyüktür. Hilal-i Ahmer Cemiyeti yalnızca cephedeki askerlerin sağlık

yardımına koşmamış, aynı zamanda cephe arkasında askerlerin temel ihtiyaçlarının karşılanması adına da son derece önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu çalışmaları sürdürürken en büyük destekçileri kadınlar olmuştur. Cemiyet içerisindeki kadınlar savaş sonucunda yetim kalan çocuklara sahip çıkmışlardır. Savaş sebebiyle g etmek zorunda kalan ailelere evlerini açmışlardır. Bütün bunlar da Türk milletinin şecaatini, yardımseverliğini ve vatanperverliğini tarihi kayıtları ile bütün dünyaya göstermiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Süreli Yayınlar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

MF. MKT. 1199-61, (1332- Ş 26), lef 2.

MF. MKT. 1199- 61, (1332 Ş 26), lef 1.

MF. MKT. 1208-40.

MF. İMF 36-43/2.

MF. İMF 79-75.

MF. MKT. 1200-I, (7 N 1332), lef 2.

MF. MKT. 1200- 1, (7 N 1332), lef 3.

MF. MKT. 1200-1, (7 N 1332), lef 9.

MF. MKT. 1212-49, (25 Za 1333), lef 2.

MF. MKT. 1212-49, (25 Za 1333), lef 3.

MF. MKT. 1212-49, (25 Za 1333), lef 4.

MF. MKT. 1212-49, (25 Za 1333), lef 5.

MF. MKT. 1212-49, (25 Za 1333), lef 6.

İ. DUİT. 76-12.

MF. ALY. 114- 18, (28 Ca 1136).

MF. ALY. 80-47, (22 B 1333).

MF. ALY. 79-40, (20 C 1333), lef 3.

MF. MKT. 1224-71, (10 C 1331).

MF. MKT. 1225-35, (26 C 1335).

MF. MKT. 1235-75, (24 Za 1336).

BEO, 322947.

ATASE (Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı) Arşivi

Kls. 2418, Dos. 25, Fih. 3-25.

230-574-001-024.

230-574-001-070.

2030-574-001-078

2030-574-001-67.

2030-574-001-67.

A. *BDH*, K. No: 2010.

D. No: 393- 490, F: 1-1.

Kızılay Arşivi

Kızılay Arşivi, No: 12/217.1.

Kızılay Arşivi, No: 154/11.

Kızılay Arşivi, No: 193/60.

Kızılay Arşivi, No: 23/143.

Kızılay Arşivi, No: 23/280.

Kızılay Arşivi, No: 23/335.

Kızılay Arşivi, No: 25/15.

Kızılay Arşivi, No: 25/16.

Kızılay Arşivi, No: 250/164.

Kızılay Arşivi, No: 27/189.

Kızılay Arşivi, No: 270/56.

Kızılay Arşivi, No: 322/1.

Kızılay Arşivi, No: 397/129.1.

Kızılay Arşivi, No: 714/183.

Gazeteler ve Dergiler

Tanin, “*Son Zafer*”, 31 Mayıs 1331 (13 Haziran 1915).

Tanin, 4 Teşrin-i evvel 1330 (17 Ekim 1914).

Sabah, 24 Haziran 1331 (7 Temmuz 1915).

Tasvir-i Efkar, 22 Temmuz 1330 (4 Ağustos 1914).

Tasvir- i Efkar, 21 Temmuz 1330 (3 Ağustos 1914).

İkdam 21 Temmuz 1330 (3 Ağustos 1914).

İkdam, 25 Temmuz 1330 (7 Ağustos 1914).

İkdam, 9 Mart 1331 (22 Mart 1915).

Servet-i Fünün, 25 Haziran 1331(8 Temmuz 1915).

Servet-i Fünün 2 Temmuz 1331(15 Temmuz 1915).

Araştırma ve İncelemeler

ADOMOF, A. A., *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı*, haz. Hayri, çev. Hüseyin Rahmi, Belge Yay., İstanbul 1972.

AHMET İZZET PAŞA, “Harbi Umuminin Vuku ve Ziyanda Mesuller ve Mesuliyetler”, *ATASE Arşivinde Yayımlanmamış Daktilo Metin*, Ankara.

AKAR, Nejat, *I. Dünya Savaşında Çocuklar*, Günebakan Yay., İstanbul 2014.

AKBAY, Cemal, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, Genelkurmay Basımevi ATASE Yay., Ankara 2014.

-----, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, c. 1, Genelkurmay Başkanlığı, ATASE Yay., Ankara 1991.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yay., Ankara 2005.

ALBAYRAK, Muzaffer, ÖZYURT, Ayhan, “Ömer Onbaşı'nın Mektubu”, *Yeni Mecmua- Çanakkale Özel Sayısı*, Yeditepe Yay., İstanbul 2008.

ALKAN, Mehmet Ö., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839- 1824*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara 2000.

ALTAY, Fahrettin, *Görüp Gördüklerim (1912-1922) 10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnel Yay., İstanbul 1970.

ALTUNYAY, Korhan, “Edebi Tür Olarak Mektup, Hatıra ve Günlüklere Yansıyanlar: Çanakkale’de Savaşan Askerlerin Mektup Hatıra ve Günlüklerinde Yer Alan Motivasyon Unsurları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ Dergisi*, ÇOMÜ Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi, say.17, Çanakkale 2012, ss. 33-43.

ARMAOĞLU, Fahir, “Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri”, *Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu Çanakkale, 14-17 Mart 1990*, XVI, say. 64, TTK Yay., Ankara 1993, ss. 7-29.

-----, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Timaş Yay., İstanbul 2014.

ARSLAN, Mehmet, “Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl, 13, Bahar 2015, say., 18, Çanakkale 2015, ss. 219-248.

ATABEY, Figen, “İngiliz Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri’nin Deniz Harekatı”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi Özel Sayı*, ATASE Yay., Ankara 2010, ss. 153-173.

AVCI, Sinan, “Çanakkale Savaşları’nda Alman Politikası”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, İstanbul 2003.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa*, c. II. İstanbul 1971.

-----, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881- 1814*, c. I, Remzi Kitapevi, İstanbul 1994.

AYHAN, Aydın, *Çanakkale Ah Çanakkale*, Şehitkale Yay., İzmir 2005.

AYIN, Faruk, *Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan Sonra Asker Alma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Baş Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1994.

AYSAL, Necdet, “Çanakkale Muharebeleri’nde Sağlık Hizmetleri ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Faaliyetleri”, *100’üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu*, ATASE Yay., İstanbul 2015, ss. 270- 296.

BEŞİKÇİ, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.

BİÇİCİ, Mehmet, “Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, say. 13 (3), Gaziantep 2014, ss. 693-722.

BİLGİN, İsmail, *Çanakkale Destanı*, Timaş Yay., İstanbul 2011.

Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1914- Ocak 1916), Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi, Yayın Kurulu Başkanı Necdet Tuna, Ankara 2014.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, Cilt V, Kitap II, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE), Ankara 2012.

BOLAYIR, Enver, *Talat Paşa'nın Hatıraları*, Önsöz, H. Cahit Yalçın, Güven Yayınevi, Baskı I, İstanbul 1946.

BUYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. II, kısım IV, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1952.

-----, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. III, kısım I, TTK Yay., Ankara 1952.

-----, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. III, kısım I, TTK Yay., Ankara 1991.

CEMAL PAŞA, *Hatıralar İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, haz. Behçet Cemal, Çağdaş Yay., İstanbul 1977.

CEYHAN, Semih, “Şemsü'l-Maarif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVIII, İstanbul, 1996, ss. 531- 533.

CONK, Cemil, *Cemil Conk Paşa'nın Çanakkale Hatıraları*, Çanakkale Hatıraları, II, haz. Metin Martı Yay., İstanbul 2002.

ÇAKIR, Ömer, *Türk Harb Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, Akçağ Yay., Ankara 2009.

ÇALIK, Sıddık, “Çanakkale Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin Propaganda Faaliyetleri”, *100. Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu*, ATASE Yay., İstanbul 2015, ss. 425-452.

ÇETİNKAYA, Sevgi, “Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na Girişi”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 1995, ss. 1-107.

ÇOLAK, İsmail, *Çanakkale’nin Kahraman Mekteplileri*, Lamure Yay., İstanbul 2006.

ÇÖKLÜ, Şenol, *I. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)*, ATAM Yay., Ankara 2014.

DAVER, Bülent, “I. Dünya Savaş’ında Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasal Hayat ve Siyasi Partiler”, *Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu Çanakkale, 14- 17 Mart 1990*, XVI. Dizi, say. 64, TTK Yay., Ankara 1993, ss.105- 119.

ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, TTK Yay., Ankara 2014.

ERDEMİR, Lokman, “I. Dünya Harbi’nin İstanbul’da Sosyal Hayata Etkisi”, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti*, Kitabevi, İstanbul 2015.

-----, *Çanakkale Savaşı Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2009.

ERKAL, Şükrü, *Birinci Dünya Savaş’ında Çanakkale Cephesi Deniz Harekati (Boğaz’ın Zorlanması)*, Çanakkale Muhabereleri 75. Yıl Armağanı, Ankara 1990.

FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012.

FASİH, Mehmet, *Kanlısirt Günlüğü: Mehmet Fasih Bey’in Çanakkale Anıları*, haz. Murat Çulcu, İstanbul 1997.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi Tanıtım Broşürü, Ankara 2018.

GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912- 1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, TTK Yay., Ankara 2014.

GÖZCÜ, Alev, “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Gündelik Hayatından Kesitler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, 2016, ss. 133-169.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *DİA*, c. XXIII. İstanbul 2001, ss. 476- 484.

HAYTA, Necdet, BİRBUDAK, Togay, “Çanakkale Savaşı’nda İtilaf Devletlerinin Sivil Hedeflere Yönelik Saldırıları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 14, Say. 27-28, Yıl: 2015/1-2, İstanbul, ss. 141-151.

HEİNZELMANN, Tonias, *Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu’nda Genel Seferberlik Yükümlülüğü 1826- 1856*, çev. Türkis Noyan, Kitapevi Yay., İstanbul 2009.

<http://kizilaytarih.org/tarihce.html>, 12.10.2019.

https://www.tsk.tr/Content/pdf/yayinlar/tanitim_brosuru.pdf, 11.10.2019.

HÜLAGÜ, Metin, “I. Dünya Savaşı Sırasında Pan-İslamist Faaliyetler”, *Osmanlı*, c. II, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.

KAFADAR, Osman, ESENKAYA, Ahmet, “Çanakkale Savaşlarında Kaybedilen Eğitim Görmüş Nesiller Üzerine Düşünceler ve Öneriler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı 2, Çanakkale 2004. ss. 135-157.

KANDAŞ, Burak, *Çanakkale’de İtilaf Donanması’na Vurulan Büyük Darbe (Mayıs 1915 Harekatı)*, ATAM Yay., Ankara, 2017.

KARABEKİR, Kazım, *I. Cihan Harbine Neden Girdik? I-II*, Yakın Tarih Serisi, İstanbul 1994.

KARABULUT, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum”, *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz 2016, yıl 1, say. 2, Adıyaman 2016, ss. 49-65.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. V, TTK Yay., Ankara 1993.

Kızılai Arşivi Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı, haz. Recep Karacakaya, İstanbul 2018.

KOÇAK, Salim, KOÇAK Selim, *Çanakkale’de Çocuklar Da Savaştı*, Çilek Yay., İstanbul 2006.

KODOMAN, Bayram, “Harp, Büyük Devletler, Çanakkale Muharebeleri,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi: Çanakkale Zaferinin 80. Yıldönümü Özel Sayısı*, c. X, say. 30, Kasım 1994. ss. 547-551.

KOYUNOĞLU, A. Ali, “Çanakkale Savaşı’nda Lojistik Faaliyetler”, *100’üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu*, ATASE Yay., İstanbul 2015, ss. 241-264.

KURAN, Ercüment, “Birinci Dünya Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul 1992, ss. 196-200.

LUDENDORFF, Erich, *Birinci Dünya Savaş’ında Gördüklerim ve Yaşadıklarım*, Dün Bugün Yarın Yay., İstanbul 2014.

MAT, Celal, “Türk Romanında Çanakkale Muharebeleri ve Çanakkale Muharebelerini Konu Alan Romanların Eğitime Etkisi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 2006.

McCONNELL, Alice, *Limni-Gelibolu 1915: Savaşın Kadınları*, çev. Mehmet Yıldız, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Yay., Çanakkale 2015.

MÜNİM, Mustafa, *Cepheden Cepheye: 1914-1918: İhtiyat Zabiti Bulduğum Sırada Cihan Harbi’nde Kanal ve Çanakkale Cephelerine Ait Hatıralarım*, Arma Yay., İstanbul 1998.

OGLANDER, C. F. Aspinall, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı: Seferin Başlangıcından 1915 Mayısına Kadar*, I, haz. Metin Martı, Arma Yay., İstanbul 2015.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yay. Nu: 71, Ankara 2005.

Osmanlı Belgelerinde I. Dünya Harbi I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 130, İstanbul 2013.

ÖNDER, Cahit, *Yaşayan Çanakkaleli Muharipler, Atatürk’ün Silah Arkadaşları*, Çanakkale Seramik Fabrikaları Yay., Çanakkale 2000.

ÖRENÇ, Ali Fuat, *Yakınçağ Tarihi (1789-1918)*, Atı Yay., İstanbul 2013.

ÖZATA, Metin, *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, ATASE Yay., Ankara 2009.

ÖZDEMİR, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, TTK Yay., Ankara 2010.

ÖZKAYA, Yücel, “Türk ve Dünya Basımında Çanakkale Savaşları”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, say. 34, Ankara, 1996, ss. 295-313.

RECA, Faruk Ömer, *Kurtuluş Savaşı ve Çanakkale’de Savaşan Kahraman Öğrenciler*, Ares Kitap Yay., İstanbul 2010.

RENOUVIN, Pierre, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)*, c. I-II, Çev. Adnan Çemgil, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1962.

SANDERS, Limon Von, *Türkiye’de Beş Yıl*, çev. M. Şevki Yazman, Burçak Yay., İstanbul 1968.

SELÇUK, Mustafa, “Harb-i Umumi, Eğitim ve Toplum: Bir Neslin Yok Oluşu”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 13, Bahar 2015, Sayı: 18, ss. 465-505.

-----, “Çanakkale Muharebeleri’nin Osmanlı Eğitimine Etkileri”, *100’üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2015. ss. 461-502.

SEMİZ, Yaşar, “18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, say.14 Konya 2003. ss. 221-247.

SHAW, Stanford, J, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Girişi*, çev., Beyza Sümer AYDAŞ, TTK Yay, Ankara 2014.

STUERMER, Harry, *Birinci Dünya Savaşında İstanbul-Ahlaki ve Siyasi Tetkikler-Almanlar ve Jön Türkler*, çev., Ömer Öztürk, Yaba Yay., İstanbul 2012.

SULTAN ABDÜLHAMİD, *Siyasi Hatıratım*, Dergah Yay., İstanbul 1984.

SUNATANA, İsmail Hakkı, *Gelibolu’dan Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anıları*, haz. Kansu Sarman, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2008.

ŞAHİN, Mustafa, “Çanakkale Cephesinde Türk Ordusunun Personel (İnsan Kaynakları) Yönetimi Faaliyetleri”, *Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü 100. Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu*, İstanbul 2015, ss. 85-122.

ŞİŞMAN, Adnan, “Galatasaray Mekteb-i Sultanisi”, *Diyanet Vakfı Yay DİA*, c. XIII, İstanbul 1996, ss. 323-326.

TALAT PAŞA, *Talat Paşa'nın Anıları*, haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2000.

TETİK, Ahmet, *Çanakkale Muharebeleri'nin Esirleri-İfadeler ve Mektuplar*, c. I, ATASE Yay., Ankara 2009.

TEZER, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, TTK Yay., Ankara 1971.

TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Doğan Kitap, İstanbul 2012.

-----, *İttihad- Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914- 1918*, Kaynak Yay., İstanbul 2003.

TUNA, Ozan, “Amiral Souchon’un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması (29 Ekim 1914)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 36, Güz 2014, Ankara, ss. 201-227.

TUNÇOKU, Mete, “İngiliz Gizli Belgelerinde 18 Mart Çanakkale Zaferi ve Çanakkale Muharebeleri” *Çanakkale Muharebeleri 75. Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1990, ss. 29-34.

TURAN, Kemal, “95. Yıldönümünde Çanakkale Zaferi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXV, Say. 73, Ankara 2009, ss. 63-83.

TURAN, Refik, “Tarihi Seyir ve Çanakkale’de Değişen Tarih,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi: Çanakkale Zaferinin 80. Yıldönümü Özel Sayısı*, c. X, Sayı 30, 1994, ss. 562-563.

TÜCCARZADE, İbrahim Hilmi, *Balkan Harbi’ni Niçin Kaybettik?* Yayına Hazırlayan, M. Yıldız ve H. Akyol, İz Yay., İstanbul 2012.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, I. Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, c. X, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1985.

ULU, Cafer, “Savaş Zamanı Osmanlı Sağlık Politikası I. Dünya Savaş’ı Sonrası Örneği”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün / Bugün / Yarın*, say: 42, İstanbul 2000, ss. 2-118.

UYGUN, Selçuk, “I. Dünya Savaşı Çanakkale Cephesinde Öğretmenler”, *SDU Internatuanal Journal of Educational Studies*, c. 6 say. 1, Isparta, 2019, ss. 54-65.

ÜLMAN, A. Haluk, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, Sevinç Matbaası, Ankara 1972.

VAKKASOĞLU, Vehbi, *Çanakkale'de Şahlananlar*, Nesil Yay., İstanbul 2014.

VURMAZ, Mehmet, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Asker Alma Sistemi (1826-1970)”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2007.

YALÇIN, Durmuş (ve diğerleri), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014.

YANARDAĞ, Ayşe, “100'üncü Yılında Çanakkale Savaşları'nın Türk Milli Ruhunun Uyanışı Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. XXXIX, Sayı II, Sivas 2015.

YAZICI, Nevin, “Çanakkale Savaşı'nda Siper Hayatı ve Cephe Sosyal Faaliyetler”, *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, say. 59, Grafiker Yay., Ankara 2011, ss. 119-228.

-----, “Çanakkale Savaşı'nda Türk Kadınının Rolü” , *Gazi Akademik Bakış*, Gazi Üniversitesi, c. V, say. 9, Ankara 2011, ss. 245-264.

YETİŞKİN, Mehmet, “Çanakkale Savaşları Nedenleri, Sorumlusu ve Önemine Dair Yaklaşımlar”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, say. 18, Çanakkale 2015, ss. 1-35.

-----, *I. Dünya Savaşı Anıları*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2011.

YILDIZ, Nebahat Efe, Cemalettin Yıldız, *Çanakkale Arıburnu Kahramanları*, Emre Basımevi, İzmir 2006.

YÜCEER, Saime, *Ali Cevat Borçbakan'ın Hatıraları*, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Bursa 2005.

Yüzüncü Yılında Fotoğraflarla Çanakkale, Çanakkale 1915 Dergisi Arşivi, TBMM Basımevi, Ankara 2015.

EKLER

Resim1: Cepheye Giden Subaylar²⁶⁰

²⁶⁰ 100. Yılında Fotoğraflarla Çanakkale, TBMM Basımevi, Ankara, 18 Mart 2015, s. 11.

Resim 2: Çanakkale Cephesi Yolunda Mola Veren Bir Alay²⁶¹

²⁶¹ 100. Yılında Fotoğraflarla Çanakkale, TBMM Basımevi, Ankara, 18 Mart 2015, s. 4.

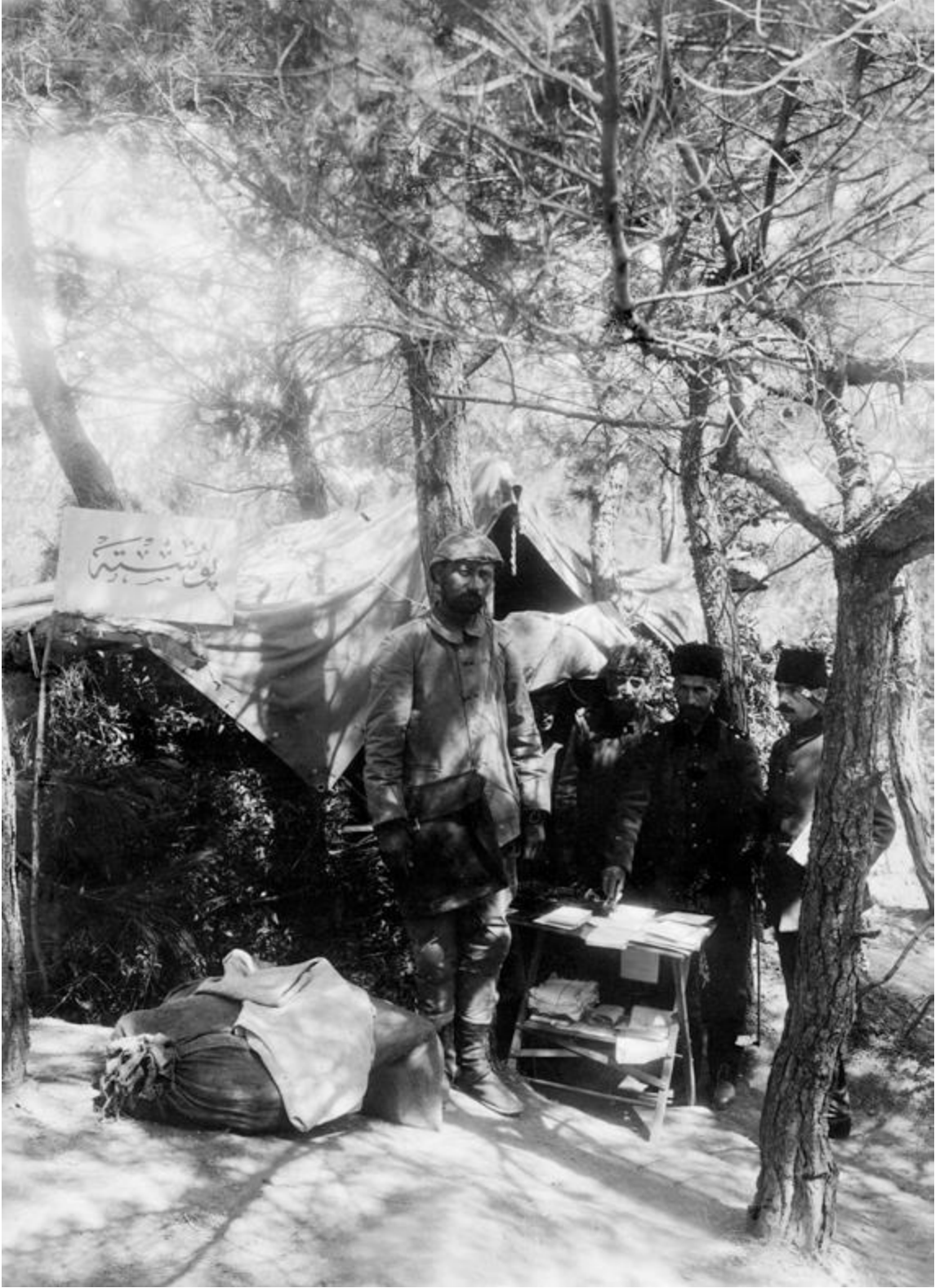
Resim 3: İngilizlerden Alınan Ganimet Makineli Tüfeklerle Teşkil Edilen “Ganeim Bölüğü”, Ordu Komutanı Liman VonSanders, Kolordu Komutanı Esat Paşa ve Kurmay Başkanı Alb. Fahrettin Altay Tarafından Teftiş Ediliyor.²⁶²

²⁶² 100. Yılında Fotoğraflarla Çanakkale, TBMM Basımevi, Ankara, 18 Mart 2015, s. 12.

Resim 4: Hilal-i Ahmer Görevlileri, Yaralı Bir Askeri Sargı Yerine Taşımak Üzere Ata Bindirirken.²⁶³

²⁶³ 100. Yılında Fotoğraflarla Çanakkale, TBMM Basımevi, Ankara, 18 Mart 2015, s. 21.

Resim 5: Cephede Bir Posta Çadırı.²⁶⁴

²⁶⁴ 100. Yılında Fotoğraflarla Çanakkale, TBMM Basımevi, Ankara, 18 Mart 2015, s. 26.

Resim 6: Doktor ve Hemşire Gözetimindeki Yaralılar.²⁶⁵

²⁶⁵ 100. Yılında Fotoğraflarla Çanakkale, TBMM Basımevi, Ankara, 18 Mart 2015, s. 38.

Resim 7: Ailesini Balkan Savaşı'nda Kaybettiği İçin Çanakkale'ye Giderek Mehmetçiklere Sığınan ve Cephede “Gönüllü Bombacı” Lakabını Kazanan Ali Reşat.²⁶⁶

²⁶⁶ 100. Yılında Fotoğraflarla Çanakkale, TBMM Basımevi, Ankara, 18 Mart 2015, s. 42.

Resim 8: Çanakkale Siperlerinde 125. Alay'ın Müftüsünü Dinleyen Mehmetçikler.²⁶⁷

²⁶⁷ 100. Yılında Fotoğraflarla Çanakkale, TBMM Basımevi, Ankara, 18 Mart 2015, s. 43.

Resim 9: Cephe Gerisinde Dinlenen ve Tıraş Olan Mehmetçikler.²⁶⁸

²⁶⁸ 100. Yılında Fotoğraflarla Çanakkale, TBMM Basımevi, Ankara, 18 Mart 2015, s. 43.

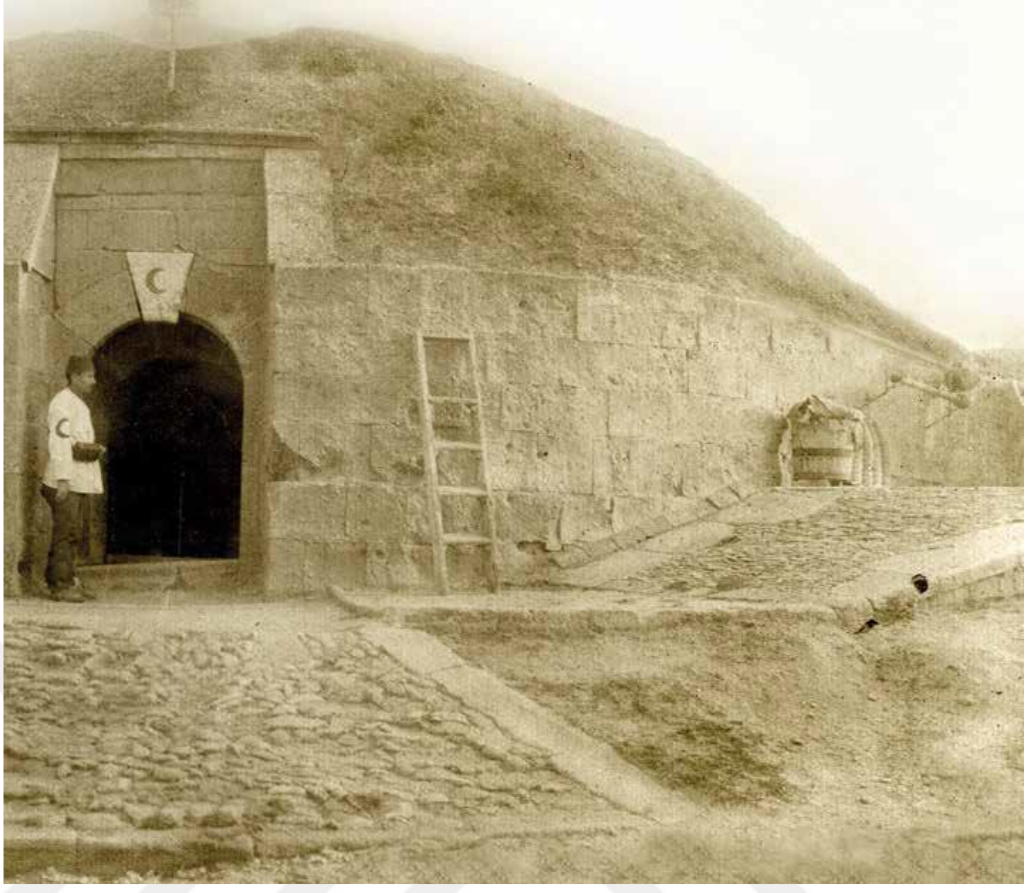
Resim 10: Bigalı Köyü yakınlarında Karavana Kuyruğunda Bekleyen Mehmetçikler.²⁶⁹

²⁶⁹ 100. Yılında Fotoğraflarla Çanakkale, TBMM Basımevi, Ankara, 18 Mart 2015, s. 44.

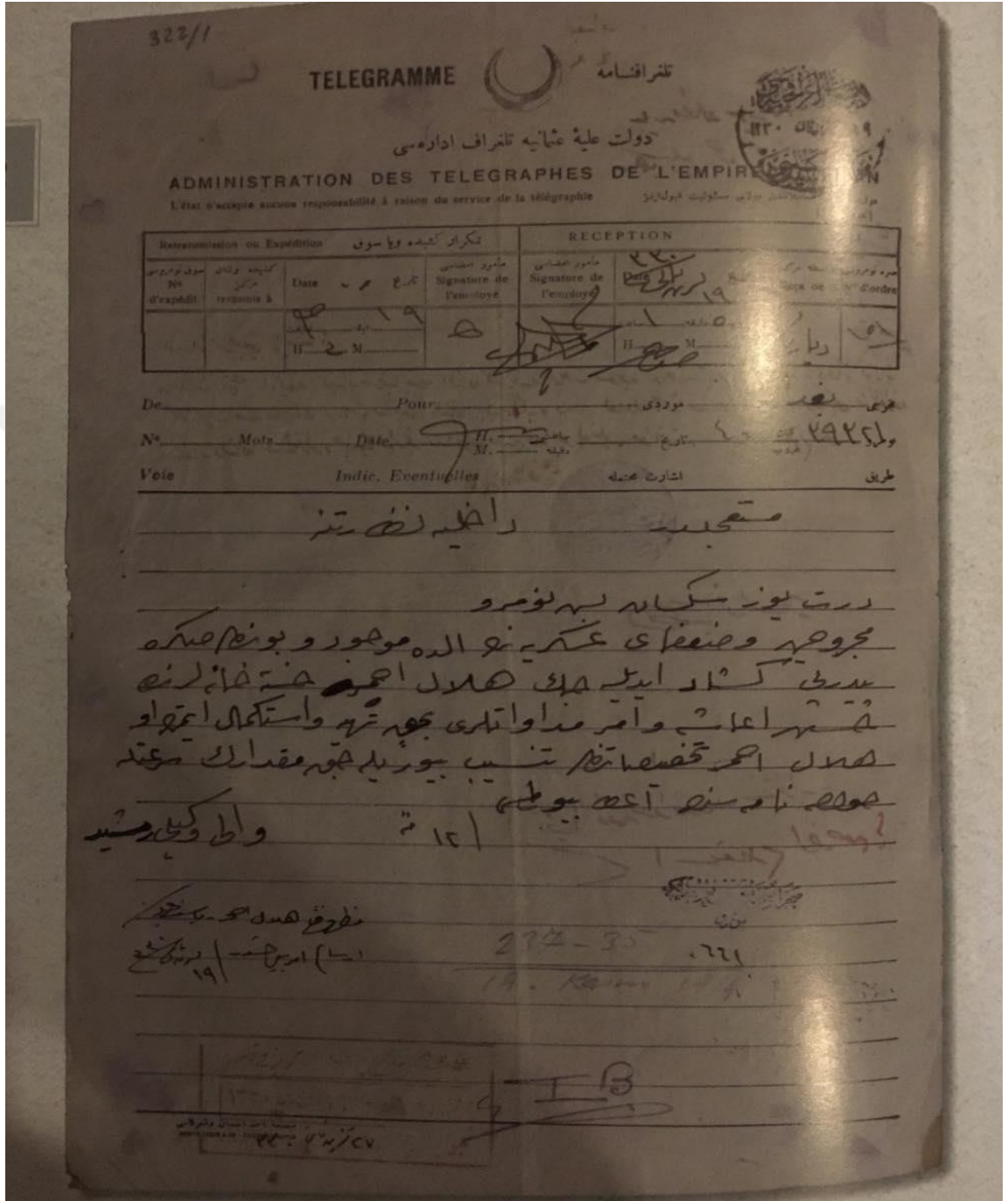
Resim 11: Bigalı Köyü Yakınlarında Karavana Kuyruğunda Bekleyen Mehmetçikler.²⁷⁰

²⁷⁰ 100. Yılında Fotoğraflarla Çanakkale, TBMM Basımevi, Ankara, 18 Mart 2015, s. 44.

Resim 12: Kilitbahir Köyündeki Namazgah Tabyasında Sıhhiye İçin Ayrılmış Bonet.²⁷¹

²⁷¹ 100. Yılında Fotoğraflarla Çanakkale, TBMM Basımevi, Ankara, 18 Mart 2015, s. 46.

Belge 1: Yaralılar İle Askeri Erkanın Hilal-i Ahmer Hastanelerinde İlaşe ve Tedavilerinin Yapılması²⁷²

²⁷² Kızılay Arşiv Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı, s. 76.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Büşra KESER
Doğum Yeri ve Tarihi	06.05.1993
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	Pedagojik Formasyon Sertifikası, Özel Eğitim Öğretmenliği, Hayrat Vakfı Osmanlıca Seviye I-II
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı: Öğretmen
İletişim	
E-Posta Adresi	busrakeser5706@gmail.com
Tarih	14.10.2019

